

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

tarikh VE toplum

AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ İLETİŞİM YAYINLARI/ SAYI 15/ MART 1985/ 400 LİRA (KDV DAHİL)

Refik Halid Karay'ın Anıları

Eski Sarma Sigara Kâğıdı Kapakları • Dünyanın İlk Düğünü

II. Meşrutiyet'in İlk Seçimi • Topkapı Sarayı Mutfakları

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://ranteey.org>

tarih VE toplum

İletişim Yayınları/Perka A.Ş. adına
Sahibi Genel Yönetmen
Zeki Murat
TÜRKKAN BELGE
Yayın Yönetmeni
 Mete TUNÇAY
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Bülent ÖZÜKAN
Grafik Düzenleme
Aylâ İŞLER
Görsel Malzeme Danışmanı
Marianna YERASİMOS
Reklâm ve Halkla İlişkiler
Aslı YADA-Çiğdem ÖZKAYA
Düzeltili
Lütfi KUZU-Abdullah ONAY
Mustafa ŞAHİN
Pikaj
Hamiyet GÜRSOY

İLAN KOŞULLARI: Arka kapak
renkli: 350.000 TL., kapak içleri
renkli: 250.000 TL., iç sayfa renkli:
200.000 TL., iç sayfa siyah-beyaz:
100.000

YILLIK ABONE (12 sayı) 4000
Lira. Abone olmak isteyen
okuyucularımızın, yıllık abone
bedeli olan 4000 lirayı PERKA
A.Ş.'nin Yapı ve Kredi Bankası
Çemberlitaş Şubesi 2364 No'lu
hesabına yatırarak, banka dekontu
fotokopisini ve adreslerini bize
göndermeleri yeterlidir.

İletişim Yayınları/Perka A.Ş.,
Klofarder Cad. İletişim Han.
Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 14 53-54-55

Kıbrıs'ta Satış Fiyatı: 500 Lira.
Yurtdışı Abone: Uçakla
35 Amerikan Doları.

İletişim Yayınları/Perka A.Ş.
ofset tesislerinde hazırlanmıştır.

Siyah Beyaz Filmler
Mustafa ÖZSOY
Renk Ayrımı
ÜÇEL Ofset
Baskı
ALAŞ Matbaası
Genel Dağıtım
GAMEDA

5
Türk Edebiyatında
Hekim ve Hasta İmgesi
Hüsrev Hatemi

9
Bir Ömür Boyunca (3)
Refik Halid Karay

14
II. Meşrutiyet Seçimleri Öncesinde
İzmir'den Bir Ses
Efdal Sevinçli

18
Dünyanın En Eski Düğün Törenini
Belgeleyen Renkli Bir Vazonun
Resimleri
Gülner Gencel

20
Koleksiyoncunun Dağarcığından

22
Topkapı Sarayı Mutfakları
Gülcan Kongaz

25
Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili
Belgeler-Bilgiler
Kahve (4)

31
Atatürk Sayfası

32
Eski Sarma Sigara Kağıdı Kapakları
Dr.R. Anhegger

41
II. Meşrutiyetin İlanından Sonra
Bir Ziyafet Olayı
Necdet Kurdakul

İstanbul'da Bankalar Caddesinde bugün Bursa
Biraderler Müessesesine ait olan binada, 1895
yılı dolaylarında, Hereke Halı Fabrikası
Mamüllerinin Satış Mağazasının açılışını
gösteren tablo. —Dr. R. Anhegger'den alınmıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

44
Yaşayan Türkologlar (3)
Robert Mai.tran

49
Pişirmenin Evrimi (6)
Zengin Romalıların Görkemli
Şölenleri
Doç.Dr. Pars Esin

54
Geçmiş Şölenler

55
Bizans İmparatoriçeleri (5)
Eirene
Ahmed Refik

61
Osmanlı Basınında Yüzyıl Önce Bu
Ay: Tarikten Seçmeler
Ayşe Şen

63
Kıtabiyat
Selim Nüzhet Gerçek'in Tarih
Çalışmaları

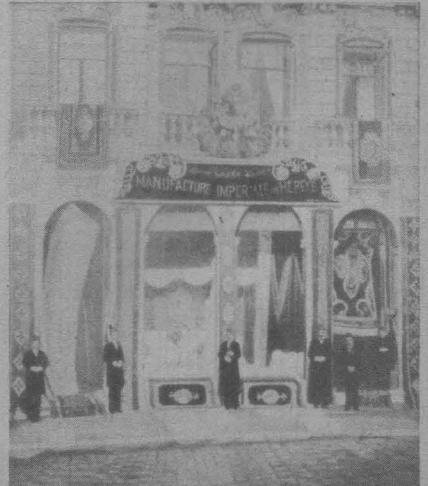
Hilmi Zafer Şahin/63

Çerkes Kadınları

Hüseyin Kılıç/67

Tunaya'nın Siyasal Partileri'nin Yeni
Basımı ve "Paramiliter" Bir
Dernekle İlgili Ek Bilgi ve Belgeler

Mete Tunçay/68

Okuyucu Mektupları

HALİL HALİD'İN KİTAPLARI

Derginizin 11'inci (Kasım 1984) sayısında çıkan, Sayın Taha Toros'un "Cambridge Üniversitesi'nde Bir Türk Profesör" başlıklı yazısında, Halil Halid'in eserleri sayılırken, bir dizgi yanlışlığı olmuş: The Diary of A Türk yazılacakken, *Ata-türk* yazılmış.

Size, yazarın 1906'da Kahire'de basılan *Cezayir Hatıratından* yazıpının başındaki (sonunda da her nedense tekrarlanan) "Bir ifade"siyle, aynı eserde İngilizce üç kitabı hakkında verdiği açıklama sayfalarının fotokopilerini gönderiyorum.

بر افاده

شو اوفق كتابك موضوعی تشکیل ایدن موادك قسم اعظمی مصرده چیقان «ترك» جریده معتبره سنده بوندن بر سنه اول مقالات صورتده نشر اولمشیدی . مذکور مقالات منتشره كن بعدالصحيح و بر خبی علاوهلر ایله كتاب شكته وضعی آوزو ایتدم . وطن معززمرده معالاناسف حكمرما اولان تضيقات حكومت سیبیه مخایف جرائده غائب اولوب كیدن بونجه مقالات عاجزانه كمی بو جزایر مقالانك دخی ناود اولوب كبدهجی قورقوبی او آرزوی حوصله كشودی . طیب دانشمند عبد الله جودت كك همتهه مقالات مجموعه عی «اجتهاد» مطبعه سنده بر كتاب صورتده طبع ونشره حد اولسون موفق اولدم . بو دور تصبیق ونقلده یكدیكرینه بویه تسهلات تعاونیه كوسترن غابلیارك عددی مزداد اولسون . آمین

چركس شیخی زاده
خلیل خاله

انكترمهده كي «میرغ» دارالفنون

BİR İFADE

Şu ufak kitabın mevzuunu teşkil eden mevaddın kısm-ı âzâmı Mısır'da çıkan

“Türk” ceride-yi muteberesinde bundan bir sene evvel makalât suretinde neşr olunmuştu. Mezkûr makalât-ı münteshirinin badettashih [düzeltmeden sonra] bir hayli ilaveler ile kitap şekline vaz’ını arzu ettim. Vatan-ı muazzezimizde maatteessüf hükûmferma olan tazyikat-ı hükûmet sebebiyle sahaif-i ceridede [gazete sayfalarında] kaybolup giden bunca makalât-ı âcizanem gibi bu Cezayir makalâtının dahi nabüd [yok] olup gideceği korkusu o arzuyu husule getirdi. Tabib-i danişmend [bilgin hekim] Abdullah Cevdet Beyin himmetiyle makalât-ı mecmuayı [toplanmış yazıları] “İçtihat” matbaasında bir kitap suretinde tab’ ve neşre hamdolsun muvaffak oldum. Bu devr-i tazyik ve tegallüpte yekdiğerine böyle teshilât-ı tea-vüniyye [yardımlaşma kolaylığı] gösteren Osmanlıların adedi müzdat olsun [çoğalsın]. Amin!

Çerkes Şeyhi zade
Halil Halid

محرر عاجزك انكلیزجه آثاری:

THE DIARY OF A TURK

روزنامه ذاتی یولو بر آردرکه عاالك غابیهك احوال اجتماعه واداریه و سیاسی سندن وامور مذهبیه می ایله مؤسات علمیه قدیمه وجدی سندن بحث ایدر . انكلیزجه ده غابلیق عااله دار نامیهه عاالی نقطه نظرندن یازلش ایلك آردر . (۱۹۰۳) سنه سنده (لوندره) ده نشر اولمش و محمد حسن خان نام هندلی بر مسلمان طرفدن اردو لسانه ترجمه ایدلش و بو ترجمه (ترکونکی معائنرت) عنوانی آلتده اخبار (كلكته) شهرنده میدان انتشاره قبولمشدر . انكلیزجه می ۳۰۰ صفحههه قریردر .

İngiltere'deki “Cambridge” Darülfununu Muharrir-i âcizin İngilizce âsarı: (BİR TÜRK'ÜN HATIRA DEFTERİ)

Ruzname-i zatî [kişisel günce] yollu bir eserdir ki, memalik-i Osmaniyenin ahval-i içtimaiyye ve idariyye ve siyasiyyesinden ve ahval-i mezhebiyyesi ile müessasat-ı ilmiyye-yi kadime ve cedidesinden [eski ve yeni bilim kurumlarından] bahs eder. İngilizcede Osmanlılık âleminde dair tamamıyla Osmanlı nokta-i nazarından yazılmış ilk eserdir. 1903 senesinde Londra'da neşr olunmuş ve Muhammed Hasan Han namında Hintli bir Müslüman tarafından Ordu lisanına tercüme edilmiş ve bu tercüme “Türkünkü Muşeret” unvanı altında âhiren Kalküta şeh-

rinde meydan-ı intişare konulmuştur. İngilizcesi 300 sahifeye karibtir [yakındır].

A STUDY IN ENGLISH TURCOPHOBIA

مفصل بر رساله سیاسیهدر . (۱۹۰۴) سنه سنده انكترمهده خصای سیایه غابیهه قارشو یازلش در . سیاسیون موی الهمك انسانیت ومدنیت برده می آلتده کی مسلك ساحه كاروانلری استهزا ایله تنقید ایدر . محررك اسنی حاوی اولماق شرطیه لوندرده یولان بر جمعیت مسلمههه برای نشر اهدا ایدلشدر . بورساله قسماً عریجههه ترجمه اولنهرق (الواء) غزیه سنده مقالات شكته نشر اولمشدر . كذاك محمد شیب آروی ، افندی طرفندن [هیئت تركی] نامیه اردو لسانه ده ترجمه اولنهرق كلكته بده سنده موقع انتشاره وضع ایدلشدر .

Cross Versus Crescent

بو اثر مدنیت خرسنایهك عالم اعلامیت نقطه نظرندن تنقیدینی حاویدر . نامیه حاضرلربو ایوم اسباب طبع وانتشارینك تحریمی ایله اوغراشلقمدهدر .

(İNGİLİZLERİN TÜRK-DÜŞMANLIKLARI ÜSTÜNE BİR İNCELEME)

Mufassal bir risale-i siyasiyyedir. 1904 senesinde İngiltere'de husumey-i siyasiyye-i Osmaniyeye [Osmanlıların siyasal hasımlarına] karşı yazılmıştır. Siyasiyyun-u mumaileyhimin insaniyet ve medeniyet perdesi altındaki meslek-i sahtekâranelerini istihza ile tenkit eder. Muharririn ismini hâvi olmamak şartıyla Londra'da bulunan bir Cemiyet-i Müslîme beray-i neşr ihda [yayımlanmak üzere armağan] edilmiştir. Bu risale kısmen Arapçaya tercüme olunarak *Elliva* gazetesinde makalât şeklinde neşr olunmuştur. Kezalik “Muhammed Şuayib Arvî” Efen-di tarafından Heybet-i Türkî namıyla Ordu lisanına da tercüme olunarak Kalküta beldesinde mevki-i intişare vaz' edilmiştir.¹

(HİLÂLE KARŞI SALİB [HAÇ])

Bu eser medeniyet-i Hıristaniyyenin âleml-i İslâmiyet nokta-i nazarından tenkidini hâvidir. Tamamiyle hazırlanıp el-yevm esbab-ı tab' ve intişarının taharrisini ile uğraşılmaktadır.²

¹ Bu kitabın biraz değişik bir şekil, *La turcophobie des Imperialistes anglais* adıyla 1919'da Paris'te Bureau d'Information Islamique tarafından yayımlanmıştır. Üstünde yazarının adı olmayan bu broşür, 1919 Şubatı'nda Bern'de

OKUYUCU MEKTUPLARI

(İsviçre) toplanan Sosyalist Enternasyonal Konferansı'na katılan İngiliz üyelere sunulmuş memorandumun Fransızca çevirisidir.

² Yazar aradığı basım ve yayım olanaklarını bulmuş olacak ki, bu yapıt da 1970'de Londra'da çıkmıştır.

Ayrıca, Halil Bey 'A Catalogue of the Printed Muslim Books in the Cambridge University Library' (Cambridge Üniversitesi Kütüphanesindeki matbu İslâm kitaplarının kataloğu)nu da hazırlamış, ama bu eseri yayımlanmamıştır.

Orhan KOLOĞLU, Cezayir

OSMANLI DEVLETİNİN YABANCILARDAN PASAPORT İSTEMESİ

Müteveffa İngiliz tarih felsefecisi Arnold Toynbee'nin anılarında (*Experiences* - Oxford Üniv.Press, 1969; s.25-26), derginizin Ocak 1985 tarihli 13. sayısında çıkan Prof. Dr. Rona Aybay'ın pasaport tarihiyle ilgili yazısına eklenebilecek bir pasaj var. Aynen çevirip sunuyorum:

"1911'de Avrupa kırk yıldır barıştayı ve ülkeler arasındaki insan-yapısı sınırlar yıpranıp incelmisti. O tarihte sınır geçmek, formalitelere bağlı değildi. Yabancı bir ülkeyi ziyaret etmek istediğiniz zaman, kendi memleketinizin içinde gezer gibi, düpedüz biletinizi alır giderdiniz. Ama öğrendim ki, o yıl seyahat programında olan Türkiye, yabancı ziyaretçilerden pasaport diye bir şey göstermelerini istiyormuş. Türkiye, o dönemde, dünyanın bunu isteyen üç ülkesinden biriydi. Ötekileriye, Rusya ve Romanya'ydı. Bunun için, Türkiye'yi düşünerek, İngiltere'den ayrılmadan önce, Oxford'daki bankama gittim ve 'Lütfen bana bir pasaport alın' dedim-tıpkı 'Lütfen bana bir Napolyon altını ya da beş dolarlık bir altın sikke bulun' der gibi. Birkaç gün sonra belge geldi. Üstünde şöyle yazan bir kâğıt parçasıydı: "Biz, Majestelerinin Devlet Bakanlarından Sir Edward Grey vb." Pasaportun adına çıkarıldığı kişinin gerçekte ben olduğumu kanıtlayacak bir fotoğraf yoktu!

Bu egzotik belge, az kalsın başımı belâya sokacaktı. 29 Eylül 1911'de, benim İngiltere'den ayrılmamdan yedi gün sonra, İtalya, Türkiye'ye savaş açtı [Trablusgarp Savaşı]. 16 Kasım akşamı, arkadaşım Rob Darbshire'la birlikte Terracina'dan yürüye yürüye Formia'ya gelirken, bir Karabinyere [Jandarma] bizi göğüsle-

di, 'Sanıyorum, siz Türksünüz' dedi. Bizi tutuklamadı, ama otelimizin adını aldı. Ne yazık ki, pasaportumda Türkiye'yi ziyaret etmek niyetinde olduğum belirtilmişti ve bu kayıt, suçluluğumu kanıtlayabilirdi. Türkiye'yi ziyaret etmekle Türk olmak arasındaki ayrım, o Karabinyerenin kavrayamayacağı kadar incelikliydi. Pasaportumu Karabinyereye göstermemeliydim; zaten herhalde, onun da aklına pasaport sormak gelmezdi. O vakte kadarki resmî görevleri sırasında, pasaport diye bir şeyin varlığını duymamış olmalıydı. Otelimize geldiğinde, ki besbelli gelecekti, ona kendimizi temize çıkaracak bir belge göstermeliydik. Geldiği zaman, adımın altında 'Balliol College, Oxford' yazan kartvizitimi tutuşturdu. Kolej sözü, sorunu çözdü. Karabinyere, 'Ah, collegio', dedi, 'dunque non siete Turchi' ve ondan sonra peşimizi bıraktı. Oysa 'collegio'nun 'Turco'yla bağdaşmaz olduğu yolundaki varsayımı, 1911'de çoktandır yanlıştı; bugün ise, tabii şeddelli bir yanlış çıkarım (Toynbee'nin özentili diliyle; an egregious non sequitur) olurdu." Doğru! Hele YÖK'ün ürettiği bunca üniversiteden sonra. Hiç değilse, ad olarak.

Dr. Melda BİRAN, İstanbul

ÜNLÜ KAHVE TİRYAKİLERİ

Size, Amerika'da yakın yıllarda çıkan W.H.Ukers'in *All About Coffee* (Kahve Hakkında -bilinebilecek- Herşey) kitabından iki anektod sunuyorum:

Büyük besteci JOHANN SEBASTIAN BACH, kızının kahveye olan merakını dizginlemek isteyen sert bir babanın öyküsünü, bir perdelik bir komik operette -Kahve Kantatı'nda- dile getirmiştir. Kantat'tan bir bölüm:

"Betty: Sevgili babacığım bu kadar katı olma. Eğer ben günde üç kez küçük fincanımla kahvemi yudumlayamazsam, kendimi kızartılmış bir keçi gibi hissederim."

IMMANUEL KANT ileri yaşında kahveye fena halde tiryaki oldu. Kant'ın yemek üstü kahveye ne denli tutkun olduğunu gösteren şu anektodu Thomas de Quincey anlatıyor: "Hayatının son yılında, hemen yemeğin üzerine, bir fincan kahve içme alışkanlığına kendini kaptırdı. ...Bazan, sohbet nedeniyle kahve bir süre unutulurdu, ama uzun süre değil. Kahvesini hatırlar, yaşlılığın, iyi olmayan sağlığının

mızımlığı ile derhal kahvesinin bulunduğu yere getirilmesini isterdi. Doğal olarak gerekli düzenlemeler her zaman yapılır, kahve çekilir, sıcak su hazır bulundurulurdu ve söz ağızdan çıktığı anda hizmetçi ok gibi fırlar, kahveyi suya boca ederdi. Bundan sonra artık yapılacak şey, kahvenin kaynamasını beklemekten ibaretti. Ancak bu küçük gecikme, Kant için dayanılmaz bir şeydi. Eğer kendisine, "Sayın Profesör, kahve bir dakika içinde hazır olacak" dense, cevabı şöyle olurdu: "Olacakmış, lâfa bakın, olacakmış..." Daha sonra bir filozof edasıyla kendi kendisini sakinleştirirdi: "Eh, insan eninde sonunda ölür; ölmek bir şey değil. Tanrı'ya şükür öteki dünyada kahve olmayacak, dolayısıyla bu bekleme de olmayacak." Nihayet hizmetçinin merdivenlerdeki ayak sesleri duyulur. O bizlere döner, büyük bir keyifle bağırırdı: "Kara, kara, sevgili dostlarım, kara göründü!"

Azra KODAMAN, Ankara

ENVER PAŞA'NIN İMLÂSIYLA ENVER PAŞA'NIN KARTVİZİTİ

Derginizin Aralık 1984 tarihli 12. sayısında çıkan, Prof. Dr. Talât Tekin'in *Çeşitli Alfabelerle Türkçe Yazılar* dizisinin bir parçası olan "Osmanlıların Arap Alfabesinde (Yaptıkları) Reform Girişimleri" makalesinde (s.279-80) anılan "hurûf-u munfasıla" (bitişmeyen harfler)'ya ilginç bir örnek, bu yazıyı bizat uygulamaya çalışan Enver Paşa'nın aşağıda örneğini sunduğum kartvizitidir.

Edip ALŞAR, İstanbul

١٩٨٥

بإذن من السيد
حارث بن عبد الله

Enver
Baş Kumandan Vekili ve
Harbiye Nâzırı

Okuyuculara Mektup

Bu sayımızın en uzun ve en ilginç yazısı, Dr. Robert Anhegger'in eski sarma sigara kâğıdı kapları üstüne araştırmasının ilk bölümü (geri kalan bölümünü, gelecek ay yayımlayacağız). Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*'sında bu kaplarla ilgili olarak şöyle bir olay anlatır (s. 455): "Bir gün Akşam gazetesinde otururken, bana yeni bir cıgara kâğıdı kapağı getirdiler. Cıgara kâğıdının adı: Gazi Mustafa Kemal Paşa! İmtiyaz sahibinin adı: Recep Zühtü. Recep Zühtü, Gazi'nin en yakınlarından idi. Kuşağı aldım, Çankaya'ya götürdüm. Rahmetli lider öndedi idi." Bu kâğıtlardan bir örnek kalmış olsa, bir okuyucumuz da bulup bize gönderse, yazarımız kimbilir ne çok sevinir.

Hüsrev Hatemi'nin yazınımızda "Hekim ve Hasta İmgesi" başlıklı denemesi, geçen sayının sunuşunda dediğimiz gibi, tıp tarihiyle edebiyat tarihinin kesişme çizgisinden bir ürün. İzmir'den Efdal Sevinçli'nin gönderdiği, 1908 seçimleri üstüne bir belge ile Necdet Kurdakul'un kaleminden okuyacağınız, yine o günlerde verilen "Yıldız Sarayındaki Ziyafet" hakkındaki yazılar, birbirleriyle ilişkili. Gülcan Kongaz'ın Topkapı Sarayı'nın Mutfakları üstüne incelemesi, çoğumuzun gezdiği bu müzenin daha ne kadar yakından tanınması gerektiğini ortaya koyuyor.

Yaşayan Türkologlar dizimizin bu ayki konusu, Fransız bilim adamı Robert Mantran. Mantran'ın hem iktisat tarihiyle ilgili bir makalesini sunuyoruz, hem de Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler-Bilgiler sayfalarımızda kahve ticaretiyle ilgili kısa bir incelemesini. Gelecek sayımızda da, bir başka yazısının çevirisiyle (Türkçesi çıkmak üzere olan) Kanuni döneminde İstanbul'da Gündelik Yaşam üstüne kitabı hakkında bir tanıtma yazısı yayımlayacağız. Kayseri'den okuyucumuz Dr. A. Vehbi Ecer bize gönderdiği bir mektupta, tanıttığımız Yaşayan Türkologların adreslerini de vermemezi istiyor. Onun dediği gibi, bunun söz konusu Türkologlar yönünden sakıncalı olmayacağını umarak, Mantran'inkiyle başlayalım: Chantepierre, Route de l'Angesse, 13-Le Tholonet, Fransa.

O kuyucularımızdan gelen yankılara bakılırsa, Refik Halid Karay'ın anıları büyük bir ilgiyle izlenmekte. Bizans İmparatoriçeleri tefrikamız, (adı Barış anlamına gelen) Eirene'yle sürüyor. Atatürk sayfamızda, onunla ilgili kaynaklardan anlamlı iki alıntı var. Koleksiyoncunun Dağarcığından, Menü, Yüz Yıl Önce Osmanlı Basınında Bu Ay sayfalarımızda yeni örnekler sunuluyor.

Mutfak Tarihi'nde sıra "Zengin Romalıların Görkemli Şölenleri"ne geldi. Okuyucularımızın "Dünyanın en eski düğün törenini belgeleyen renkli bir vazo" yazısını da ilgiyle okuyacaklarına güveniyoruz. Kitabiyat bölümümüzde de değerli eski araştırmacılarımızdan Selim Nüzhet Gerçek'in çeşitli çalışmaları üstüne toplu bir inceleme var. Kadın Haklarının 50. Yıldönümü "vesile-i hasenesi"yle de, Çerkes Kadınları üstüne eski bir kitabın tanıtımı. Tarık Zafer Tunaya hocamızın *Siyasal Partiler*'inin yeni basımı dolayısıyla benim hazırladığım yazı ise bir kitap eleştirisi olmaktan çok, bu geniş alandaki küçücük bir nokta üstüne ek bilgiler getiriyor.

Geçen sayımızda, Fransız pozitivistlerinin Mithat Paşa'ya sundukları lâyiha'yı ve Mithat Paşa'nın onlara cevabını Türkçeye çeviren Mahmut Ali Meriç'in adı, yanlışlıkla "Mehmet Ali" diye çıkmış. Kendisinden ve oğluna, lise sıralarında sevdiği ve etkilendiği öğretmeninin adını koyan Sayın Cemil Meriç'ten özür dileriz.

Saygı ve sevgiyle,

Mete TUNÇAY

NOT:

Oktay Akbal, Cumhuriyet gazetesindeki sütununda bir süredir benimle uğraşıyor. Bana, "Yeni Sağcı", "gülünç", "eski doçent" diyor. Bense, Cumhuriyet yayımlamayı reddettiği için Yeni Gündem'de çıkan yanıttımda, onun dünyaya siyah-beyaz terimlerle bakan bir tutucu olduğunu söyledim. Ne yapsın, fizyolojik anlamıyla da griden yoksun, fakir. Ben, solcuyum. Onun için de, demokratım.

Oktay Akbal, 11 Şubat'ta yine bana sataştı. Cevabımı sövgü dolu olduğu için basmadığını, Yeni Gündem'deki metnin "epey hafifletilmiş" olduğunu yazdı. Yalan! Yeni Gündem'de -ne akla hizmetse- mektubumun aramızdaki farkı pek güzel özetleyen başlığı konulmamış: "Sağ Sol Sorunu Değil, Seviye Meselesi." Bunun dışında, kendisine verilen yazıyla bir tek kelimesi bile farklı değil.

Ben ondan söz ederken, adını kullanıyorum. O, benim adımı yazmıyor, "adam" diyor. Aklıma bir anekdot geldi. Atatürk gençken Abdülhak Hâmid'i pek beğenirmiş. Cumhurbaşkanlığı döneminde, bir akşam onu eşi Lüsyen hanımla birlikte yemeğe davet etmiş. Hâmid sofrada Lüsyen hanıma yaranmak için olacak, durmadan Avrupalı kadınları övmüş, Türk kadınlarını yermiş. Atatürk'ün fena halde canı sıkılmış, ama belli etmemeye çalışmış. Şair-i âzâm'a hep "Abdülhak Hâmid Beyefendi" diye hitap ediyormuş. Hâmid, biraz kafayı bulunca, "Bana beyefendi demeyin" diyerek samimileşmek istemiş. Atatürk, "Peki, size ne diyeyim?" diye sormuş. "Adam deyin" yanıtını alınca, "Ben de size onu diyemediğim için, adınızı söylüyorum ya" diye taşı gedine koymuş. Anladınız mı, Oktay Akbal.

Yalnız Türk edebiyatında değil, genel olarak edebiyatta bir kavramın, bir imajın gelişimini izlemek, sadece bir değişkene bağlı olmadığından, oldukça karmaşık bir işe girişmek demektir. Dilin ve edebiyatın gelişmesi değişkenlerden sadece biridir. Hekimliğin gelişmesi de ikinci değişkendir diyerek konuyu noktalayalım. Toplumun insanı nasıl gördüğü, hekimlikten toplumun bekladıkları ve ekonomik durum edebiyattaki hekim ve hasta imgesini etkiler. Mimarî için de böyledir. Bir lokma bir hırka ile yetinen bir derviş zümresi edebiyatına akseden mimarî, nihayet insan vücudu ile ilgili benzetmeler olacaktır:

Vücudum hoş imârettir
Harâb olmak ne müşküldür
Çürüyüp yerler altında
Türâb olmak ne müşküldür

Nedim gibi dervişlikten uzak bir şairin şiirine ise Sâdâbad köşkleriyle somut mimarî yansıyacak, fakat bu, mimarî biçimleriyle ilgili olmayacaktır. Ancak çok sonra Batı edebiyatı ile temasa geçen Türk edebiyatında mimarî üslupların da adı anılacaktır.

Türk edebiyatının İslâm öncesi devrinde, hekim aynı zamanda büyücü özelliklerini de kendinde topladığından herhalde hastalıkların teşhisi ve koruyucu hekimlik gibi görevlerden çok, tedavi görevi üstlenmişti. Hastalık sebepleri konusu ile herkes meşgul olabiliirdi. Bu bir genel kültür sorunu idi. Meselâ *Divan ü Lûgat-it Türk*'te guatr hastalığından bahsedilirken, "Babalarımız sesi gür gâvurlar imiş. Peygamber yoldaşlarıyla savaş devam ederken, gür sesleriyle Müslümanları bozguna uğratmışlar. Hazret-i Ömer de onlara beddu etmiş ve boğazlarında bu hastalık çıkmış" şeklinde bilgi verilmekte, hiç hekim adı geçmemektedir. Böylece *Divan ü Lûgat-it Türk*, hiç hekime danışmadan tıbbî yazı dizisi hazırlayan bazı çağdaş gazetecilerimizin yaptığını, asırlar önce yapmıştır. Elimizde fazla belge yoktur. Fakat o zaman hekimin edebiyata olumsuz bir tip olarak geçmediğini sanıyoruz. Belirtmemiz gereken bir başka nokta da, İslâmdan önceki Türklerin hepsinin aynı uygarlık seviyesinde ve hepsinin aynı coğrafyada yaşamadığıdır. Budist Uygur Türklerinin yüksek kültür düzeyini, hekimlikte ileri olduğu bilinen eski İran ve Hindistan ile komşuluk ilişkilerini gözönüne alarak eski Türklerdeki hekim tipinin sadece büyücü olmadığını ileri sürebiliriz. *Kutadgu Bilik*'te de eski Türk geleneğinde "otaçı" ile afsuncu, yani büyücünün ayrı olduğunu görüyoruz.¹ Otaçı ilâçla tedavi ederken, afsuncu bir tür telkin tedavisi yapmaktadır. Yusuf

Türk Edebiyatında Hekim ve Hasta İmgesi

HÜSREV HATEMÎ

Has Hâcîp'in hekimler karşısındaki tavrı olumsuz sayılmaz:

Yime ök kereklig sanga bu kişi
Anıngsız ongulmaz tiriglik işi

Divan ü Lûgat-it Türk ve Kutadgu Bilik'in ikisi de İslâm sonrası kitaplar olduğu halde o sırada İslâm dinî yeni olduğundan eski geleneği aksettiren kitaplardır. Bu bakımdan İslâm öncesi devir için bu kitapları tanık gösteriyoruz. İslâmdan sonra Anadolu Selçukluları ile Osmanlıların ilk devirlerinde Türk edebiyatında hekim bir süre için kaybolmuş gibidir. Sonraları bir edebiyat klişesi, bir yardımcı unsur olarak hekim ortaya çıkar. Bu değişikliğin sebeplerini şöyle sıralayabiliriz.

İslâm felsefesinin ve tasavvufun etkisiyle, insanın ölümsüzlüğüne ve başa yazılan geleceğine inanılmaktadır. Diğer yandan da Türk oymakları büyük ölçüde yer değiştirmektedirler. Uygarlıklar kurdukları ve İran, Çin, Hindistan ile ilişkiler kurdukları topraklardan Anadolu'ya gelmişlerdir. Bu geliş, şimdiki işgücü ihracımıza benzemektedir. Yeni topraklarda henüz resmî dil Farsçadır. Selçuklu Devleti'nin Veziri Nizam-ül Mülk, *Siyasetnâme* kitabında "Türkmenlerden, çoklukları sebebiyle gınâ geldiyse de, devletin kuruluşunda zahmet ve meşakkat çektiklerinden bu devlette hakları sabittir" demektedir, bunların önemli bir kısmının askere alınarak "tabiatlerinde hâsıl olan nefretin" zail edilmesini istemektedir.

Yurtlarını terkederek yeni topraklara gelmiş olan Türkmenler, yerleşik toplumların malı olan tıp bilgisi birikiminden uzak kalınca yine aralarında bulunan ve İslâm öncesi tıp geleneklerini İslâmlaştırarak devam ettiren derviş babalardan medet ummuşlardır. Birkaç nesil sonra da artık Anadolu'nun resmî dili Türkçe olmuş, Türkçe tıp yazmaları ortaya çıkmış ve halk da o devrin tıbbından yararlanma olanağı bulmuştur. Mevlânâ'da hekim ve hekimlik bilgisi önemli yer tutarken, Yunus Emre'de hekimden bahsetmeden ölüme geçişin sebebi, halkın pek kolay hekim bulamaması, bulsa da çoğu İranlı veya Farsça konuşan Türk olan hekime dert anlatamamasındandır. Halk edebiyatına bu devirde zâten ölümü umursamaz bir davranış hâkimdir. Ecel gelirse ölünür. Araya hekim sokmaya pek de gerek yoktur. Yunus Emre ne diyor?

Ecel büke belimizi
Söyletmeye dilimizi
Hasta iken hâlimizi
Soranlara selâm olsun

Yunus Emre, aslında İslâmî bilgilerden haberdardır. Mevlânâ ve Şeyh Sadi'yi çevirecek kadar Farsça da bilmektedir. Fakat kendisini halktan o kadar ayırmaz ki, kendine de ayrıcalık tanımaz. Ölecek ve bir garip olarak soğuk su ile yıkanacaktır. Bir aydın kişi olarak Yunus Emre Galenos'tan ve Lokman'dan haberdardır. Fakat onları bir çare, bir ümit olarak jii-

rinde kullanmaz, sadece bu adları üstün bilgi simgesi olarak kullanır:

Bir dem cehâlette kalur, hiç nesneyi bilmez olur

Bir dem dalar hikmetlere Câlinus u Lokman olur

Yine simge olarak, Yunus'un şiirinde Hipokrates de vardır:

Nice bir Câlinus u Bukrât olam Lokman olam

Kısaca söyleyebiliriz ki, Anadolu Selçuklularının ilk iki yüzyılında halk edebiyatından hekimlik kaybolmuş gibidir. Aydınların edebiyatında çağın hekimliği vardır. Meselâ Mevlânâ'da hekim yalnız Filozof simgesi değildir. Hastaya çağrılan hekim tipi de vardır. Fakat Mevlânâ Farsça yazdığından aydınlardaki "hekim çağırma" olayını o sıradaki Türk edebiyatına mal edemiyoruz.

Hasta imgesine gelince her iki edebiyata rastlanır. Fakat aydınlardan edebiyatında cüzzam, taun, sevdâ illeti gibi belli teşhisler varken halk edebiyatında "beli bükülmek, göz ekin iken biçilmek" gibi teşhisiz dertler vardır. Meşhur fıkranın dediği gibi halk "hekim yardımı olmadan da ölebilmektedir". Çok yakın zamanlara kadar da bu görünüm devam edecektir. Meselâ her ikisi de bu asrın ilk yarısı içinde yazılmış, iki mezar taşı alalım. Eyüp'te fakir görünüşlü bir mezar:

Ahmet Ağa'nın da büküldü kaddi

Bu dünyâ fânidir, olmayın maddi

Sultan Mahmut türbesi bahçesinde (haziresinde) yer alan bir mezar taşında ise "ameliyat sonucunda" ölümden bahsedilmektedir. Bu ikinci mezar, bir devlet adamının torununa âittir.

Osmanlılar ortaya çıktığı sırada bütün Anadolu'da bir kendine dönme havası başlamıştır. Artık resmî dil Türkçedir. Müminzâde Mukbil bir Türk hekimi olarak "Hekim, hem çok kitaplar okuya, hem de hastahanelerde çok düşün" demektedir. Yine bu çağda yaşayan Şeyhî hem sair, hem göz hekimidir. Vizite ücreti olarak, bir köyün gelirini toplamağa girdince o devrin Mafia'sı tarafından dövülür. Öküzlerin boynuzuna imrenerek, kullaklarından olan eşek hikâyesini hem kendi ile alay, hem de şikâyet dilekçesi olarak yazar:

Bir eşek vardı zaif ü nizâr

Yük elinden katı şikeste vü zar

Fakat şiirde hekim hem aydınlardan arasındadır, hem de halk edebiyatında uzun bir süre "olsa da olmasa da olur" tarzında bir unsurdur. Divan edebiyatında hekime "bu aşk yarasıdır, hem de hoşnudum beni rahat bırak" şeklinde seslenmeler ve ya biçâre tabip, elinden geleni yapıyor am-

mâ bu aşk derdidir" şeklinde tabibe acı-malar çoktur. Halk edebiyatında ise durum daha yoğun olarak böyledir. Kolay bulunmayan hekimi mecburi hizmet de konsa, pek elde edemeyeceğini halk bilir. Tabibi, bir edebî klişe haline getirerek halk rahatlamıştır:

El çek tabip el çek yaram üstünden
Sen benim derdime devâ bilmezsin
Sen nasıl tabipsin yoktur ilâcın
Yaram yürekterdir sarabilmezsin
(Emrah)

Gülstansız bülbül ötmez
Yaram çoktur melhem tutmaz
Değme tabip ilâç etmez
Gezdim âlemi âlemi (Âşık Kerem)

Ya ben derdim kime şekvâ edeyim
Hicran benim, firkat benim, verem ben
Hangi bir tabibe sual edeyim
Mecrûh'u ben, Lokman'ı ben, saran ben (Sümmânî)

Dikkat edildiğinde hemen görülür ki, halk edebiyatında, özellikle şiirde tabip iyi niyetlidir, bir şey yapmağa çalışır, fakat neyliyelim ki hastalık kötüdür, onun olanaklarının üstündedir. Yahut hastalık aşk hastalığıdır. Halk edebiyatında bazan savaşların korkunçluğunu anlatmak içinde hekim bulunamadığından söz edilir. Fakat bu da hekimden şikâyet değildir. Sadece yaralıların çok, savaşın korkunç olduğunu belirtmede kullanılır:

Çıktım Kozan'ın dağına
Karı dizleyi dizleyi
Yaralarım göz göz oldu
Hekim gözleyi gözleyi
Arab atlar yağma oldu arada
Fitiller işliyor kızgın yarada
(Dadaloğlu)

Divan edebiyatında da aynı örnekleri kolayca buluruz. Fakat genellikle bu soyutlanmış tabip tipi şiirdedir. Nesirde daha gerçek tabip tipleriyle karşılaşılır. Soyutlanmış tabip ve hasta tipine Divan şiirinde hemen her şairde rastlanır:

Aşk derdiyle hoşem el çek ilâcından tabib (Fuzûlî)
Nabzum tutup Helâki tabib-i eccl didi
Ölmek durur bu derde hemîn var ise ilâc (Helâkî)
Sihhat yüzini ben de görürdüm zamân ile
Bimâr-ı aşka faidemend olsa ger ilâc (Helâkî)

Bîmar-ı gamem benden bi-çâre tabip el çek
İtme emeğin zâyî bana olan olmuşdur (Necâti)
Var ey tabib ko beni derdüm bana yeter
Hasret kılıcı yarasına urma merhemi (Necâti)

Divan şiirinde daha az olarak, gerçek tabiplikle ilgili beyitlere de rastlanır:

Sol şehîr içinde durma ki hazık tabib yok

Bir dahi şol mahallede meyhaneye olmaya (içinde hazık tabib olmayan şehirde ve meyhanesiz mahallede oturma)

Habîb aşka cevri itmesene habîb olmaz

Tabib nicesin öldürmesene tabib olmaz (Necâti)

(Sevgili aşka cefa etmesene sevgili sayılmaz. Tabip, birkaç kişiyi öldürmedikçe tabip olmaz).

Ayrıca aşk hastası ve biçâre tabip klişeleri dışında bazı ilâç adlarına da divan edebiyatında rastlamak mümkündür:

Kimlerin yâresine merhem-i kâfur oldu?

Kandedir kande o zâlim o sistemkâre aceb (Nedim)

Mahmûra mey nenün gibidür bildiniz mi hiç?

Şol şerbet-i hakîm ki bîmâre yaraya (Necâti)

Bu iki beyitten şerbet ve merhem-i kâfur gibi ilâç adlarını öğreniyoruz.

Divan şiirinde gerçek tabip ve gerçek hasta nadir olsa da vardır dedimize göre, biraz da nesirdeki duruma gelelim. Osmanlı nesirinde şiirde olduğu gibi edebî mazmunlar kullanma zorunluluğu olmadığından gerçek hekimlikle ilgili cümlelerle karşılaşırız. Nesirdeki tabip, aşk yarasına ilâç arayan tabip değil, muayenehane sahibi tabiptir. 16'ncı asır biyografî yazarlarından Kınalızâde Hasan Çelebi, bir şair hekim olan Tabibî'yi şöyle anlatıyor:

"Filibe'dendir. Tıp fenni ile meşgul olup, yaşı kemâle ermeden hekim olup ilâçları, hastalık belirtilerini zabtederken eccl marazından şifa bulmadı".

Aynı Kınalızâde, başka bir şair hekimi de şöyle anlatıyor. Bu da şair hekim Saniî'dir: "Saniî Edirnelidir, Altunizâde denmekle şöhret bulmuştur. Tıp ilminin Kanunu zabt etmekle hayli itibar bulmuştu. Sultanların hizmetini kabul etmeyip 'Çalışanı Allah sever' sözüne uyarak, geçini açtığı deva ve şerbetler dükkânından temin ederdi. İlâçların özelliğine vakıf olmağla, kimyâyı da öğrenmeğe kast edince bazı tedbirleri almadığı için başına öyle bir kıyâmet kopmuştu ki, dişleri kıyâmet sırasında yıldızların döküleceği gibi dökülmüştü. Vücudunun sarayı bu kadar hasar görünce, rûhunun sultanı da burada ikâmete imkân bulamayıp soyutluklar dünyasına yollanmıştı."

Bu ilginç biyografiden 16'ncı asırda muayenehane açan bir şair Türk hekimini ve onun başına gelen bir iş kazasını öğreniyoruz. 16'ncı asırdan iki

HEKİM VE HASTA İMGESİ

asır sonra İstanbul'da tabiplerin ve muayenehanelerin durumunu yine nesir yazarlarından öğrenmek kabildir. Çeşmizâde Mustafa Reşid Efendi, 18'inci asır sonlarında geçen hekimlerin imtihan edilmesi olayını çok ilgi çekici bir biçimde anlatmaktadır. Altmışlı müderrislerden Giridli İbrahim Efendi, Dârüssaade Ağası Beşir Ağa rahatsızlanınca, "Efendim sizin mizacınız elbette ferahlamağa ve fazlalıkların atmağa muhtacdır. Özellikle bir şerbet içseniz rahatlatdınız" diyerek kendi tabibini methediyor. Ağa da razı olunca Beşir Ağa'ya şerbet sunuluyor. Ağa bu şerbeti içiyor ve dünyâ gamını unutarak, diğer dünyâya geçüyor. Bu olaydan sonra, tehditle ve şiddetle hem İbrahim Efendi'den, hem de tabipden keyfiyet sorulunca, tabip, ilâç defterini getirerek "benim verdiğim şerbet bu ilâçlarla tertib olunmuştur" deyû defterini gösterdi. Giridli İbrahim Efendi'nin bilimsel rütbeleri kaldırıldı ve Kıbrıs'a sürüldü. Tabip ise meslekten alkonarak, diğer tabipler de korkutulmuş oldu. Bundan sonra tabiplerin yetkili olanları ile yetkili olmayanlarını ayırmak için padişahdan emir çıktı. Sultan'ın başhekimisi Mehmet Refi Efendi başkanlığında ve Tokatlı Mustafa Efendi'nin de üye olduğu bir komisyon (encümen) kurularak, "tababet iddiasında olan, altına tapan ve hastalık tanımaz hekimlerle, ham elli ve cehalele ünsiyet kesbetmiş cerrahlar" bir daha tabiplerin işine karışmamak üzere meslekten uzaklaştırıldılar. Bu meslekte ehil olduğu anlaşılanlara ise izin, ruhsat ve yetki belgesi bağışlandı. Gerçekten de İstanbul şehrinde ve civar kasabalarda nalband ve hamal makûlesinden olup, değil tıba âşına olmak, bir tabiple sohbet dahi etmemiş kişiler birer muayenehane açıp buraya birkaç İznik hokkası yerleştirdikten sonra kendilerini Eflâtun gibi gösterip kadın ve erkek bazı saf kişiler dükkâna girince nabzını tutarak "Senin gözünde fuvak, dizinde sulak illeti, başında bahar, ayağında şehir alâmeti var. Sana tedbir ü ilâç hayli zamâna muhtaç. Hastaya tedbir akçesiz olmaz, tabibden akça sakınan sıhhat ve şifâ bulmaz." Bunu duyan şahıs da:

Hastanın derdine derman bulunurdu amma

Maraz-ı nâzî etibbaya bulunsaydı ilâç diyerek rica yolunda ağzını açınca, adı geçen tabip pazarlığı pekiştirerek çok zaman hastalardan para ve eşya aldıktan sonra bilgisiz ve uygunsuz tedâvî ile hastaları hayat alanından yok ederlerdi. Merhametli pâdişah bu hayırlı işi yaparak, nice nüfusu, bazı sözde tabiplerin oyuncağı olmaksızın kurtarmıştır. Demek ki, Osmanlı nesrinde hekimliğin şiire göre daha somut şekliyle karşılama imkânını bulabiliyoruz.

Yine 18'inci asır sonunda hekimbaşı olan Subhizâde Abdülaziz Efendi'den de tarihçi Ahmet Vasıf Efendi haber veriyor. Subhizâde, önce saray hekimi, sonra müderris ve nihayet hekimbaşı olmuş. Bu çabuk yükseliş gençlerin ve yaşlıların kıskançlığına sebep olmuş. Hekimbaşı olduktan bir yıl sonra itibarının dükkânındaki eczâlar kesada ve talihinin yüceliğindeki unsurlar fesada uğrayarak azledilmiş. Rahat durmadığından İstanköy adasına sürülmüş. İçkiyi çok sevdiğinden yaşı elliye bulmuş iken, ecel kadehi ile sarhoş ölüm ilâcı ile aklı başından gitmiş olarak edebiyet dünyasının hastahanesine göçmüştü. Subhizâde'nin ilginç bir kişiliği var. Bir beytini örnek alalım:

Ettik o yâre gerçi hakîmâne intisab,
Lâkin bir özge derde düşürdük tababeti

Subhizâde Türkçede kan dolaşımından ve Harvey'den ilk bahseden hekimdir. Divan şiirinin ve halk şiirinin Tıbbiye kuruluncaya kadar olan durumunu burada bırakalım ve 1827'de Tıbbiye kurulduktan sonra olanlara gelelim. Tıbbiye kurulduğu sırada geleneksel İslâmî hekim tipi çok yaygındı. Halk bu hekim tipini bir tür din adamı gibi görerek fazla kızmıyordu. Yukarıda Çeşmizâde'de gördüğünüz taşlamalar da gerçek hekimlere yöneltilmemiş, kendine hekim süsü verenlere yöneltilmiştir. Bu ağız dualı hekim tipine fazla kızmayan Müslüman halk, ağız tadı ile kızma zevkini sanıyorum ki, Müslüman olmayan hekimlerde buluyordu. Eski Türklerde bir "otacı" bir de "afsunçu" şeklinde iki ayrı hekim tipi olduğunu söylemiştik. Halk, Müslüman olmayan hekimde daha fazla ustalık yani otacılık görüyordu. Çünkü Allah'ın yardımına dayanmayan bir gayri Müslim hekim, ilme daha çok kuvvet vermeliydi. Ayrıca bir müderris efendiyden tartışamayan hasta, bir Musevi hekimden kolayca hastanın neden iyi olmadığını sorabiliyordu. Bu ayrıntıları da Türkiye'de 4 yıl kalmış bir İspanyol esirinden öğreniyoruz. 18'inci asır sonlarında yaşayan Abbas Vesim Efendi de zamanın bir tabibi olarak aynı fikirdeydi. Abbas Vesim Efendi'ye göre "kâfirlerde dine bağlılık kaygısı olmadığı için tıpta, anatomi ve astronomide Batılılar daha ileri gidebilmişlerdir."

TIBBİYEDEN SONRA

İkinci Mahmut Tıbbiye'yi kurduktan sonra Tanzimat fermanı okunacak ve Fransızca bilen, müspet bilimleri öğrenen hekim tipi bir müddet, edebiyatımızda hüküm sürecektir. Hüseyin Rahmi Gürpınar, fakir bir kadına bir doktorun Vichy suyu içmesini, Kaplıcalar'da kür yapmasını tavsiye ettiğinde, hastanın

kızının hekime hiç düşmanlık duymadan ağladığını bir romanında canlandırır. Hüseyin Rahmi de çizdiği doktor tipini eleştirmemekte, böyle sahnelerde sâdece "fakirliğin gözü kör olsun" anlayışıyla davranmaktadır. Tevfik Fikret'te de hekim, hasta çocuğun validesi ile konuşan, yardımcı ve halden anlayan bir kişidir. Cenab Şehabettin ise kendisi de hekim olduğundan Türk edebiyatına "Tıbbiyeden her şey çıkar, arasına doktor da çıkar" özdeyişini bırakmıştır. Hasta imgesi olarak da tüberküloz, Fransız romantiklerinden alınarak ön plâna geçmiş ve uzun zaman da bu böyle kalmıştır. Tıbbiye'nin kuruluşundan bir asır daha geçtikten sonra artık halkın da hekim tipini eleştirmesi ve hak arama iddiaları başlamıştır. Meselâ Divan şairlerinin Cumhuriyet devrini görmüş son örneklerinden olan Üsküdarlı Talât Bey, mide kanserinden mustarip iken şöyle şikâyet ediyor:

Yok mu bir başka ilâcın, gayrî ey doktor yeter,
Altı aydan fazladır aldım gece gündüz eter.
Nerde şimdi Paris'in, Berlin'in, İsviçre'nin,
Doktoru, dârüttedâvisi gözümde hep tüter.

19'uncu asır sonları ve 20'inci asır, hekim ve hasta imgesinin artık izlenmesi çok zor bir çeşitlilik kazandığı devredir. Artık hekimle karşılaşmıştır. Hekim, Süleymaniye'de dükkân açan bir müderris değildir, yanına varmak için Beyoğlu'na geçmesi gereken şapkalı frenk tabib de değildir. Hekim artık Mustafa Bey, İbrahim Bey veya yine Osmanlı olan Kırkor Efendi, İzak Efendi'dir. Somutlaşmış ve hergün karşılaşılan bu hekim tipi, hekime ve topluma bağlı sebeplerle yerilir de, göklere de çıkarılır.

Ayrıca edebiyatımıza anatomi de girmiştir. 1847 Afyon doğumlu ve Galatasaray Lisesi Arapça muallimi Niyazi Efendi 1870 yıllarında geçim zorluğundan şöyle yakınıyor:

"Fenn-i teşrihe ten-i tebzede güyâ ki model
Ayak altında bırakma beni ey kân-ı kerem"

(Anatomi kadavrasına döndü hastalıklı bedenim. Ey bağı sahibi, beni ayaklar altında bırakma).

Öte yandan bu asır başlarında Cumhuriyetten biraz sonra ölecek olan İhsan Raif Hanım hâlâ eski doktor tipini sürdürüyor:

Nâ ümidim bakma doktor, dilde aşkın yaresi
Söyle var mı fenn-i tıpta hiç sevilmeğe çâresi?

Bu kadar değişken ve çok yönlü olması

HEKİM VE HASTA İMGESİ

tabîi olan hekim imgesinin gittikçe daha ağır eleştirilere konu olması 1930'lu yıllarda ve daha sonraları başlamıştır. Sabahattin Ali, halka parasız dağıtması gereken kinini parayla satan doktor tipini, Peyamî Safa kurukafalar üzerine apartman kuran para canlısı hekim tipini bu sıralarda çizmeye başlamıştır.

Bir zamanların filozof ve müderris doktoru, Tanzimat'ta biraz frenkleşmiş ve aydın tip olmuş, bu tipi de *Çalkıuşu*'nun babacan sevimli doktoru izlemişti. 1930'lu yıllardaki tüccar doktor imgesinden de, muhakkak ki doktorlar sorumludurlar. 1932 yılında Remzi Oğuz Arık *Türksözü* adlı dergide şöyle söylüyor:

“Bir hastahane ki asansör yerine radyo takar, o yıkılası bir simsar evidir.

Hastahane bir vatandan dışarıda mıdır?

Bir vatan müessesesi olan bu yerde vatan terbiyesini nasıl düşünmezsin doktor?”

Romanlarda artık doktorların teşhis usullerine hatta değiştirilmemiş adlarına rastlanmaktadır. Reşat Nuri Göküzü romanında şişman bir madama benzeyen ve “ekarte” etmek metodu ile teşhis koymaya çalışan bir tıp profesörünü “tefe koymaktadır”. Halide Edip, kendi yakınında olan doktorlarla barışık yaşadığından, son romanında Kâzım İsmail Gürkan ile beraber nerdeyse bütün Cerrahpaşa Cerrahi Kliniği mensuplarının adı anılır.

Halk edebiyatında da bir şeyler değişmiştir. “Aman doktor, canım doktor derime bir çâre” yalvarışlarının yerini 1950'li yılların biraz zenginleşen ve Lâûbaliliğe kendinde hak gören ortamında “Doktor civanım, ah neler istiyor canım” terâneleri almıştır. Bu lâûbalileşmeden de bir kısım hekimler sorumludur. Şehir klübünün gedikli, içkide üzerine yok, kitapla ilgisini kesmiş hekim tipini herhalde halk “Eflâtun-u Zaman” diye görmeyecekti.

Bundan sonra, hekim imgesinin gelişimi yine çok yönlü olacaktır ve olumlu notların daha çok olması yine hekimlerin ellerindedir. Çünkü hasta imgesi pek değişmemiştir. Çünkü ilkçağda ve eski uygarlıkların şiirlerinde hasta neyse, şimdi de odur. Bunaltı, ağrı, başdönmesi, felç ilkçağda neyse, şimdi de öyle berbat eder insanları.

Hasta imgesinin hâlâ aynı çarpıcılıkla oluşuna yeni Türk edebiyatından bir örnek verelim:

Ağlama kız, deme incinirim yar yar
Ben ağlamam dağlar taşlar ağlasın

Körüm, çelimsizim, göğnüğüm,
hastayım
Sebeb olanları nerede bulayım?
(G.Akın)

Halk edebiyatı ile aydın sınıfı edebiyatı arasında bir yer alan Karagöz oyunları da edebiyatta hekim ve hasta imgesini incelemekte yararlı olur.

Nibpeten eski olan Karagöz oyunlarında daha çok ilâçlar ve mahalli doktor tipleri çizilirken son Karagöz oyunlarında, Fransızca ve doğru kelimelere rastlanır. Meselâ 1886'da tespit edilmiş *İlâç* adlı oyunda “yirmi dirhem tahtakurusu hülâsası, altı mil sivrisinek gezintisi, dokuz arşın anı vızıltısı, yetmiş kantar dolap cızırtısı” gibi reçete tekerlemeleri vardır. Bu oyundan 23 yıl sonra Hayalî Memduh'un düzenlediği *Eczahâne* adlı oyunda “Bol, kapsül, toksik vejeto, toksik minero, sülfat dâ kinin, oksid d'antimon, siroz dö fua, kalkül bilyer, kanser de l'estoma, skarlatin” gibi hiçbir uydurma olmayan ve Hayalî Memduh'un biraz yorularak terim araştırdığını gösteren terimler vardır. Herhalde Karagöz san'atinin ömrü vefâ etseydi, 50'li yıllardan sonra İngilizce terimli Karagöz oyunları da düzenlenecekti.

Konunun karışık olduğunu baştan söyleyerek uyarımasaydım, konuyu iyice dağıttım diye daha çok üzülecektim. Toplamak ve son vermek üzere bir şair hekimin, hastalarının derdiyle gerçekten dertlenen rahmetli Dr.Ceyhan Atuf Kansu'nun *Kızamık* ağıdından bir bölüm alıyorum.

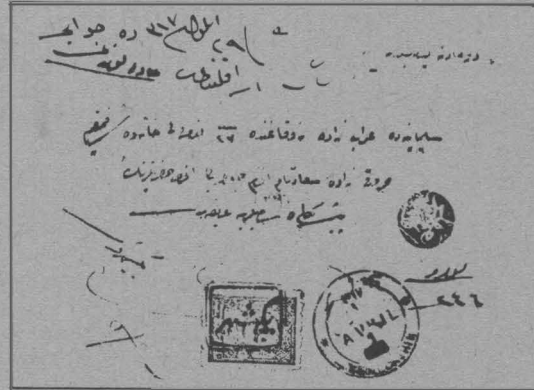
Ah ben bir gün tepelerden, tepelerden
Varıp önünüze önünüze dikilip duracağım

Aydınlardan, hekimlerden, öğretmenlerden

Bir gün soracağım bu çocukları soracağım.

KAYNAKÇA

- 1 *Divan ü Lûgat-it Türk* Tercümesi: Kaşgârlı Mahmut - (Besim Atalay) Türk Dil Kurumu, Cilt 2, s.285-286.
- 2 *Kutadgu Bilig*: Yusuf Has Hâcib, (Reşit Rahmeti Arat) Türk Dil Kurumu, 1979, s.438.
- 3 *Siyasetnâme*: Nizamülmülk, (M.Şerif Çavdaroglu) İstanbul Üni, Hukuk Fakültesi Yayını, 26'ncı fas. s.121.
- 4 *Tezkiretü's-suara*: Kınalızade Hasan Çelebi (Dr.İbrahim Kutluk) II cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1981, Ankara
- 5 *Çeşmizade Tarihi*: (Dr.Bekir Kütükoğlu) İstanbul Üni. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1959.
- 6 *Türkiye'nin dört yılı*: Tercüman 1001 temel eser dizisi, 1973, İstanbul.
- 7 *Osmanlı Türklerinde İlim*: (A.Adnan Adıvar) Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970 (Vesim Abbas Efendi bahsi).
- 8 *Son Asır Türk Şairleri*: İbnülemin Mahmud Kemal, [İnal].
- 9 *Meseleler*: Remzi Oğuz Arık, Hareket Yayınları, İstanbul, 1974, s.170.
- 10 *Karagöz*: Cevdet Kudret, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1970 (3 cilt).

ESKİ KARTPOSTALLARIN; PULLU, PULSUZ ZARFLARIN; PUL KOLLEKSİYONLARININ; ESKİ EVRAKLARIN ALINIP SATILMASI ve PAZARLANMASINDA HİZMETİNİZDEYİZ.

İ.FİLA. İSTANBUL
FİLÂTELİ PUL ve
KARTPOSTAL GALERİSİ
Tel: 141 64 79

Bir Ömür Boyunca-III

Benim lüzumsuzca ileri vararak mizah, hatta hiciv mevzuu olarak kalemce parmağıma dolağım ricalden biri de, merhum Mahmud Şevket Paşa idi. Hani Mehmed Reşad Hanın -başkâtibi Fuad bey tarafından yazılan değerli hatıratı* anlatılır yatır tir titredığı, uzun boylu, değirmi sakallı harbiye nâzırı ve sadrazam! Onu dış tarafındaki korkunçluğu ile belirten, umacıya çeviren sade kalem de Cem'inkidir.

Paşa Meb'usan Meclisi'ni de epeyce ürkütmüştü; muhaliflerin cerbezeliği, hazırcıvaplık ve cesaret bakımlarından pek üstün vasıflar taşırdı (o, II. Meşrutiyet'in Birinci Meclisi gibi bir meb'uslar topluluğu bir daha olmadı, olacağı da benzemiyor); öyle olmakla beraber, paşa dilediğini yaptırırdı. Elinde ayrıca örfî idare mahkemeleri de vardı, sadece nur elleri değil.

Peki, böyle idi ve ben de daima aleyhinde kalem yürütürdüm de, neden onun zamanında tek kere ne örfî, ne de tabî mahkemelerden hiçbirine sevk edilmemiştim? Tuhaf şey değil miydi, bu? Tabîisine gönderilmediğimin sebebi, yazılarının ustalıklı yazılıp suç unsuru teşkil edecek sarahatten mahrum oluşu, zamanın matbuat kanunundaki yumuşaklık idi, diyelim. Fakat örfîsi dinler mi öyle kaçamaklı savunmaları?

Her şiddetli yazıdan sonra Bekirağa Bölüğü'ne yakapaça tıklacağımı beklerken, orada ses seda çıkmazdı. Zira vücut yapısı gibi ruhu ve san'at anlayışı da kupkuru, sırmı gibi sınılan paşa, yazıları hoşgörülle karşılayacak kadar olgundu. Öbür taraftan örfî idare mahkemesini teşkil eden yüksek rütbeli

subaylar da -bana sonradan yoklamada birkaçı anlatmıştı- ince mizahı kabasından ayıracak insanlardı. "Birkaç defa sivil hükûmet bizi zorlamak ve seni karşımıza çıkarmak istedi, yanaşmadık. Aramızdaki kanat, yazılarının örfî idare mahkemesine mevzu olacak mahiyette bulunmadığı idi, bunları mizah san'atının başarılı ve Avrupalı birer örneği sayıyorduk; biz bile hoşlanarak okuyorduk."

Kendimi değil, o devrin en başta bulunan Mamuş Paşa'nın ve örfî idare mahkemesi âzâsının görüş ve anlayış zihniyetini övmek maksadıyla arzettiğim şu müsamaha ve zımnî muhabbet, Mahmud Şevket Paşa'nın katli hadisesine kadar sürdü; kendimi birden Sinop'ta buldum.

Şu var ki Sinop'a gidişim de örfî mahkeme hükmüne dayan-

mayan, tamamen idarî bir karardı; sicile geçecek suçlardan sayılmazdı. Sivil, daha doğrusu komite idi, benim düşmanım. Dostum Fazıl Ahmed (Aykaç) anlatmıştı, yaz imiş, komite kodamanlarından Dr. Nâzım bey, isminin nasılsa geçtiği bir kafa-darlar toplantısında:

— Bize Rumeli'yi kaybettiren Refik Halid'in yazılarıdır! demiş. Fazıl Ahmed'i hayretler içinde bırakmış, ne zihniyettir bu? Kim söyletiyor maarif nâzırlığı bile etmiş bir insana? O derece yersiz, mânâsız, mantıksız bir lâftı ki bu, kargalar bile gülerdi. Kinden dolayı değil (bu söylediklerim); zira Atatürk'e suikast hadisesine karıştığından veya karıştırıldığından dolayı

REFİK
HALİD
KARAY

Mahmud
Şevket Paşa
Hareket Ordusu
Kumandanı
iken, maiyetiyle
birlikte.

*Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1951), 2. bas.

BİR ÖMÜR BOYUNCA

Allah taksiratını affetsin, asıldı. Yine de o şekilde öldüğünü istemezdim, kimseninkini istemem; istememeliyiz. Bu irtica ne böyle işlere karışsınlar, ne de öyle cezalara çarptırılsınlar. Ehlî ve medenî bir seviyedir bize lâ-yık olan!

★ ★ ★

Meşrutiyet devrinin başka sadrazamları kimlerdi? Önce sonra birçok defa o mevki'e getirilen Küçük Said Paşa. Siyasî muhasebesi yapılsa daima iflâsla sonuçlaşacak acaib bir zat. Kendisinde zekâ, bilgi, talâkat, kalem kuvveti hepsi vardı, hem de şaşırtıcı derecede. Lâkin -bu benim koyduğum teşhistir- vehhamlığı, makam hırsı ve rakiplerine kini yüzünden iyi niyetli olamıyordu, hiçbir zaman olamamış ve kendisinden bekleneni o yüzden yapamamıştır.

Kâmil Paşa'da ise beklenenin aksine, iyi niyet var, icraat kabiliyeti yoktu. Bu iki paşa iki rejimde de iki "zıd kardeşler" idiler, fakat trajik rollerde! Tabiatıyla ikisi de milletin yüzünü güldüremedi. Zaten birinci rejimde Abdülhamid, ikincisinde komite tepelerinde idi; kendilerini bulamamışlardı ki! Hakkı Paşa uzağı göremez, tembel ve

küçük zevklerine düşkün, Hari-ciye Nezâreti müsteşarlığından ve nihayet sefirlikten ileriye gitmemesi lâzım, çelebi bir adamdı. İtalya'nın Trablusgarb'a saldıracağı sırada ilân-ı harp notasını kendisine sefarethanede, İtalyan sefiresinin yanı başında, olacaktan habersiz briç oynarken vermişlerdi! Hüseyin Hilmi Paşa valilikte bir şeyler yapabildi, sadarete o kadarını da yapamadı. Gazi Ahmed Muhtar Paşa şanlı mazisi ile kalacaktı, askerî mazarından politikacı haline geçince "Büyük Kabinesi"nde küçülüverdi.

Said Halim Paşa'ya büyük işler ve büyük mes'uliyetler yüklenemezdi, eğlence olarak Yeniköy onu şehir meclisi âzâlığına göndermiş, şehir meclisi reisi olmuştu. Gördünüz mü "şehremi-ni" yapılacak adamı! Oyalanır, belki de İstanbul'a hayrı dokunurdu; sadrazamlığa getirilince Alman ittifakını imzalamak ve harbe girmek suretiyle bütün memlekete şerri dokundu. Talât Paşa'dan çok bahsedildi...

Mütarakenin Tefvik Paşası "bonkör" bir zattı, karıncayı incitmek istemezdi, cumhuriyet devrine yetişse ve hele şimdi hayatta bulunsa, yaşı da elverişli olsaydı, yeni anayasamıza uygun ne mükemmel bir cumhurbaşkanı olurdu.

Damad Ferit Paşa'yı "Mine'l Bab İle'l-Mihrab" isimli hatıra-tımda epeyce tasvir ve hayli tenkid etmiştim. Geri kalan üç sadrazamdan biri Ahmed İzzet Paşa'dır ki, daima yurtsever kalmıştır. İkisini unutmuş oluşuma da şaşmam: Ali Rıza ve Salih paşalar... namuslu insanlardı, o mevki'e uğrayıp iz bırakmadan geçip gittiler ki, bu da -kötü tesir bırakmadıklarından dolayı-yine birer nimet sayılmalıdır. Üçü de zamanlarına göre kıymetli ve efendi askerlerimizdendi.

Netice: Meşrutiyet ve Mütareke devirlerinde yani Osmanlı saltanatının can çektiği acıklı yıllarda sadaret mevkiine 9 sivil,

4 asker gelmiştir. Yani 16 yılda 13 sadrazam. Çok, doğrusu! Hele cumhuriyet devri ile kıyas edilirse 1923-1961 arasında yani 39 senede galiba 9 başvekil. İyi, doğrusu.

Liste tamam.

Artık cumhuriyet idaresi başvekilleri de bahsedelim mi? Elbette edeceğiz; fakat bahis uzadı. İleriye bırakalım da, başka bir mevzu bulalım.

Başvekiller ve sadrazamlar söz konusu iken, "kabak tadı vermeyelim" tâbiri yakışmaz. "Baş ağrısı" vermeyelim de, münasip düşmez. "Makam değiştirelim" sözü yerindedir.

★ ★ ★

Söyle Beyrut'a kadar uza-yacağız. Güzel şehirdir, zahmete değer. Başka yazılarımızda, "sürgün" romanlarıyla, memleket adı veren *Dişi Örümcek*'te o şehri epeyce anlatmıştık; okuyuculara tasvirlerini yapmıştık.

Şimdi -birçok sürgünlükle-rimde olduğu gibi- orada da bir tanıdığa raslayarak nasıl iyi kabul gördüğümüzü anlatacağım. Abdülhamid Hanın eski damadı. Halk arasında kendisini sadece "Ed-damad" diye anardı; asıl şans benim bu memlekete ayak bastığımdan sonra o zata yüz gösterdi: Suriye devleti reisi oldu; ben de ayak dirememe rağmen Suriyeli olmamış mıydım? Demek ki, benim devlet reisim olmuştu!

Kendisi aslen secereli Çerkes ümerasından olduğuna göre zaten prensti. Babası da ahalinin pek sevdiği bir zat idi. Beyrut belediye reisliğinde bulunmuştu. Padişah en sevdiği kızlarından birine damat seçerken, Ahmet Nami'nin boylu poslu, tığ gibi, pek yakışıklı bir delikanlı olmasına olduğu kadar, asilliğine, terbiyesine ve görgüsüne de kıymet vermişti.

Ayrıca zengindi de...

Benim Beyrut'a geldiğimi mahallî gazetelerden okuyunca otele ziyaretime gelmek nezaketini gösterdi. Büyük bir otele

BİR ÖMÜR BOYUNCA

Refik Halid,
ikinci eşi Nihal
hanım, büyük
oğlu Ender ve
küçük oğlu
Uğur'la birlikte.

biatıyla Türkçeyi pek mükemmel konuşurdu, Arapçası ve Fransızcası çok okunaklı idi, mükemmel bir kâtipdi de. Tavrı ve hareketleriyle, hele zarif giyinişiyle doğuştan Abdülhamid gibi bir padişaha damad olmak için dünyaya geldiğine inanaçağım gelirdi.

Kusurları yok mu idi? Kimin yoktur ki? Fakat en büyük kusuru devlet reisliği sırasında etrafına acaip mahlûklar toplaması idi. Bunu yalnız o değil, kimler yapmamıştı, yapmıyor sanki? Hele Şark'ta olağan işlerden değil midir? Yapanı değil, yapmayı acaba gösterebilir misiniz?

Gerek kendi konağında ve gerek reisliği sırası devlet sarayında bana daima baş köşeyi ve sofrada karşısındaki yeri vermişti. Asıl hoş tarafı, sanki varlıklı bir adam imişim gibi para, pul bahsi etmezdi; nasıl geçindiğimi sormaya -incitirim diye yanaşmazdı. Camiye'deki evime uğradığı zaman fakir bir ev sahnesini beğenmiş görünür:

— Oh, derdi, ne sakın, ne mes'ud bir hayat bu!

Bir defasında ora usulü taş döşeli odaya gözü ilişmiş:

— Buraya bir halı lâzım. demiş, yanındaki alışverişe me-mur ahabına dönmüş:

— Değil mi? Bir halı, öyle bir şey...

diyerek tasdik ettirmişti. Ne yalan söyleyeyim, anlamıştım. Daha fenası şu ki, halı serilmesi lüzumu belirtildiği için, evden çıkıncaya kadar halı eksikliği çekmiştim; önce varmış, getirmiş, sermişim de, satmışım gibi bir hal!

Hiç iyiliğini görmemiş miydim? Önce devlet reisliği derecesinde biriyle arkadaşlık etmem, gurbette bulunur nimetlerden değildi; hattâ başka gurbetzedeler bunu kıskanmış, aleyhimde kendisine jurnaller sunmuşlardı. Şu hatırat boyunca o hikâyeyi okuyacaksınız, şaşacaksınız; ibret vericidir.

Sonra, Ahmed Nami bey bir gece Abdülhamid tuğralı Osmanlı altınlarından birini sabık kayınpederinin bergüzârı olarak bana vermiş, iki defa da yeni basılmış, gıcır gıcır Suriye paralarından birer 50 liralığı, sırf temizliğinden dolayı, güya saklayacakmışım gibi kibar bir tavırla:

— Alınız, güzel şeyler, hatıradır, dışarıda bulamazsınız.

diyerek uzatmıştı. Almıştım ve iki seferinde de bunları hemen bozdurup harcamıştım. Hatıra ve bergüzâr saklayacak durumda değildim ya fehâmetlû da-

mad! Hoş, bunu kendisi de bilirdi.

Allah gani rahmet etsin. Bu duayı içim titreyerek gerçekten ihlas ile daima tekrarlarım. Sul-tandan bir oğlu vardı, ben görememişim, acaba ne oldu ve neredeyse iyi olmasını dilerim.

★ ★ ★

31 Mart Vak'asından bir hikâye daha: Dosdoğru oraya gelmeden önce bir diyeceğim var: Profesör Fahrettin Kerim politikaya kendisini tamamıyla vermemişti daha. Çoktan beri izi kalmamış olan eski muayenehanesinden söz açmışım, konuşuyorduk:

— Siz çocuktunuz o zaman, dedim. ★ Edebiyat tarihinde iz bırakmış bir yerdir orası. Zira Meşrutiyetin ilânı sırasında günlük (Servet-i Fünun) orada çıkardı. Ayrıca sizin hasta kabul ettiğiniz, en üst kattaki Babîâliye nâzır odada. Fecr-i Âti toplanırdı, *Servet-i Fünun*'un bizim tarafımızdan çıkarıldığı devirde! Hattâ mecmuanın birinci sayısını da Fecr-i Âticiler hazırlamışlardı.

Başka mevzulara geçildi, ben elli şu kadar yıllık hatıralara daldım. Gazeteciliğe mütercim ve muhbir olarak günlük *Servet-i Fünun*'da başlamıştım; 31 Mart İsyanı hengâmesinde de yine bu gazetede çalışmaktaydım. Başımıza bir vak'a orada gelmişti.

İsyanın en ateşli günlerinde ve Profesör Gökay'ın Çağaloğlu yokuşu tarafına düşen muayene odasında -muharrirler odasıydı, orası- iki kişiydik. Biri ben... Öbürü de tercümeleyen üniformalı bir genç zabıt. Başkaları ürkmüş, idarehaneye uğramışlardı. Zira âsi neferlerin gazeteye -Jöntürk taraftarı olduğu için- baskın yapmaları ihtimal dahilinde idi.

★ Bundan sonrasını, merhum yazar daha önce bir gazetede yayımlamış. Elyazmalarına, yeri ve tarihi olmayan başlıksız bir kupür halinde ekli.

Dışarıda silâhlar pathyor. Hem de oyuncak kabilinden silâh değil.. Mavzer tüfekler, harb silâhı mermilerin demir telgraf direklerine bir taraftan girip öte taraftan çıktığını gözlerimizle görmüştük. Direklerden biri olan binanın tam önünde idi, geçerken durmuş, hayretle bakmıştım. Yerinde yeller esen o direğe hâlâ bakınca görecekmışim gibi de hatırlıyorum; zihnimde o derece yer etmiş.

Neden silâh atıyorlardı? Şenlik yapıyorlardı: İrtica galebe etmiş, şeriat geri alınmış, her şey olup bitmiş sanıyorlardı. Aynı zamanda kıyıda köşede kalmış dinsizleri, padişah hainlerini de cezalandırıyorlardı. Asıl husumet mektepli zabıtlara karşı idi. Alaylı olanların ellerini öperler, “mektepliylim” demeğe cesaret edenlerin canına okurlardı.

Bizim tahrir odasındaki zabıt arkadaşı da -eli kalem tuttuğuna göre- tabiatıyla mektepli idi. Karşımda arpacı kumrusu gibi düşünüyor, kumrunun yapamayacağı bir şeyi de yapıyor, sinirli sinirli ellerini uğuşturuyordu.

— Sokağa çıkmamalıydınız, dedim, hele üniforma ile! Buraya gelmeniz de hata... Gitmeli-siniz!

Sözümü bitirmemiştım ki, silâhlar daha yakından yaylım ateş halinde patladı. Bir âsi kafilisi caddeden geçiyordu. İlâve ettim:

— Şunlar defolsun, yol biraz ferahlasın da öyle çıkınız. Buraya da gelebilirler.

Gelebilirlerdi; nitekim başka gazete idarehanelerine gitmişler, muharrirleri ölümle tehdit etmişler, “Hay hay. Başüstüne! Einrettiğiniz gibi yazarız!” filân nev’inden yumuşatıcı sözlerle önlenmişlerdi. Amma oralarda karşılarına mektepli ve üniformalı zabıt muharrir çıkmamıştı; yani azılı boğazlar kırmızı bezle karşılaşp büsbütün kudurmamışlardı.

Silâh sesleri uzaklaştı. Rahat bir nefes alacaktık ki, binanın alt katından birtakım bağırsıma-

lar aksetti; kulak kabarttık; adamın biri haykırıyordu:

— Nerede o herifler? Gazetede yazı yazar gâvurlar hangi odada?

Eyvah! Basılmıştık. Derken binanın ahşap ve çifte merdiveninde ancak asker kundurasından çıkabilen ayak sesleri duyuldu, yaklaşıyor!

Hemen koştuım, camı kaldırdım, arkadaşça:

— Gel buraya, dedim, çabuk... Atla dışarıya!

Bu tavsiyemi yanlış mânâya almayınız. Ona intihar etmesini söylemiyorum. Pencere geniş ve yayvan bir dama açılıyordu; ötesinde gizlenecek birtakım çıkıntılar, baca yerleri kümbetler vardı. Derhal anladı ve dediğimi yaptı. Birkaç saniye sonra sırta kadem basmıştı; camı indirdim. Odada yalnız başıma kaldım. Kapı da bir tekme ile açıldı.

Karşımda eli mavzerli, gözleri dönmüş, çam yarması bir nefer! Karagöz’deki sırtı baltalı oduncu Himmet dayının, o korkunç tipi herhalde yakın akrabası! Beni küçümseyerek, daha doğrusu adam yerine koymağa lüzum görmeyerek şunları sordu:

— Nerede imansızlar? Kimse yok mu buralarda?

— Yok, Ağa! Ben de kimseyi bulamadım, kimsecikler gelmemiş.

— Sen buralarda ne arıyorsun, be çocuk?

— Bir ilân verecektim de...

Yaşım ancak yirmi; bıyıklarım da var yok; etli canlı olmadığımından büsbütün küçük ve dediği gibi çocuk görünüyorum. Muharrirlik nerede, ben nerede? Neferin aklı almaz böyle şeyi!

Söverek, sayarak, homurdanarak, kunduralarını ve tüfeğinin dipçliğini yerlere vurarak çekilip gitti.

Bekledim. Sonra camı açtım, arkadaşı çağırdım. Kurtulmuş-tuk! Bilhassa o, en aşağı çirkin bir hakareten ve bir ihtimalle de mânâsı bir ölümden kurtulmuştu. Konuşmadan ayrıldık. Konuşacak halde değildik.

Kendisini bir daha göremedim.

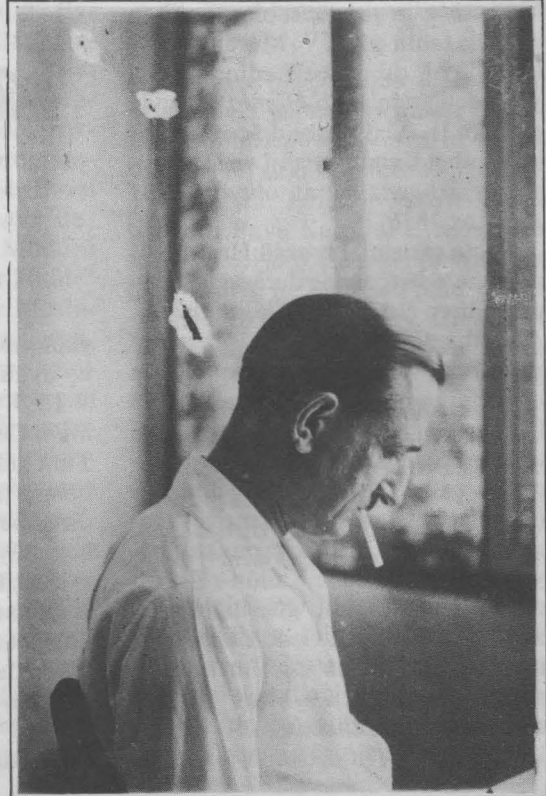
Fakat bir gün haberini ve teşekkürlerini aldım. Bakınız nasıl:

Oğlum Uğur’u on yıl önce idi galiba (1950!) yaz tatilinde bir mektep arkadaşı Bolu’ya dedesinin evine çağırmıştı; gönderdik. Dönüşümde anlattığına göre, arkadaşının büyükbabası çoçuğuma demiş ki:

— Senin baban bana vaktiyle 31 Mart isyanında bir iyilikte bulunmuştu, canımı kurtarmıştı. Söyle muhakkak hatırlar... Servet-i Fünun matbaasında olmuştu bu iş, zabıttım o zaman...

Elli dört [şimdi yetmiş altı] yıl önce soğukkanlı ve tedbirli hareketimin karşılığını oğlum görmüştü. Eski gazetecilik arkadaşım, genç misafirini iyice ağırlamış, Aband gölüne götürmüş, gezip eğlenmesi, hoş vakit geçirmesi için elinden geleni yapmıştı. Birbirimize karşılıklı ve uzak-tan “mersi” diyoruz şimdi!

İnşallah hayatta ve afiyette-dir.

M eşrutiyet Adlı Çocuk

Siyasî yaşamımızın son 150 yıllık dilimi inanılmaz çalkantılar, çirpınışlar, çöküntüler ve sıçramalarla doludur. 3 Kasım 1839'da Gülhâne Parkı'nda düzenlenen bir törenle Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın Sultan Abdülmecîd'in huzurunda okuduğu *Tanzimât Fermânı*, Âl-i Osman ülkesinde keskin bir dönemeç olurken, 1865 yılında gizlice kurulan *İttifak-ı Hamiyyet Cemiyeti*, yeni ittifakların, *ittihadların* çekirdeğini oluşturacaktır. Toplumsal yapımızın hızlı değişiminde oldukça önemli payı olan *İttifak-ı Hamiyyet Cemiyeti*, *Yeni Osmanlılar Cemiyeti*'ne (ya da *Genç Osmanlılar'a*, *Jön Türkler'e*) dönüşürken Osmanlı aydınlarının düşlerini süsleyen Meşrutiyet adlı çocuk (!) doğmak bilmiyor, sancılar, yerini baskılara, sürgünlere, ölümlere bırakıyordu. Sultan Abdülmecîd'in ölümüyle (25 Haziran 1861) tahta çıkan Sultan Abdülazîz, istibâdın, baskının yaratıcısı bir padişah olarak tahttan indirildiği 30 Mayıs 1876'ya değin Genç Osmanlıların korkusuydu. Genç Osmanlıların dostu olan ve Meşrutiyet'in yaratıcısı olacak sultan gözüyle tahta çıkan V. Murad, "deliliğini" çok çabuk belli edince, daha şehzâdeliğinde *Pinti Hamid** sanıyla tanınan II. Abdülhamid Jön Türkler ile yapılan Kanûn-ı Esâsî ve Meşrutiyet pazarlığıyla sultan oluyordu (31 Ağustos 1876).

Tahta çıkışını duyuran Hatt-ı Hümayûnu'nda sözünde duracağını açıkça bildiren (10 Eylül 1876) Sultan II. Abdülhamid, Kanûn-ı Esâsî'nin hazırlanması için çalışmalarına hemen başladığını belirtir. 23 Aralık 1876 Cumartesi günü, yürürlüğe girdiği top sesleriyle duyurulan Kanûn-ı Esâsî, ülkemizde I. Meşrutiyet dönemini başlatır. İstanbul, Meşrutiyet'i tanımak için sağa sola koşuşmakta, büyük bir coşku içinde Kanûn-ı Esâsî'nin 113. maddesinin güzelliğinin (!) farkına varamayan Genç Osmanlılar ise I. Meclis-i Meb'ûsan'ın açılışını gözlemlemektedirler. 19 Mart 1877'de toplanan ilk meclisimiz, 130 üyesiyle, 13 Şubat 1878'de son toplantısını

II. Meşrutiyet Seçimleri Öncesinde İzmir'den Bir Ses

EFDAL SEVİNÇLİ

yaptıktan sonra otuzbirbuçuk yıl açılış öyküleriyle avunacaktır!..

1889 yılında kurulan *İttihad-i Osmani Cemiyeti*, gizliliğini birinci Jön Türk geleneğinden alarak, II. Abdülhamid'in iktidar fobisinin baskısına direnerek, derin bir uykuya yatırılan meşrutiyet adlı çocuğun uyandırılması için çalışmalara girişmiştir. Sonraları İttihad ve Terakki Cemiyeti adıyla ünlenecek yeni Jön Türk örgütü tek bir hedef belirlemiştir: Meşrutiyet'i yeniden yaşatmak! İlginçtir, I. Meşrutiyeti Osmanlı ülkesinde vareden sultan diye tanınan Sultan II. Abdül-

hamid, tahtını yitirmeden ve sanki 33 yıllık baskı yönetimini yaşatmamış bir padişah olarak (!) II. Meşrutiyet'in de duyurucusu olmuştur!..

İttihad ve Terakki Cemiyeti yöneticileri Meşrutiyet'i yeniden yaşatabilmenin ve beklenmedik biçimde gelişen olayların etkisiyle, 23/24 Temmuz 1908'den sonra, "müstebid sultan" Abdülhamid'in padişahlığına karşı gelememiştir ve Meşrutiyet duyurumunun "şerefini" alıstıkları (!) "reis"lerine kazandırmışlardır!..

II. Meşrutiyet'in duyurumu, bütün Osmanlı ülkesinde büyük şenliklerle

II. MEŞRUTİYET SEÇİMLERİ

kutlanmış, beklenmedik bir anda yeniden canlanan “Meşrutiyet-peverlik” duygusuyla, bugün bile tartışma konusu olan bir özgürlük ortamını doğurmuştur. Bu coşku içinde düşünsel yönden bütün görüşlerin canlanmasına da yardımcı olan II. Meşrutiyet, eyleminin artık tek hedefi vardır: Yeni Meclis-i Meb’ûsânı oluşturmak! 24 Temmuz 1908’den sonra bir “parti” gibi varlığını tanıtmaya çalışsa da “cemiyet” kimliğinden kolay kolay sıyrılmayacak olan İttihad ve Terakki Cemiyeti, 1876 yılının Kanûn-ı Esâsîsinin kurallarına bağlanarak seçimlere hazırlandı. Gerçekte, İttihad ve Terakki’nin seçimlere hazırlanması diye bir sorun da yoktu. Çünkü karşısında seçenek oluşturacak güçlü bir kadro yoktu. 1908 Eylülü’nde kurulan Ahrar Fırkası, Prens Sabahattin Beğ’in korunmasına sığınarak seçimlere ve Meclis-i Meb’ûsân’a girmek için uğraşıyorsa da Ankara mebusu Mahir Sait Beğ’in dışında 265 kişi İttihad ve Terakki’nin denetiminde -başlangıçta- görünecekti.

I

zmir’de

“VATANDAŞLAR”a

Buraya değin çok kısaca özetlemeye çalıştığım II. Meşrutiyet’e uzanan günlerin öyküsüne, arşivimde bulunan bir propaganda, tanıtma bildirisi niteliğini taşıyan 33 x 50 boyutundaki belgeyi yorum yapmadan, ayrıntılı açıklamalarda bulunmadan, yalnızca II. Meşrutiyet seçimleri öncesi İzmir’den kimi bilgileri aktararak özgün diliyle eklemek istiyorum.

II. Meşrutiyet’in duyurumunun getirdiği coşku içinde büyük bir özgürlük ortamı doğmuş, Osmanlı ülkesinde düşünülmesi bile olanaksız siyasal görüşler, kendilerine taraftar bulurken İmparatorluğu oluşturan azınlık “teba”lar da kendi görüşlerini programlayarak seçimlere hazırlanmışlardır. Eşitlik, adalet, özgürlük ilkelerinin koruyucusu olduğunu ısrarla vurgulayan İttihad ve Terakki Cemiyeti yöneticileri, azınlıkların yöneticileriyle anlaşıyor, milletvekilleri adaylarını belirliyor, özellikle Hristiyan teba-

nın, Rumların, Ermenilerin, Bulgarların programları oluşumları sırasında tartışmalara da neden oluyordu...

Seçimlerde, iki dereceli olarak ve her sancaktan 50.000 erkek nüfus oranlamasına göre birinci derece seçmenlerce her 500 kişi için bir kişi olmak üzere seçilen ikinci derece seçmenlerin seçtiği milletvekilleri, seçim öncesinde programlarını hazırlıyor ve görüşlerini, tanıtma konuşmaları dışında el ilânları, afişlerle vb. “seçmenlerine” anlatmaya çalışıyorlardı. Çağın koşulları gereği, seçimlerin bir günde yapılamayışı nedeniyle, Eylül 1908/Aralık 1908 dönemi, değişik yerlerde seçimlerin canlılığını yaşatmıştı. Propaganda döneminin özellikleri açısından milletvekillerinin programlarını gözönünde tutan bir araştırmanın yapılmamış olması, sunacağımız belgenin ilginçliğini arttırdığı inancındayım.

Eylül 1908’den başlayarak Aydın Sancağı’nda (İzmir vilâyeti merkez olmak üzere Aydın, Denizli, Saruhan-Manisa- ve Menteşe-Balıkesirde) seçimlerin canlılığını İzmir’de yayımlanan *Âhenk* ve *Hizmet* gazetelelerinden izlediğimizde, “meb’ûs namzedleri”nin programlarını yayımlatıklarını görürüz**. Örneğin, 22 Eylül 1908 tarihli *Âhenk*’de, Milaslı Halil Beğ Efendi’nin programını, 23 Eylül’de, Aydın’dan Cihân-zâde İbrahim Edhem Beğ’in, 24 Eylül’de, Doktor Mehmed Ref’et Beğ’in programlarını okuyoruz. 4 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1908 günlü *Âhenk*’de, Menba-i Füyûzât Mektebi Müdürü Mahmud Nedim Beğ’in “Bir Hitâb” başlıklı yazısı ise seçimlerde Müslümanların birlikte hareket etmelerini, azınlıkların kararlarını yalnızca adayları için verdiklerini belirtirken, seçim sonuçları adına acı bir gerçeği vurgulamaktadır! Azınlıkların ortak eylemdeki başarılarını seçimlerin sonunda birçok vilâyet merkezinde -İstanbul’da, İzmir’de- Rumları, Ermenilerin Müslümanlardan, Türklerden çok sayıda meb’ûs çıkartmalarında gördükçe Nedim Beğ’e bugün yalnızca “hak” veriyoruz!..

Seçimler öncesi, “namzedliklerin” kötüye kullanıldığını Uşak’tan bir haber olarak okurken, 13 Ekim 1908

günlü *Âhenk*’de, Tireli Halil Akif Beğ “Niçin Namzedliğimi Vaz’ Ettim” diyerek programını sunuyor. Bunu “Saruhan Sancağı Meb’ûs Namzedlerinden Avni Kemal Beğ’in Programı”-izliyor (22 Ekim 1908). İlginç programlardan birisini ise Birgili İstavri Fikri’nin “Meb’us Ne Demekdir ve Ben Meb’us Olursam Ne Yapacağım?” diye sorarak başladığı ve 24-25 Ekim 1908 günlerinde *Âhenk*’de yeralan bildirisi oluşturuyor: Ormanlarımızın korunmasından Kabotaj hakkına değin uzanan ilginç tümceler programın özgünlüğünü örnekliyor. Osmanlı ülkesinde sosyalist düşüncenin öncülerinden Doktor Refik Nevzat’ın “Niçin Hakimiyet-i Milliye Tarafdarıyım?” başlıklı makalesi, ulusal egemenlik düşüncesinin kaynaklarını açıklaması yönünden bir başka ilginçlik taşıyor (*Âhenk*, 31 Ekim 1908). Hele gazete yapraklarında salt birer haber olarak kaldıklarını bildiğimiz ve Meşrutiyet düzeninin getirdiği özgürlük ortamının basın yaşamımıza yansıyışını gösteren Türkçe “*Saruhan*”, Arnavudca “*Virteb-Hakikat*”, Rumca “*Ame Rolyeptos-Tarafsız*” ile “*O Sotir To Kozmo-Dünyanın Kurtarıcısı*” adlı gazetelelerin yayımı için “ruhsat alındığını okumak, İzmir basını adına insanı heyecanlandırıyor...

Ancak, propaganda çalışmaları sonrasında yapılan seçimler, İzmir’de Nedim Beğ’i haklı çıkartır ve İttihad ve Terakki’nin bütün çırpınılarına karşın; Aristidi Paşa, İstapan Efendi, Pavli Karolidi Efendi, Nesim Mazliyah Efendi’nin yanında Seyyid Beğ ile Mehmed Saîd Efendi İzmir Meb’ûsu seçilirken, azınlıkların etkin olamadıkları, Aydın’da, İsmail Sıdkı Beğ, Abdullah Efendi, Denizli’de, Ahmed Muhib Efendi, Gani Beğ, Saruhan’da, İlhami Beğ, Haydar Beğ, Said Beğ, Şekib Beğ, Menteşe’de ise, Hamza Beğ ile Halil Beğ II. Meşrutiyet Meclisi’ne katılmayı başarıyorlardı.¹

4 Aralık 1908’de açılan Meclis’te, Aristidi Paşa, ikinci başkan yardımcısı oluyor, Orman ve Maden Nazırı görevini de üstleniyordu! Meclis başkanı Ahmed Rıza Beğ ile birinci başkan yardımcısı Tal’at Beğ’in yanın-

Sözü "Buldanlı"ya bırakmadan

[illegible]

بِاسْمِ مَنْ مَنَ بِاسْمِ مَنْ مَنَ بِاسْمِ مَنْ مَنَ وَارِثُ مَنْ مَنَ وَارِثُ مَنْ مَنَ

بر لائی وقت کی

lerin, şenliklerin en büyüğüne mazhar olduğunuzu biliniz. Biliniz ki bundan böyle cümlenizin el ve dil birliğiyle koyacağınız kanûnlardan başka hiçbir kimseye boyun eğmeyecek, hiçbir kimsenin keyfine hizmet etmeyeceksiniz, hiçbir paşa, hiçbir bey, hiçbir müteğallib ve müstebid bundan böyle ezemeyecek, hiçbir memur sizi üzemeyecektir. Biliniz ki adaleti para ile satan rüşvetçi hâkimlerin; zayıflar ile fakirlerin hakkını menfaatini zenginlerin, kuvvetlilerin ayakları altına atan gaddâr âmirlerin, günahsızların cârını yakan hâinlerin sûret-i hakdan görünüb de keselerini doldurmakdan başka bir şeyi

II. MEŞRUTİYET SEÇİMLERİ

düşünmeyen bed-sîret mürâf âlimlerin pençe-i mel'anet ve mefsedetlerinden artık ebediyyen ve kat'iyyen kurtulduunuz. Biliniz ki ne olduğunu, nereye gittiğini bilmediğiniz hiçbir eserini hiçbir yerde görmediğiniz ağır yolsuz vergiler, cebren alınan iâeneler altında artık ezilmeyecek herkesin menfaatinesarf edilmek üzere vüs'atiniz derecesinde seve seve vereceğiniz vergilerin bir âkçesine kadar hesabını sorabileceksiniz. Biliniz ki gözyaşı, alnteri, turnak kanı ile yazın güneşler altında, kışın karlar içinde dağlarda, taşlarda, tarlalarda gece gündüz çalışmakla elde ettiğiniz kazancınızdan ayırıp da yine kendi saadetinize sarf edilmek üzere bugüne kadar vergi diye verdiğiniz paraların çoğu mukaddes vatanımızın, milletimizin ihtiyaçlarına sarf edilmek şöyle dursun et ile turnak arasına giren dikenler gibi milletle, padişâhı ciğerleri paralayan bir acılıkla birbirinden ayırmaya kâşânele-rine, arabalarına, kumalarına, şampanyalarına harıl harıl sarfediliyordu. Şimdi-den sonra böyle olmayacak, bütün vatan-daşların kesesinden çıkan kadar vatanın, milletin ordularına, zırhlılarına, yollarına, limanlarına, mekteblerine, hastahanelerine, âcizlerine, yetimlerine sarfedilecekiye kadar en açık bir hakkınızı aramak için girib de senelerce süründükten, varınızı yoğunuzu sarfettik-den sonra çok vakit yine haksız ve zararlı çıktığınız ve her uğrayışda kapısı önün-de darağacı meş'ûmluğu, cehennem muazzebliği hissettiğiniz mahkemeler artık birer batakhâne olmakdan çıkmış birer adâlet veznesi hâline girmiştir. Öyle bir mizân ki bir gözünde liralar iltimâslar değil dünyanın kuvvetleri toplansa diğer gözündeki bir zerre-i hakdan ağır gele-mek. Biliniz ki vatan denildi mi, yalnız doğduğunuz köy, kasaba, şehir değil, Osmanlı toprağının Asya, Avrupa ve Afrika'daki, üç cüz'-i mukaddesi hatırıma gelecek ve bu yerlerin her avuç toprağını içinde doğup büyüdüğünüz evin sevgisiyle, iştiyâkiyle sevecek ve hiçbir yerini gurbet bilmeyeceksiniz. BİLİNİZ Kİ ARTIK AYRILIK GAYRILIK KALMADI. İslâm, Hristiyan, Musevi, hep bir hep kar-daş, hep vatan-daş, hep Osmanlıyız. Ahmed nasıl milletin gözbebeği, muhterem evlâdı, bir cüz'-i esâsîsi ise Petro'nun, Kir-kor'un, Mişon'un da ondan hiç zerre ka-dar farkı yoktur. Biliniz ki vatanın her-hangi iki evlâdı arasında küçük bir geçin-mesizlik uyandıracak küçük bir hareket milleti büyük kederlere düşürür ve böyle bir hareketde bulunan şahıs bütün Os-manlılığın lâ'netlerine, nefretlerine hatta kurşunlarına hedef olur. Fakat biliniz ki hiçbir ferdin hiçbir ferde kendi re'y ve keyfiyle kaşın üstünde gözün vardır de-

meğe hakkı yoktur. Zâlimler, câniler, edebiszler şimdiye kadar milleti ezenler, haksızı haklı, haklıyı haksız gösterenler cezâsız mı kalacak zannediyorsunuz? Hayır hayır kat'iyyen böyle bir şeyi hatırıma getirmeyiniz. Fakat o cezâyı elbet her isteyen değil, milletin umûmî ve umûmun vekili olan Meclis-i Meb'ûsân verecektir.

MECLİS-İ MEB'ÛSÂN

Bu mukaddes kelimeyi; milletin hakkını, saadetini, dostlarını, düşmanlarını arayıp bulmak, hükmetmek, karar vermek için en nâciz bir ferdinin bile re'yini alarak teşkil edeceği bu "MAHKEME-İ KÜBRA"yı alkışlayınız, istikbâl ediniz, istikbâl ediniz ki senelerden beri vatan ondan o mukaddes menba-i adâletden mah-rûm kaldığı için yanıyor, kavruluyor, parçalanıyordu. Millet o meş'al-i hidâyetden ayrı düşdüğü için zulüm, cehâlet karanlıkları içinde yuvarlanıyordu. İşte o menba-i mukaddes bundan böyle vatanın her köşesini âb-i hayât-ı adl ve hakk ile sulayıp onu cennet bahçelerine döndürecek. İşte o meş'al, millete bundan böyle terakki, teâlî, saâdet yollarını gösterecek. Fakat unutmayınız ki, dünyanın her işin-de muvaffakiyyet; o işi yapanın iktidâriyle, ehliyetiyle, nâmûs ve ahlâkıyla müt-e-nâsibdir.

A'zâları intihâb olunmak üzere bulunan "MECLİS-İ MEB'ÛSÂN"ımızın hüsn-i teşkilî vatandaşların en büyük, en mühim bir vazifesi, vatanın en ciddî bir işidir. Unutmayınız ki vatanın bir karış yeri demek olan bir kazânın, bir arşın me-sâbesinde bulunan bir vilâyetin idâre, be-lediye, mahkeme meclislerini bugüne ka-dar idâre edenlerden kısm-ı a'zamı ya mührünün tersini doğrusunu gereğince ta-nır, meclisdeki vazifesini koltuğa kurulup enfiye çekmek, vâliye, mutasarrıfa, kay-makama boyun eğip evetçilik etmekden ibâret bilir takımdan oldukları veya mi-letin kendilerine tevdi' ettiği vazifeyi menfaatlerine alet eder kısımdan bulundukları için İstibdâd bütün dolab-larını keyfe mâ yeşâ' çevirdi, demek ki bir meclisin ehemmiyeti isminin büyüklüğün-de, onu teşkil beyliğinde, ağılığın-da, pâşâlığında değil, a'zâsının milletin ih-tiyâcâtını ve bunların çâre-i tesviyesini an-lar ve menfaat-ı vatani ni'met-i hayâtıdan bile mukaddes vicdânlı zevâtıdan teşekkül etmesindedir. İşte intihâbâtı-da ona göre hareket edersiniz.

Vatandaşlar, daha bilmeyeniniz var ise biliniz ki vatanın her köşesinde el'ân şen-likleri, bayramları icrâ edilmekte olan "HÜRRİYET", "KANÛN-İ ESÂSÎ" millete merhameten verilmiş bir hediye de-ğil, zâlimlerin, müstebidlerin elinden top, tüfenk kuvvetiyle cebren istirdâd olunmuş bir hakk-ı mukaddesdir.

Hamiyyetlilerin, namûsluların, vatanını cânından ziyâde seven "HÜRRİYET" şe-hid ve gâzîlerinin ocağını söndürüp yerine namûssuzlar ve "VATAN" ve millet hâinleri doldurmakda senelerden beri de-vam eden idâre-i müstebideye karşı "Mil-letin" "VATAN" yoluna şehîd olmağı câna minnet bilen milyonlarca efrâdı, ORDUNUN YÜZBİNLERCE KAHRA-MANLARI elele vermişler ve senelerce uğraşdıktan sonra binâ-yı zulm ve istib-dâdı hâk ile yeksân etmişlerdir.

"İTTİHAD"ın tarih-i âlemde en par-lak, en şanlı bir nümûnesini teşkil eden bu cem'iyet-i mücâhidîn "MİLLETİN SİNE-İ HÜRRİYET"ine ismini "OS-MANLI TERAKKİ VE İTTİHAD CE-M'İYYETİ" nâm-ı mübeccelini yazmış ve onu ilel-ebed küçük bir taarruz-ı ağıâr-dan bile masûn bulundurmadığı Allah'a ve bütün âlem-i insâniyyete karşı ahd ü peymân etmiştir.

YAŞASIN MİLLET YAŞASIN
HÜRRİYET YAŞASIN VATAN
VAROLSUN İTTİHAD VE TERAKKİ
CEM'İYYETİ

Buldanlı Veliyyüddin

Âhenk Matbaası

Bu belge Turgutlu'da, bir damda tarafından bulunmuştur. E.S.

* Teodor Kasab'ın Molière'in "L'Avare" ad-lı yapıtını "Pinti Hamid" adıyla uyarlaması-na, oyunun adının değiştirilmesini isteyecek denli "pinti" sıfatına bağlı bir sultandır Ab-dülhamid! bak. M.V.Kuntay, Namık Kemal I s.590.

** Belgesel özellikleri açısından bu konudaki yazıları tanıtan bir çalışmayı hazırladığımı ve yayımlayacağımı belirtmeliyim. E.S.

*** Buldanlı Veliyyüddin ile İstanbul'da, "Meclis-i Meb'ûsân"da görüşüğünü söyleyen İzmir'in eski belediye başkanlarından sayın Dr. Behçet Uz Bey, kendisinin Meclis'in en ateşli, girişken kişilerinden olduğunu, konuşmalarıyla dikkati çektiğini, Buldan'dan da tanıdığı Veliyyüddin Efendi'nin soyundan günümüze kim-senin kalmadığını 25 Aralık 1984 günü bana telefonla bildirdiler. E.S.

1 Sâl-nâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, İs-tanbul, Selânik Matbaası, 1326, s.91.

2 Hizmet Gazetesi, İzmir, 31 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1324 (1908), s.2'de kazalardan ulaşma-yan oylar öncesinde İzmir merkezinde alınan oylar şöyle gösterilmiştir: İzmir Müftüsü Fa-ziletli Mehmed Saîd Efendi: 102, Sivas Vâli-i Sâbıkı Aristidi Paşa: 109, Çelebî-zâde Seyyid Beğ: 99, Ispartalı İstapan Efendi: 70, Nessim Mazliah Efendi: 73, Doktor Taşlı-zâde Edhem Beğ: 59, Karolidi Efendi: 40, Köylü Gazetesi Sahibi İsmail Sıdkı Efendi: 19, Doktor Lütfi Beğ: 14 oy almışlar, kazalardan gelen sonuç-larla Edhem Beğ, İsmail Sıdkı Efendi ve Lütfi Beğ seçilememişlerdir.

3 Sâl-nâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, İs-tanbul, Selânik Matbaası, 1330, s.98.

Dünyanın ilk düğün töreni-
ne ait belgesel resimlerin Anadolu’-
da Ankaralı bir çifte ait olduğu anla-
şıldı. Ankara Anadolu Medeniyetle-
ri Müzesi’nde bulunan ve MÖ 1600-
1450 yılları arasına tarihlenen, yak-
laşık bir insan boyunda ve üzerinde,
evlilik seremonisinin ayrıntılı olarak
resmedildiği “İnandık” vazosunun,
dünyanın hiçbir yerinde benzeri bu-
lunmayan rakipsiz bir eser niteliği ta-
şıdığı belirtiliyor.

Dünyada ve Türkiye’de daha önce
yayını yapılmamış olan ve en eski kut-
sal evlilik törenini son derece etkile-
yici ve ayrıntılı sahnelerle belgeleyen
bu eseri, 1966 yılında Ankara-Çankırı
karayolu üzerindeki İnandık yöresin-
de yaptığı kazı çalışmaları ile Türk
toplumuna, eski müze müdürü arke-
olog Raci Temizer kazandırmış. Ko-
nu ile ilgili görüşlerini aldığımızda sa-
yın Temizer şöyle diyor: “Dünyanın
ilk kutsal düğün törenini belgeleyen
resimler, Eski Hitit dönemini kapsa-
yan yüzyıllarda, (I.Hattuşil ve I.Mur-
şil zamanında) Anadolu’umuzda, İn-
andık’ta yaşayan aristokrat bir çifte ait-
tir. Genç çifte, tanrılara şarap sun-
mak için ve düğün hediyesi amacıyla
yapılmış bir vazo üzerinde, kabart-
malı olarak nefis bir şekilde anlatılan
bu eser, yapılan kazı sonucu bir sa-
ray mahzeninde bulunmuştur. Daha
önce dünyanın hiçbir yerinde evlilik
seremonisini anlatan ve belgeleyen bir
vesikaya rastlanmamıştır. 1941 yılın-
da Prof. Dr. Remzi Oğuz Arık yap-
tığı bir kazı ile gene aynı dönemlere
ait damadın gelinin yüzündeki peçe-
sini açmasını resimleyen bir vazo par-
çasını Kızılcahamam yakınlarında
bulmuşsa da, ne yazık ki bu eser ta-
mamlanamamıştır. Günümüzde ol-
duğu gibi o yıllarda da evlilik kuru-
mu kutsal sayılmış, üremenin bir sem-
bolü olarak görülmüştür. Anadolu’-
daki varlığımızın delili olan ve en es-
ki evlilik kurumunu dile getiren bu
vazoda günümüz geleneklerinden ke-
sitler gözler önüne serilmiştir.”

GÜNÜMÜZ DÜĞÜN
GELENEKLERİ NEREDEN
GELİYOR?

Günümüzden 3584 yıl öncesinin

*Günümüzden 3584
yıl öncesinin düğün
geleneklerini dile
getiren İnandık
vazosu.*

**ANADOLU’DA
YAŞAMIŞ BİR ÇIFTE AİT**

Dünyanın En Eski Düğün Törenini Belgeleyen Renkli Bir Vazonun Resimleri

GÜLNUR GENCEL

İlk kutsal evlilik seremonisini anlatan bu eser dışında, dünyanın hiçbir yerinde başka bir vesika bulunmaması, vazoyu rakipsiz kılıyor.

aristokrat çiftine, tanrılara şarap sunmak için düğün hediyesi olarak verilen, kırmızı zemin üzerinde bej ve sarı renklerin kullanıldığı resimler aşağıdan itibaren şu dört bölümde yansıtılmış.

Birinci bölümde düğün evi, yani ev sahibesinin yemek hazırlıkları anlatılır. Açıklar açılır, kazanlar kaynar, yemekler pişirilir; bütün bunlar davetliler içindir.

İkinci bölümde “Sunak” denilen yerde kutsal kurban kesme töreniyle dinî gelenekler yerine getirilir. Genç çift tanrılar önünde de evliliğini gerçekleştirir. O yıllarda tanrı olarak düşünülen kutsal boğalara ve ziyaretçilere şarap sunan hizmetkârlar, lir çalarak konukların eğlenmesini sağlayan çalgıcılar görürüz. Nefes kesen sahneleri ise vazonun üçüncü bölümü dile getirmiştir. Üzerinde gelin ve damadın oturduğu gelin yatağı burada resmedilmiştir. Bir kısmı dökülen bu kısımda, kabartmaların izleri açık seçik izlenebilir. Damat bey gelin hanımın yüzündeki peçesini açmaktadır. Tıpkı bazı köylerimizde görüldüğü gibi, evliliğinin tatlı ve bereketli geçmesi için gelinin ağzına muhtemelen tatlı olduğunu düşündüğümüz türden bir yiyecek vermektedir genç damat... Vazonun ağız kısmına yakın ve son kısmını meydana getiren bölümde ise taze evliler odalarında olduğu halde, bugün bile köylerimizde omuzu yumruklanarak gerdek odasına uğurlanan damattan sonra, devam eden düğün şenliklerinde olduğu gibi, eğlencenin devam ettiğini ve zil, mandolin gibi enstrüman çalan çalgıcıları, oyun oynayan insanları görmekteyiz. Dikkat edildiğinde bugün yaşayan şeyler gözlemlenen bu rakipsiz vazonun, tarihi belgeleyen olağanüstü bir vesika olduğunu da vurguluyor, arkeolog Temizer.

Prof. Remzi Oğuz Arık tarafından 1941 yılında bulunan ve damadın gelinin yüzünü açmasını resimleyen bu vazo parçası, gene Hitit dönemine ait olduğu halde tamamlanamamış.

**KOLEKSİYONCUNUN
DAĞARCIGINDAN...**

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNİN BAŞLARINDA

(Hürriyet İlân edileli daha altı ay dolmamış, 31 Mart henüz yaşanmamıştır)

**İTALYA'DAKİ (Sicilya ve Kalabriya)
DEPREMDEN ZARAR GÖRENLER
YARARINA**

Tiyatro Oyunu, Müzik ve Gösteri Programı *

(Tepebaşı Kışlık Belediye Tiyatrosu)
Kânunusânin 5'inci Pazartesi Akşamı [18 Ocak 1909]

MÜSAMERE-Yİ FEVKALÂDE

Millî Osmanlı Tiyatrosu

Erbab-ı meraktan müteşekkil Heveskâran [amatörler] Cemiyeti tarafından tertip olunmuştur

Sadrazam Devletlû-Fahametlû

KÂMİL PAŞA HAZRETLERİNİN

taht-ı himaye-yi fehimanelerinde

İtalya Hareket-i Arz Mesabînine Mahsus

Palamari Matbaası Beyoğlu'nda Leh sokağında

* Bu program, anlaşılan karikatürist Cemil Cem'inmiş. Arkasına portre karalamaları yapmış; iki denemeden sonra, üçüncüsünü tamamlamış ki, altına imzasını atmış.

(تېبابتى قېشقاق بېدە تياروسى)

كانون تائىك بىنجى بازار ايرىسى آقشاي

سارە فوئالماي

ملى عثمانلى تياروسى

ارباب مىراقىن مەشكىل ھۆسكاران جىيىنى طرقتىن تىزىپ اولغىنىدەر

صدراعظم دولتو فخانلو

كامل پاشا مەزىنەلىرىك

تحت حايە فخيائەلرئە

پالابا مىركىت ارضى مەيلىنى مەنقىئە فخرىسى

پالابا مىركىتىنى پالابا مىركىتىنى پالابا مىركىتىنى

THÉÂTRE MUNICIPAL
DES PETITS-CHAMPS
Direction: STAVRO PAPPADOPOULOS

Lundi 5/18 Janvier 1909, à 9 h. du soir

Soirée Extraordinaire

ORGANISÉE PAR

LA TROUPE NATIONALE OTTOMANE
(Société d'Amateurs)

Représentation Grandiose

SOUS LE HAUT PATRONAGE

DE

Son Altesse le Grand Vézir

KIAMIL PACHA

CONNEX

AU PROFIT DES SINISTRÉS
de la Sicile et de la Calabre

Imp. E. PALLADATY, Paris

Program

“Ertuğrul” Vapur-u Hümayun Muzikası Kumandan Lange Bey idaresinde oyuna iştirak edecektir
Birinci Kısım

İzdivac-ı Aşkî-Komedi 1 perde Fransızca

Lusi ... Madmazel Lödok ... Raymon ... Mösyö Ormanyen

İkinci Kısım

- 2- Merhamet (manzume) Mösyö Vanoli tarafından
3- Millet, Meb'usan marşları Mabeyn-i Hümayun Muzika Hey'eti tarafından teganni olunacaktır
4- Resne marşı Madam D. ... tarafından
5- Hasbıhal Hüseyin Kâmi Bey tarafından
6- Ernani operasının tritosu Madmazel Lidya Kastelli, Mösyö Moravski ve Mösyö Rubel tarafından
7- Ave Maria, Mınyon operaları Madmazel Olga Kahen tarafından
8- Horodik (Millî Ermeni Şarkısı) Rozali Hanım ve Benelyan Efendi taraflarından
Mabeyn-i Hümayun Muzika takımının Orkestra kısmı Miralay Zâti Bey İdaresinde olarak terennümata refakat edecektir

Üçüncü Kısım

VATAN [Namık Kemal'in Vatan yahut Silistre'si!]

Millî Oyun Son Perdesi

İslâm Bey.....	Nureddin Bey
Sıtkı Bey.....	Ahmet Bey
Bir Binbaşı.....	Ziya Nezh Bey
Bir Kaymakam.....	Talât Bey
İtalya Ataşemiliteri.....	Ecvet Bey
Fransa Ataşemiliteri.....	Rasih Bey
İngiltere Ataşemiliteri.....	Safvet Bey
Abdullah Çavuş.....	Abdürrezzak Efendi
Bir Nöbetçi.....	Refik Bey
Bayraktar.....	Mehmet Bey
Zekiye Hanım.....	Kınar Hanım

Büyük Resm-i Geçit

Avcı, Nişancı, Topçu İstihkâm, Arap Arnavut, Zuhafer Askerleri tarafından Gişede, Bonmarşede, Necipler, Psalti ticaret-hanelerinde biletler satılmaktadır. Gönderilen biletlerin bedellerinin tiyatroya irsalı müsterhamdır [istirham olunur].

Programme

La grande fenetre du Yacht Impérial Erthogroul, sous la direction de Lange Bey, prétere son concours.

Première Partie

MARIAGE D'AMOUR

Comédie en 1 acte d'André de Lorde et de Marvalles

Lucie . . . Mlle Le Duc — Raymond. . . Mr ORMANIAN

Deuxième Partie

1° A. Marche de la Nation. — B. Marche des Indépendants
Chantées par la Chorale du Palais Impérial et accompagnées de l'Orchestre Impérial, dirigé par ZATI BEY.

2° Mlle Monologue . . . Mr YEMOH

3° Resne, Marche du M^o J. Selvelli chantée par M^o . . . Bey
4° Une causerie par H. Kiaml Bey, premier artiste de la Troupe Nationale Ottomane.

5° A. Héroïsme — Massenet, par M^o LYMA CASTELLI

6° B. Ernani, Teio, par M^o LYMA CASTELLI, M^o MORAVSKI et RUBEL.

7° A. Ave Maria, de Luzzi — B. Alligou, Connais-tu le Pays?
— par M^o Olga Kohn.

8° Horodik, Chant National Arménien par M^o Hoxalle et quelques amateurs.

Le piano serateu par M^o J. SELVELLI

Troisième Partie

LA PATRIE

(5° acte) jouée par M^o Kinar et Mr Noureddin, A. Nouri Edjved, Abdul Resak, Talaat Bey.

GRAND DÉFILÉ MILITAIRE

par les soldats tirailleurs, chasseurs, artilleurs, zouaves, albanais
Grande Musique Militaire sur la scène

On trouve des billets au Bon Marché, chez Nedjib Frères, Nisr et Coltereau et Psalty.

Prière d'envoyer le montant des billets acceptés au théâtre, contre un reçu.

بروگرام

“Ertuğrul” Vapur-u Hümayun Muzikası Kumandan Lange Bey idaresinde oyuna iştirak edecektir

[Birinci Kısım]

İzdivac-ı Aşkî-Komedi 1 perde Fransızca
Lusi ... Madmazel Lödok ... Raymon ... Mösyö Ormanyen

[İkinci Kısım]

- 2- Merhamet (manzume) Mösyö Vanoli tarafından
3- Millet, Meb'usan marşları Mabeyn-i Hümayun Muzika Hey'eti tarafından teganni olunacaktır
4- Resne marşı Madam D. ... tarafından
5- Hasbıhal Hüseyin Kâmi Bey tarafından
6- Ernani operasının tritosu Madmazel Lidya Kastelli, Mösyö Moravski ve Mösyö Rubel tarafından
7- Ave Maria, Mınyon operaları Madmazel Olga Kahen tarafından
8- Horodik (Millî Ermeni Şarkısı) Rozali Hanım ve Benelyan Efendi taraflarından
Mabeyn-i Hümayun Muzika takımının Orkestra kısmı Miralay Zâti Bey İdaresinde olarak terennümata refakat edecektir

[Üçüncü Kısım]

وطني

ملی اوپون صوگ پردسی

- İslâm Bey . . . Nureddin Bey
Sıtkı Bey . . . Ahmet Bey
Bir Binbaşı . . . Ziya Nezh Bey
Bir Kaymakam . . . Talât Bey
İtalya Ataşemiliteri . . . Ecvet Bey
Fransa Ataşemiliteri . . . Rasih Bey
İngiltere Ataşemiliteri . . . Safvet Bey
Abdullah Çavuş . . . Abdürrezzak Efendi
Bir Nöbetçi . . . Refik Bey
Bayraktar . . . Mehmet Bey
Zekiye Hanım . . . Kınar Hanım

— بيوگ رسم کيد —

آوجی، بنشانی، طریخی، استحکام، عرب ارنارود، زخاف عسکرلی طرلندن

کیشده، بونمارشده، نجیله، بساتی نجارخانه لنده، ییتر صانقده، دور
کوندورین، ییترک بیلرک تیارووه اوسالی مترجدر.

Topkapı Sarayı 1475-1478 yılları arasında Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılmıştır. Bu devirden başlayarak çeşitli padişahlar zamanında yapılan ilave ve tamirlerle günümüze kadar gelmiştir. Saray, çevresindeki surları ile birlikte 700.000 m.²'lik bir alanı kaplar.

Topkapı Sarayı'nda mutfakların önemi oldukça büyüktür. Mutfaklar Saray'a Orta Kapı'dan (Bab-üs Selam) girilince, İkinci Avlu'nun (Bîrun) veya Alay Meydanı'nın sağ tarafında mermer sütunlu revakların arkasında kalan bölümlerdir. Mutfak avlusunun uzunluğu 175 m., genişliği ise 30 m.dir. Toplam olarak mutfaklar, Saray'ın 5.250 m.²'lik bir bölümünü işgal eder. Bu avluda bulunan yapılar, mutfakların çeşitli bölümlerini ihtiva etmektedir. Bunlar aşçı ve yamakların, tablakârların koğuşları, kiler binaları, yağhane, sabunhane bölümleri, Vekilharç Dairesi, hamamı, çeşmeleri, mescitleri ve mutfakla ait çeşitli bölümleri ile başlıbaşına bir komplekstir.

Mutfak avlusuna İkinci avludan üç kapı geçidiyle girilmektedir. Bu kapılar Aşağı Mutfak (Kiler-i Amire), Has Mutfak ve Helvahane kapılarıdır.

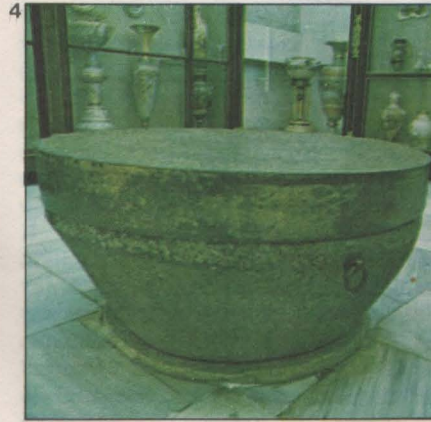
Aşağı Mutfak yani Kiler-i Amire kapısından girildiğinde sağ tarafta Vekilharç Dairesi bulunmakta idi. Vekilharç, Saray mutfaklarında mutfak ihtiyaçlarını, alışverişini tanzim eden, mutfak defterlerini tutan kişiydi. Vekilharçların tuttukları masraf defterleri ve notlar, Saray Arşivi'nde bugün hâlâ mevcuttur. Vekilharç Dairesi'nin karşısında kiler ve yağhane binaları bulunuyordu. Ayrıca buradaki, Dolap Ocağı'na açılan bir kapıdan mutfakla erzak taşıma işlemi yapılmıyordu. XVII. yüzyıla ait bir evrakta mutfaklara hergün, ikiyüz koyun, yüz kuzu, kırk dana, kırk kaz ve ördek, yüz çift güvercin ve av kuşları girerdi. Ayrıca senede yirmi bin tavuk, iki bin hindi de getirilirdi. Her sene sonbaharda dört yüz sığırın etinden pastırma yaptırıldığı bilinmektedir. Yağhanenin hemen yanındaki ahşap yapı Aşçı Camii'dir. Karşısında mutfakların hamamı yer alır ki, bu hamam Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın 1135 H. (1722 M.) tarihinde mutfaklarda çalışanların kullan-

Topkapı Sarayı Mutfakları

GÜLCAN KONGAZ
(Topkapı Sarayı Müzesi Asistanı)

Fotoğraflar: TURHAN BİRGİLİ

1. Topkapı Sarayı mutfak bacaları
2. Helvahâne
3. Helvahânedeki ocak ve reçelhâneye geçiş kapısı
4. Reçelhânedeki macun terkiplerinin hazırladığı I. Ahmet tuğralı taş.

ması için yaptırdığı hamamdır. Hamamın sırasındaki binalarda aşçı, helvacı ve tablakârların koğuşları sıralanmaktadır. Tablakârlar, mutfaklarda pişen yemeklerin Saray'daki çeşitli bölümlere ve koğuşlara dağıtımını yaparlardı. Tabla, tahtadan yapılmış olup, sini büyüklüğündedir. Tab-

lakâr bunu başında taşır. Tablakârların genellikle Saray'a Nevşehir'den getirildiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.

İkinci avludan mutfaklara açılan Has Mutfak kapısından içeriye girildiğinde, karşı sırada boydan boya görülen kısımların hepsi mutfaklardır.

Bu mutfakların dört giriş kapısı bugün hâlâ mevcuttur. Ancak içeri kısımlar, Saray müze haline getirildiğinde 1945 yılında, aralarındaki bölmeler kaldırılarak tek bir mekân haline getirilmiştir. Duvarlarda bulunan ocaklar bugün vitrinlerin arkasında kalmıştır. Burada Çin ve Japon porcelenleri teşhir edilmektedir.

İlk mutfak Fatih devrinde yapılmış olup, dört kubbeli idi. Daha sonraları Kanuni devrinde bu mutfaklar Saray nüfusunun artması ile ihtiyaca cevap veremediğinden Mimar Sinan tarafından altı kubbeli olan Helvahane bölümleri ilave edilmiştir. II. Selim devrinde çıkan yangından sonra, mutfaklar yine Mimar Sinan tarafından onarılarak mahrutı kubbeli on kısım daha ilave edilerek büyütülmüş ve yirmi kubbeli bir mutfak oluşturulmuştur.

Mutfaklar sekiz ana bölümdü. Her bölümün ayrı aşçıbaşısı, ayrı ocağı, fırını ve çalışanları mevcut idi. Bütün bu çalışanların başında, en kıdemli olan bir aşçıbaşı bulunurdu. Aşçıların adetleri devirlere göre değişmektedir. XVII. yy.da her dairede dört yüz aşçıya nezaret eden bir aşçıbaşı bulunmakta idi.

Saray mutfağı içinde Padişaha yemek çıkan bölümde on iki aşçı ve bir aşçıbaşı çalışmaktaydı. Bunun dışında Valide Sultan'a, Padişahın haremine ayrı mutfaktan yemek çıkmaktadır. Diğer bir bölümde, Saray'da çalışan görevlilere ve Saray halkının yemek ihtiyacına cevap veren başka bir mutfak daha vardı. Saray'da ortalama olarak günde beş bin kişiye yemek yapılmaktaydı. Fakat bu aded, Divan günlerinde, bayramlarda, cülus ve ulufe günlerinde Saray halkının yekûnu on, on iki bine ulaşmaktaydı. Ulûfe günleri, yani Yeniçerilere üç ayda bir verilen maaş günlerinde, çorba, fodla (ekmek) ve on beş kişiye bir tepsi hesabı olmak üzere baklava verilmekteydi.

Saray teşkilatında mutfak görevlilerinin, aşçıların önemi oldukça büyüktü. Sefere de Padişahla beraber giderlerdi.

Saray arşivindeki belgelerden aşçıların isim ve memleketlerini de öğrenmek mümkündür. Mesela İstanbullu

محمد ٥٠
اليكس ٣٥
حرو ٣٤
فروغ ٣٤
احمد ٣٤

مصطفى رسم ٣٤
حسين ٣٥
يوسف علي فرماو ٣٥
٣٥ ٣٤ ٣٥

حز علي ٣٥
قاسم ٣٥
احمد حسين رضوان ٣٣
٣٣ ٣٣ ٣٣

حلويان

محمد ٣٥
حسن ٣٧
ابراهيم مصطفى عثمان ٣٣
٣٣ ٣٣ ٣٣

جمله

٨١٢

Topkapı Sarayı Müzesi arşivinde bulunan bu evrak E.11594'e kayıtlı olup, arşiv tasnifi XVI. yüzyıla ait olduğu tespit edilmiştir. Bu evrak XVI. yy'da sarayda çalışan Helvacıların, isimlerinin ve adetlerinin tespit edilmesine yardımcı olmaktadır.

Sonuç olarak Saray Mutfaklarında XVI. yy'da 812 Helvacının çalıştığı bilinmektedir.

Muhammed	Ilyas	Hüsrev	Ferruh	Hasan	
50	45	39	36	36	
Mustafa	Rüstem	Hüseyin	Yusu	Ali	Ferhad
36	36	35	35	35	35
Hasan	Ali	Kasım	Ahmed	Hüseyin	Rıdvan
35	35	35	34	34	34
Helvayan					
Muhammed	Hasan	Ibrahim	Mustafa	Osman	
45	37	36	34	34	
Cümle					
812					

olanlar pilavcı, kebabçılar Bolulu, hamurcular İstanbulludur.

Mutfakların son bölümü olan Helvahane, bugün mutfak olarak özelliğini eşyası ile birlikte koruyan tek yapıdır. Dört kubbeli bir mekân olup, içerisinde orijinal olarak setler, ocak yerleri, dolaplar, çeşitli mutfak malzemesi görülebilir. Burada ocakların üzerinde bulunan tencere ve kazanların helva ve macun yapımında kullanıldığı bilinmektedir. Üstleri yazılı ve

tarihli olup, Helvahane'ye aittir. Evraklarda buraya vakfedilen eşyaların adetleri, cinsleri ve ağırlıkları bile belirtilmiştir. Helvahane'de çalışan helvacıların sayılarını da öğrenmek mümkündür. XVI. yüzyıla ait bir vesikada sekiz yüz on iki helvacı ismini tespit etmiş bulunmaktayız. Yine arşiv vesikalarında Saray'da yapılan helvaların tarifleri, dağıtılış şekilleri ve yapılan masraflar hakkında bilgi bulmak mümkündür.

Helvahane'nin içindeki bir kapidan Reçelhane'ye geçilir. Burası kare planlı kubbeli bir yapı olup, ortasında yuvarlak pembe granitten bir taş mevcuttur. Bu taşın üzerinde macun terkiplerinin hazırlandığı bilinmektedir.

Macun her sene Nevruz'da, Nisan ayında, Saray'da hekimbaşı nezaretinde anber, afyon hülasesi ve diğer kokulu nebattan yapılan ve Nevruziye ismi verilen bir terkiptir. Nevruz macunu, Nevruz gecesi porselen, bil-lur, gümüş ve altın kaplar içinde padişah, şehzade ve sultanlara, kadın efendilere, sadrazam ve diğer devlet ricaline Nevruziyyenin ağzı kırmızı kurdele ile bağlanıp, mühürlendikten sonra, takdim edilirdi. Hekimbaşıların bunun karşılığında bu kişilerden değerli hediyeler aldıkları bilinmektedir. Helvahane'de yapılan macunun malzemesinin Mısır'dan getirildiğini de mevcut evraklar yardımıyla öğrenmek mümkündür.

Helvahane ve Reçelhane'de, helva ve macun yapıldığı gibi, her türlü şurup, tatlı ve reçel de yapılırdı. İstanbul'da bulunan, padişaha ait yazlık köşkların bahçelerinde kokulu reçelik ve şerbetlik güller yetiştirilmekteydi. Bu güller belli zamanlarda toplanarak Helvahane'ye getirilir, reçel ve şurup yapılırdı. Ayrıca Reçelhane'ye İstanköy'den limon, Gemlik'ten nar, Uludağ'dan da şerbetlik kar geldiği bilinmektedir. Osmanlılarda hoşafın önemi oldukça büyüktü. Her yemeğin yanında çeşitli kuru meyvalardan yapılmış bir hoşaf (genellikle üzüm hoşafı) sunulmaktadır. Hatta Divan gününde yabancı elçilere yemeğin yanında verilen hoşafın altın yaldızlı madeni kaplar (yani Tombak) kase-ler içinde ikram edildiği bilinmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişmesine paralel olarak, Saray mutfak-ğı da büyük bir gelişme göstermiştir. Bugün Saray'da mutfak eşyalarını içeren çok çeşitli türde koleksiyonlar mevcuttur. Bunlar Çin ve Japon por-seilenleri, Avrupa porselen ve kristalleri, gümüş, altın, bakır ve tombak takımlardan oluşmaktadır. Ve bunların büyük bir çoğunluğu mutfaklar bölümünde teşhir edilmektedir.

OSMANLI TOPLUM YAŞAYIŞIYLA İLGİLİ BELGELER-BİLGİLER

Kahve -IV

XVII. YÜZYILDA İSTANBUL'DA KAHVE

Robert MANTRAN

Kahve tüketiminin Arabistan'daki kökenlerine inmeden, bu işin Güney Arabistan'da XIV. yüzyılın sonlarına doğru, meyve biçiminde değil de içecek olarak tüketildiği ve kahvehanelerin (*buyût al-kahwa*) açıldığı ve sofular için bunun bir skandal nedeni olduğu Mekke'de XV. yüzyılın sonuna doğru iyice yerleşik hale geldiği bilinmektedir. Aynı zihniyet, Mekke *sahib-ül şurta*'sı (polis şefi) Hayr Bey'i de, kahvenin haram ilân edilmesini sağlamasından sonra (917/1511), harekete geçirmiştir; kahvenin satış ve kullanımını yasaklamış, satıcıları cezalandırmış ve stokları yaktırmıştır. Fakat 1512'de Hayr Bey'in yerine bir başkası atanınca kahve tüketimi yeniden başlamıştır. Kahve Mısır'da XVI. yüzyılın ilk on yılı süresince tanınmaya başlamış ve burada da fukaha (fıkıh âlimleri) onun kullanımına karşı tavır almışlarsa da, pek başarılı olamamışlardır. Üstelik bu adet Suriye'ye, Irak'a, İran'a ve Suriye ile Mısır'ın Osmanlı tarafından fethinden sonra da Türkiye'ye geçmiştir.¹ Ancak, eğer Osmanlı vakanüvisi İbrahim Peçevî (1574-1649)'nin anlattıklarına inanmak gerekirse, ilk kahvehaneler İstanbul'da ancak 962/1554-55'te açılmışlardır. Bu tarihe kadar kahve, yalnızca Mekke'den dönen

hacıların anlattıklarından tanınmaktaydı ve belki de kahve tüketimi İstanbul'a ulaşmadan önce Anadolu'da yavaş yavaş yayılmıştı. Ancak her hal-ü kârda, Kahire'deki bilinen ilk kahve tüketimi ile İstanbul'da işaret edilen ilk kahve tüketimi arasındaki 50 yıllık ara, hatta hiçbir belge (bugüne kadar) İbrahim Peçevî'nin işaret ettiği tarihten öncesi için kahve konusunda bir şey söylemeye bile, çok uzundur. II. Süleyman'ın saltanatı döneminde (muhtemelen 1554-55 yılları civarında) kahveden bir vergi alınmıştır; Müslüman tüccarlardan okka başına 8 akçe olarak alınan bu vergi, kâfir tüccarlardan okka başına 10 akçe olarak tahsil edilmekteydi; Edirne'de de 6 akçelik ek bir gümrük resmi alınmaktaydı.²

Kahvenin Osmanlı başkentine gelişi ve tüketiminin yaygınlık kazanması konusunda İbrahim Peçevî *Tarih*'inde bilgiyi verilmektedir.³

1589-1592 ve 1593-1598 arasında müftü olan Bostanzade Mehmed Efendi ayrıntılı ve nâzım bir fetva yayınlayarak kahve tüketimini onaylamıştır; fakat diğer ulemâ hasmâne tutumlarını sürdürmüş ve kahvehanelerde hükümet işlerinin yorumlanması, otoriteler nezdinde endişe yaratarak onların bu gibi yerler hakkında kararlar çıkartmalarına yol açmıştır, ama bunlar da başarılı olamamışlardır.

"Ama bundan sonra kahve işi öyle aldı yürüdü ki, artık tenbihlerden vazgeçildi. Vaizler ve müftüler 'kömür haddine gelmezmiş, içmesi câizmiş' demeye baş-

ladılar. Ulemâdan meşayihden (şeyhlerden), vüzerâdan ve kibardan içmeyen kalmadı. O dereceye vardı ki, büyük vezirlerden bazıları gelir olmak üzere kahvehane yaptırdılar. Bunlardan günde birer ikişer altın kira alırlardı..."

XVII. yüzyılda Avrupalı seyyahlar Türklerin kahveye düşkünlüklerini zengin bir edebiyat halinde zikretmişlerdir. Bunlardan biri olan Pietro della Valle "Türklerin rengi siyah olan başka bir içecekleri daha vardır ve bu yazları çok ferahlatıcıdır, kışın da oldukça iyi ısıtmaktadır, fakat özü hep aynı kalmakta ve hep aynı içecek olmaya devam etmektedir. Ateşten geçtiği için sıcak olarak ve uzun aralıklarla, yemekten önce değil, tıpkı bir sonralıkmış gibi ve arkadaşlar arasında rahat bir şekilde olmak üzere, yudumlanarak içilmektedir. Eğer iyi hatırlıyorsam, bu içecek Arabistan'da Mekke civarında yetişen ve meyvesine kahve adı verilen bir ağacın tane veya meyvelerinden yapılmakta ve içeceğin adı da bu meyveden gelmektedir... Kahve burada o kadar büyük bir miktarda tüketilmekte ki, söylendiğine göre kahve vergisi padişah adına toplanan çok büyük bir miktara ulaşmaktadır"⁴ ve du Loir "Ona daha küçük bir fincan içinde, rengini ve adını bir Mısır tanesinden alan kızıl bir su olan kahve getiriyorlar, bu tane kaynatılmakta ve bir buğday tanesi büyüklüğünde olmaktadır. Bu içecek ancak çok sıcakken iyidir. Lezzetli biraz duman kokulu olmakta, fakat mide üzerinde harika bir etkisi bulunmakta ve buharın beyne çıkmasını engellemektedir."⁵

Nihayet Thévenot: "...Fakat onlar için çok alışılmış bir başka (içecekleri) var. Buna kahve adını veriyor ve günün her saatinde içiyorlar... Bu içecek acı ve siyahtır ve biraz yanık kokmaktadır... Bu içecek dumanların mideden başa yükselmesini önlemektedir... ve bu nedenle uyumayı engellemektedir...; mideyi rahatlatmış ve hazmetmeye yardım ettiği için de iyidir; nihayet, Türklere göre kahve bütün ağrılara iyi gelmektedir; bazıları kahvenin içine kuru karanfil veya kaküle adını verdikleri taneleri katmakta, bazıları da şeker koymaktadır.. Kahve en çok Türklerde içilmektedir, günde en azından iki veya üç fincan kahve içmeyen zengin veya fakir hiç kimse yoktur ve kahve kocanın karısına sağlamamak zorunda olduğu şeylerden biridir..."⁶ demektedir.

Ancak bu kahve tutkusu, Osmanlı yöneticilerinin her zaman hoşlarına giden bir şey değildi. Eğer vakanüvis Naima'ya inanmak gerekirse, 1633'te İstanbul'u kül eden büyük yangın halk arasında, kahvehanelerde yüksek sesle ifade edilen, bir memnuniyetsizliğe yol açmıştı. Bu durumda Padişah IV. Murad (1623-1640) kahve ve tüütünün yasaklayan bir ferman çıkardı ve emirler büyük sertlikle uygulandı.⁷ İstanbul'daki ve imparatorluğun diğer bütün kentlerindeki kahvehaneler IV. Murad'ın ve selefi I. İbrahim'in saltanatları döneminde kapalı kaldılar; bunlar ancak IV. Mehmed'in saltanatı döneminde yeniden açılabilirler.⁸

XVII. yüzyılda İstanbul'daki kahve ticaretine ilişkin olarak, devrin vakanüvisleri ve belgeleri tarafından çeşitli bilgiler sunulmaktadır. Bu yüzyılın ortasına doğru İstanbul'un çok önemli bir tasvirini bize bırakmış olan Evliya Çelebi, esnaf arasında; 55 dükkânları olan bu sayıları 100 olan kahve tüccarlarıyla, 300 depoları olan ve sayıları 500 olan kahve toptancılarını zikretmektedir; bu sonuncular büyük toptancılar olup, bunların Mısır ve Yemen'deki San'a'da ortakları bulunmaktadır.⁹

O dönemin bir başka vakanüvisi olan Eremya Çelebi İstanbul'u tasvir ettiği eserinde, 1657'de başkentte Girit Seferi nedeniyle yapılan esnaf alayından söz ederken, bunların arasında kahveci esnafını¹⁰ zikretmektedir; aynı şekilde, kahve ticaretiyle uğraşan esnaf belgelerinde de görülmektedir. Örneğin Paris Ulusal Kütüphanesi Türk Belgeleri arasında olanları gibi.¹¹

Bu kahve ticareti, Evliya Çelebi'nin "Mısır ve Akdeniz tüccarları" adını verdiği kimselerin elinde olan, önemli bir trafiğe can vermiştir. Evliya Çelebi bu tüccarları şöyle tasvir etmektedir: "600 depoları vardır. IV. Murad'ın saltanatı döneminde Hotin Savaşı'nın olduğu yılda (1030/1621) en büyük tüccarlardan biri olan Hacı Kasım, Bal Kapanı'ndaki 7 depusunun kilitlerine kurşun döktürmü-

tür... 'Afet' tüccarları olan Hacı Enver, El-Hac Ferhad, El-Hac Nimetullah'ın her birinin 10 kalyonu ve 7 evi bulunmaktaydı; bunların dışında her biri 40 ilâ 50.000 kiseye sahibe benzeyen çok sayıda büyük tüccar daha bulunmaktaydı; bunların her birinin Hind, Yemen, Arabistan, İran ve Frenk diyarında çok sayıda kuruluşları bulunmaktadır..."¹² Diğer yandan, Mısırlı tüccarların Tahtakale'deki Katır Hanı'nda toplandıkları bilinmektedir.¹³ Bu Mısırlı tüccarlar Mısır'dan gelen veya Mısır'dan transit geçen bazı malların taşınma ve satış tekeline sahiptirler ve kahve de bu malların arasındadır: "Büyük Senyörün... Mısırlı uyrukları bol miktarda şeker, pirinç, kahve, keten ve diğer malları, burada tüketilmek üzere getirmektedirler. Bunlar ülkelerine yalnızca nakit para götürmekte ve bunları kendi ülkelerinin tekne ve gemileriyle taşımaktadırlar."¹⁴ Eremya Çelebi'ye göre, bunlar İstanbul'a Mısır'dan şeker, hurma, kenevir, pirinç, kamış, kahve ve kına getirmektedirler.¹⁵ Ama, Mısır'dan bir başka mal ithal sistemi daha bulunmaktadır; bu sistem padişah hazinesine gönderilen ve "Kahire Kervanı" adını alan gemi konvoyuyla taşınan aynî ve nakdî vergilerden oluşmaktadır. Özel tüccar tekneleri de bu konvoyla katılabilirlerdi. Bu konvoy Fransız Elçisi Nointel'i özellikle etkilemiştir: "Bir başka gün Mısır mallarının yıllık olarak gelmesi görülmüştür; bu bir deniz kervanıdır, 13 tane tüccar gemisi tek sıra halinde birbirlerini izlemektedir, her gemide toprak bulunmakta ve Mısır saik ve uzun kayıklarları bunlara refakat etmektedirler; bu tekneler pirinç, kahve, hurma, safran, karabiber, tarçın, Hind cevizi, siameki, Arabistan macunu ve tatlandırıcıları şeker, şerbet, buhur... ile yüklenmişlerdir."¹⁶ Fransız Ulusal Arşivi'nde muhafaza edilen bir belgede, gene Nointel

şunları yazmaktadır: "Kahire kervanı olarak adlandırılan ve İskenderiye ve civarındaki limanlarda yüklenen kervan, 5 aylık bir yolculuktan sonra Kente (İstanbul'a) geldi... Bu kervan toprakla iyice silâhlanmış 13 gemiden oluşmaktadır... Bunların yüküne gelince, öncelikle sara ya yönelik ve Mısır Paşası tarafından yollanan hediyelerden oluşmaktadır; bunlar şeker, kahve, şerbet ve pirinçten meydana gelmektedirler... Şu anda İstanbul'da 500.000 kileden fazla pirinç bulunduğu ve bunun 4 ay süresince tüketildiği konusunda beni temin ettiler, ayrıca bu kervan ile çok bol miktarda keten, kahve ve şeker getirildiği söylendi."¹⁷

Padişah ve sarayda yaşayanlara yönelik kahvenin teslim edildiği sarayın dışında, İstanbul'da kahve tüccarı esnafın temsilcilerinin mal aldıkları hanlar ve depolar bulunmaktaydı; bazen kahvenin Mısır Çarşısı dışında satılması yasaklanmışa benzemektedir.¹⁸ Kahve Mısır Çarşısı'nda kahvecilere satılmaktaydı. Kahvecilerin mesleklerini icra ettikleri kahvehaneler hakkında Thévenot kısa bir tasvir bırakmıştır: "Birçok, halka açık kahvehane bulunmakta; buralarda kahve büyük kaplarda pişirilmektedir. Bu yerlerde din ve nitelik farkı olmaksızın her cinsten insanla karşılaşmak mümkündür; ve buralara girmekte utanılacak hiçbir şey yoktur; çoğu kimse buraya sohbet etmeye gitmektedir; hatta binanın dışında yoldan geçenleri görmek isteyenlerin ve açık havada olmayı tercih edenlerin oturdukları üzeri örtülü kerevetler bulunmaktadır. Çoğu zaman kahvehanelerde birçok kemancı, flütçü ve sazıcı bulunmakta, bunlar günün büyük bölümünde çalıp söylemektedirler. Bunlar kahvehane sahibi tarafından müşteri çekmek üzere tutulmuşlardır."¹⁹ Başkent'in çeşitli semtlerindeki kahvehanelerin bulunduğu bilinmektedir: Musahipzade Celâl'e göre, bazı esnaf Çelebi Alâeddin (Balık Pazarı), Mısır Çarşısı, Çavuşhane, Bayezid ve Galata kahvehanelerinde toplanmaktaydı;²⁰ Salâh Bırsel de XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, özellikle Tophane ve Ayasofya'da olmak üzere, birçok meydan ve sokak üzerinde kahvehanelerin bulunduğunu bildirmektedir; aynı şekilde Kadırga'da (bu dönemin en büyük kahvehanesi bu semtteydi) ve Haliç'teki Çardak İskelesi'nde de birçok kahve bulunmaktaydı. Boğazın başlıca iskelelerinde (Beykoz, İncirköy, Kancalca, Hamam İskelesi, Çengelköy, Beylerbeyi ve Üsküdar) de kahvehaneler bulunmaktadır; en eskileri, XVII. yüzyılda da varolan Beylerbeyi'ndekidir. İstanbul'daki en eski kahveler Süleymaniye Camii yakınındaki Tiryaki Çarşısı'ndakilerle Esir Pazarı ve Tavuk Pazarı'ndakilerdir.²¹

Ne yazık ki, İstanbul'a getirilen kahvenin ve tüketiminin miktarı hakkında çok az şey bilinmektedir. XVII. yüzyıl sonuna ait bir belge de, her yıl Mısır'a 32.000 ilâ 40.000 ferde (22) geldiğini, bu balya-

lardan 15.000 ilâ 20.000'inin İstanbul ve imparatorluğun diğer eyaletlerine gönderildiği, sevkıyatın çoğunun gemilerle yapıldığı bildirilmektedir.²³ Matbah-ı Âmir'e'ye ilişkin bir başka belge, Matbah-ı Âmire Emini el-Hac Mehmed Efendi tarafından 1105 Zilkade ile 1106 Şevval (Haziran 1694'ten Mayıs 1695'e) arasında yapılan bir yıllık alımları bildirmektedir ve bu alımlar arasında 2424 okka (3100 kg. civarında) kahve de gözükmektedir.²⁴

1109/1697 yılında hazinenin âcil nakit ihtiyacı içinde olması nedeniyle, Hristiyan alıcıların ödedikleri 8 akçelik resme ilâveten okka başına 5 para tutarında ek bir vergi daha alınmıştır. Bildirildiğine göre, İstanbul'a gelen kahve belli bir hana indirilmek zorundadır ve perakendecilere satış buradan yapılmaktadır; gayet açık bir şekilde hüküm altına alındığı üzere, başka herhangi bir yerde satış yapmak yasaktır. Yukarıda adı geçen bu resm-i mirî, yalnızca İstanbul'a yeni gelen kahveyi değil, padişah fermanının yayınından sonra, toptancı ve perakendecilerin ellerindeki stokları da kapsamıştır. Bu resim tutarı 14.000 kise kadar görünen eski verginin üstüne 3.000 kise kadar bir ilâve sağlayacaktır. Bu verginin toplanması işi gümrük emini ve adamlarına verilmiştir.²⁵

Diğer yandan, aynı yıla ait benzeri bir belge, toplanan kahve resminin her 100 akçesinden altısını emine (gümrük), bir akçesinin kadiya, 1/2 akçesinin kâtibe (emininkine?), 1/2 akçesinin kâtibe (kadî'ninkine?), bir akçesinin sarrafa (?), bir akçesinin yazıcılara, yani toplam olarak on akçesinin verileceğini belirlemektedir.²⁶

Bütün bu bilgiler, ne yazık ki, çok kısımlıdır ve İstanbul'a gelen kahve miktarıyla tüketim miktarı ve bunlardaki değişimler hakkında fikir edinmemize izin vermemektedirler: ancak bu rakamların zaman içinde artarak ilerlemiş olmaları muhtemeldir, zira bu durum Osmanlı hükûmetinin ihtiyaç halinde bu ürünü daha fazla vergilendirme konusunda tereddüt etmemesini açıklayacaktır. Evliya Çelebi bize kahve toptancıları ve tüccarları hakkında -yaklaşık- rakamlar veriyorsa da, kahveciler hakkında hiçbir şey söylememektedir. Şurada burada sıklıkla gidilen yerlerin (büyük ticaret, çarşı ve gezinti yerleri) dışında hiçbir yer adı zikredilmemiştir; nihayet seyahatnamelerden açıkça ortaya çıktığı üzere, kahve kullanımı evlere -en azından ekâbir evlerine- girmiştir; "Türk kahvesinin kullanımı Osmanlı başkentinde ve muhtemelen İmparatorluğun diğer yerlerinde iyice alışılmış bir hale gelmiş benzermektedir.

Aydınlatılmayı bekleyen bir problem daha bulunmaktadır; bu da kullanılan malzemenin kökeni ve imalatına ilişkindir. XVII. yüzyılın ortasında Thévenot bu malzemenin ve kahve hazırlanışının bir

tasvirini yapmaktadır: "... ondan içmek istediklerinde, sırf o iş için yapılmış ve ibrik adını verdikleri bir kap almakta, bunu suyla doldurarak kaynatmaktadırlar; kaynadığında suyun içine hemen hemen üç fincan için bu tozdan tepeleme bir kaşık dolusu ilâve etmektedirler; bu da kaynadığında çabucak ateşten çekmekte veya karıştırmaktadırlar; aksi takdirde taşacaktır, çünkü çok hızlı yükselmektedir; ve böylece 10 veya 12 taşımak kaynamadan sonra, boyalı bir tahta tepsiye dizdikleri porselen fincanlara dökmekte ve size kaynar halde getirmektedirler."²⁷ Malzeme nereden gelmektedir? Kullanılan bakır araçların (değirmen, cezve) Anadolu veya İstanbul'da imâl edilmiş olmaları muhtemeldir, çünkü bu maden Anadolu'da üretilmekte ve geniş ölçekte kullanılmaktadır. Fincanlara gelince, bunlar muhtemelen İran yoluyla Çin'den gelmiş ve sonra da ülke içinde üretilmeye başlamışlardır; ama bunlar Çinlilerinki gibi olmamıştır. Fincan kullanımı herhalde çok yaygındır ve bir kervan yolculuğundaki elzem malzeme arasında o da sayılmaktadır: "... kahve koymak için bir deri torba, pişirmek için küçük bir cezve, Doğu Akdenizlilerin âdeti üzerine ziyarete bulunanlara kahve ikram etmek üzere fincanların konulacağı bir muhafaza..."²⁸

Kahve için gerekli malzeme Osmanlı başkentinden Batı Avrupa'ya geçmiştir. Monsieur da La Haye'in refaketinde git-

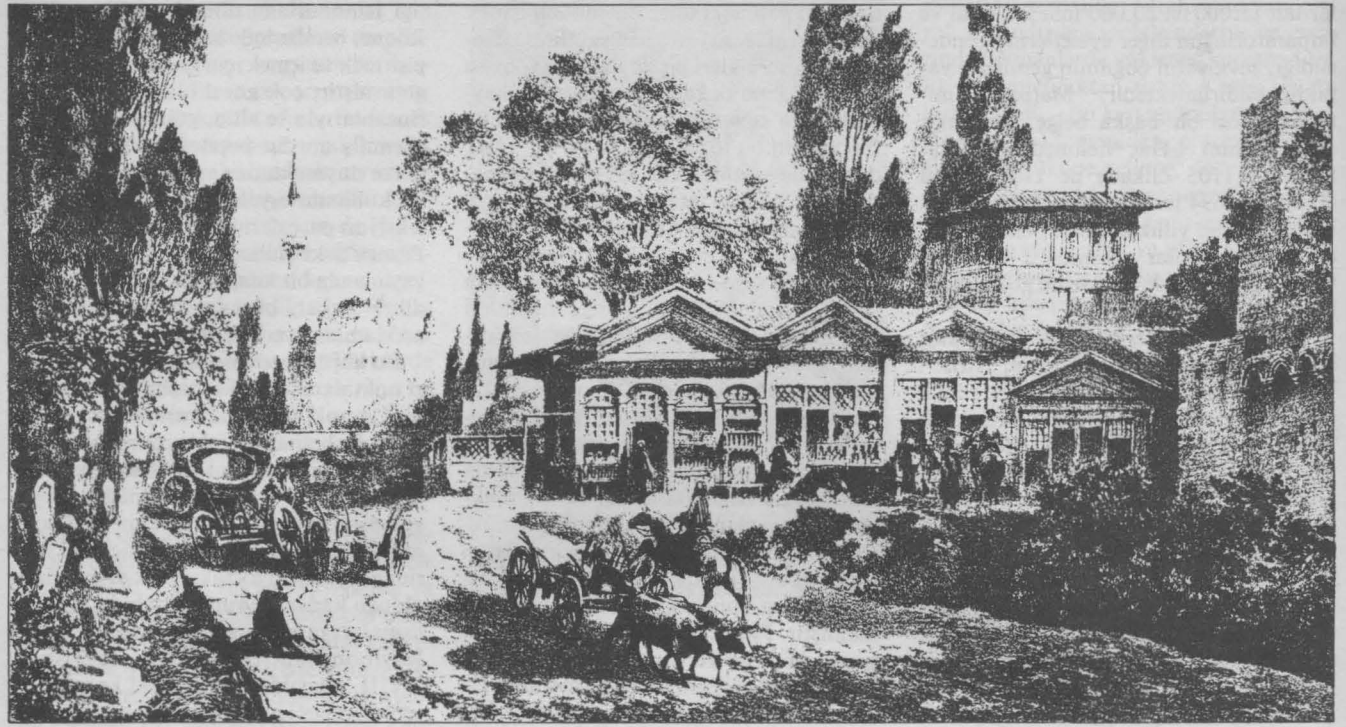
tiği İstanbul'dan dönerken, Sieur de la Roque, beraberinde kahveyle birlikte, onu pişirmek ve içmek için gereken araçları da getirmiştir; çok güzel olan eski porselen fincanlarıyla ve altın, gümüş veya ipekle işlenmiş muslin peçetelerinden özellikle gurur duymaktadır; ancak bunlar gündelik kullanım eşyaları olmanın çok, koleksiyon parçalarıdır."²⁹ Bu malzemenin Fransa'daki kullanımına dair, yakınlarda yayınlanan bir kitapta da bazı bilgiler vardır.³⁰ Fakat, burada söz konusu olan, açıklamalar yerine, farkına varışlardır.

Bu küçük incelemenin sonunda eğer bazı noktalar ışığa çıkartılabildiyse de, çok sayıda noktanın hâlâ karanlıkta kaldığını da farketmek gerekir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bizzat kendinden başlamak üzere, eğer bu içeceğin tutulmasını ve yayılmasını anlamak ve kahvenin Türk iç ticaretiyle uluslararası ticaret içindeki yerini görmek istiyorsak, Türk arşivlerinde olduğu kadar, Avrupa arşivlerinde de çalışmalar yapmak gerekmektedir. André Raymond'un çalışmaları sayesinde, XVIII. yüzyılda Kahire'deki kahve ticaretinin önemi hakkında bilgi sahibi olmamıza karşın, özellikle XVII. yüzyıl bakımından aynı şeyi Osmanlı başkenti için söylemek mümkün değildir; oysa XVII. yüzyıl, Arabistan kahvesi ticaretinin en büyük dönemini meydana getirmektedir. Bu araştırma, yararsız olmanın çok uzagındadır.

Çeviren: Mehmet Ali KILIÇBAY

KAYNAKÇA

1. E.J.?, "Kahwa" maddesi.
2. R.Mantran, *Istanbul dans la Seconde Moitié de XVIIe Siècle*, Paris, 1962, s.209-210.
3. Yazarın burada, İbrahim Peçevi, *Tarih*, İstanbul, 1293/1866 basımı, c.I, s.362-64'ten yaptığı alıntı, daha önce *Tarih ve Toplum*'un 12. (Aralık 1984) sayısında (s.12/372'de) Bekir Sıtkı Baykal sadeleştirmesinden aktarılmış olduğu için atlanmıştır. çev.
4. Pietro della Valle, *Il Pellegrino... Scritte dell'anno 1614... al 1626*, Roma, 1650, Fr. çev. *Voyages de Pietro della Valle, Gentilhomme Romain, dans la Turquie, La Palestine, l'Egypte, La Perse, les Indes Orientales et Autres Lieux*, Paris, 1661, c.I, s.78-79.
5. Du Loir, *Les Voyages du Sieur du Loir...*, Paris, 1634, s.169-170.
6. Jean Thévenot, *Vogages de M. Thévenot au Levant et en Asie*, Paris, 1664, s.62-63.
7. Na'imâ, *Tarih*, İstanbul, 1283/1866 basımı, c.II, s.168-69.
8. J. von Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Dochez çevirisi, c.II, I, XLVII, s.454.
9. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c.I., s.554, 602.
10. Eremya Çelebi, *Istanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul*, İstanbul, 1952, s.309.
11. B.N., *Fonds Turc*, ek 881, f°13, v° ve *Antien fonds Turc*, ad, f°13 2° ve v°.
12. Evliya Çelebi, 553. 17. yüzyılda bir kise 40.000 akçe veya 500 guruş etmektedir.
13. Evliya Çelebi, s.325.
14. *Mémoire de Roboly*, Archives Nationales, B1 376, f° 44-46, 10 Ağustos 1669.
15. Eremya Çelebi, s.11.
16. Nointel, Lyonne'a 24 Temmuz 1671 tarihli mektup, Albert Vandal, *Les Voyages de Marquis de Nointel*, Paris, 1900, s.69'da.
17. A.N. B1 376, f°276, İstanbul, 4 Temmuz 1672.
18. Osman Nuri, *Mecele-i Umur-u Belediye*, c.I, İstanbul, 1397/1922, 800/801'de zikredilen 1131/1719 tarihli ferman.
19. Thévenot, s.63-64.
20. Musahipzade Celâl, *Eski İstanbul Yaşayışı*, İstanbul, 1946, s.45.
21. Salâh Bırsel, *Kahveler Kitabı*, İstanbul, 1975.
22. Ferde 100 okkaya eşit olup 128 kg. civarında bir ağırlık olmaktadır.
23. Türk Arşivleri, Kâmil Kepecioğlu, Anadolu Muhabebesi, Kahve Rüsumu, 4518, c. 1-2 (yıl 1108/1697).
24. Aynı yerde, Matbah-ı Amire, s.39, (1106-7/1694-95).
25. Aynı yerde, 4518, s.1-2.
26. Aynı yerde, s.3.
27. Thévenot, s.63.
28. La Boullaye-le-Gouz, *Les Voyages et Observations du Siuer de la Boullaye-le-Gouze, Gentilhomme Angevin*, Paris, 1653, s.60-61.
29. Jean Leclant, "Le Café et les Cafés à Paris", *Annales (E.S.C.)*, 1951, s.1-14.
30. Hélène Desmet-Grégoire, *Le Divan Magique, L'Orient Turc en France au XVIIe Siècle*, Paris, s.75 vd.

Ondokuzuncu yüzyılda Topkapı'nın önündeki kahvehaneler
Geçen yılın sonlarında Tercüman tarafından lüks bir büyükboy tıpkıbasımı yayımlanan, Eugène Flandin'in L'Orient adlı gravür albümünden (Paris, 1852).

KAHVE ÜZERİNDEDİR*

Bu yolda da geçmişte nice kavgalar olmuştu. Aslı Yemen diyarından çıkıp bütün gibi dünyaya yayıldı. Kimi şeyhler Yemen Dağları'nı mesken edip dervişleriyle bir tür ağaç yemişi bulup *kalb* ve *bun* dedikleri taneleri döğüp yerlerdi ve kimi si de kavurup suyunu içerdi. Riyazat ve sülûke uygun ve şehveti kesmeye elverişli soğuk ve kuru gıda olduğundan Yemen ahalisi birbirinden görüp şeyhler ve sûfiler ve başkaları kullandılar. Dokuz yüz elli (1543) sıralarında gemilerle Türkiye'ye geldiği zaman tanınmayıp haram olduğuna fetvalar verildi. Yanık olmasından başka *devir*¹ ve *cemiyet*² ile içilmesinde doğru yoldan çıkırsu dinsizlere benzemek vardır, dediler. Merhum Ebussuut Efendi'den naklederler ki getiren gemileri deldirip kahve yüklerini denize batırdı. Lâkin bu yasaklar ve şiddetler fayda vermeyip verilen fetvalar ve söylenen sözler halkın kulağına girmedir. Yer yer kahvehaneler açılıp büyük sevk ve rağbetlerle bir yere gelip içtiler. Hele keyf erbabının keyflerini artırır, cana can katar bir hal olduğundan bir fincan uğruna can vermek yanlarında câiz oldu. Onların³ zamanından sonra gelen şeyhülislâmlar câiz olduğuna fetva verdiler. Merhum *Bostan-Efendi*⁴ bir mufassal ve manzum fetva verdi. Kahvehaneler kimi yasaklanarak, kimi izin verilerek birkaç yıl süründü. Bin tarihlerinden (1592) sonra dince yasak sayılmaktan kaldı, her yerde açıkça içilip

her sokak başında bir kahvehane açıldı. Kısahanlar, çengiler ile halk işten güçten kaldı. Alış-veriş durduktan başka, padişaktan dilenciye varınca halk birbirini kesip biçmekle eğlenir oldu. Merhum Gazi Sultan Murat Han, bin kırk iki (1633) sonlarında bu işi anlayıp halka şefkat ve nasihat yüzünden bütün Osmanlı İmparatorluğu ülkesinde bulunan kahvehaneler bozulup bundan sonra içilmesin, diye ferman ettiler. O zamandan beri İstanbul kahvehaneleri, cahil kişinin yüreği gibi harap ve virandır. Yine açılır ümidiyle kahvehane sahipleri bozmayıp kapamışlardı. Sonra çoğu, belki hepsi bozulup başka dükkânlar yaptılar. Lâkin İstanbul'dan başka şehirler ve kasabalarda eskisi gibi açılıp içilir oldu. Önce söylendiği gibi bu türlü işler sonsuz olarak yasak kabul etmez.

Bundan sonra kahvenin niteliğine gelelim: Kahvenin kendisinin *soğuk* ve *kuru* olduğunda şüphe yoktur. Davûd Antâkî'nin⁵ *Tezkire'de*⁶ *sıcak* ve *kuru* dediği herkesçe kabul edilmiş değildir. Nihayet su ile kaynatılıp şerbeti alınınca soğukluğu gitmez, belki daha çok soğuk olur. Çünkü su da soğuktur, onun için susuzluğu giderir ve bir uzva döküldüğü zaman yakmaz, çünkü onun harareti garîzî hararettir, tesir eylemez. Lâkin kuruluşuna biraz gevşeklik gelir. Meselâ kendi üçüncü derecede kuru iken ikinci derecede soğuktur. Yaş ile karıştığı zaman kuruluğunun bir derecesi gider, ikinci derecede kuru kalır. Ve kuruluk il uykuyu önler, mizaca göre mutlaka *idrarı* vardır. Kuru mizaç sahiplerine, hele *sevdâvî mi-*

zaca çokluk elverişli değildir, belki aykırıdır. Çok içilmesi uykusuzluğa ve sevdâvî vesveselere⁷ yol açar. İçilecek olursa sarhoş iken içilmeli. Lâkin mizacı râtip olanlara, hele kadınlara gayet uygundur. Onlar ağır kahveyi çok çok içmek gerek. Sevdâvî olmamak şartıyla, çok olması onlara zarar vermez, vesselâm.

* Kâtip Çelebi, yayına hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, *Mizanü'l-Hakk Fi İhtiyari'l-Ahakk [En Doğruyu Sevmek İçin Hak Terazisi]* (İstanbul: MEB- Türk Kültürü Kaynak Eserleri Dizisi, 1972), s.39-41.

¹ Eskiden, bugün hâlâ Suriye'de ve başka Arap memleketlerinde olduğu gibi, kahve misafirler tek fincanla, içine tek yudumluk kahve konarak ikram edilir ve bu tek fincan konuktan konuğa dolaştırılırdı, onun için *'devir'* tâbirini kullanıyor.

² Kahve, kahvehaneler gibi halkın toplu olarak bulunduğu yerlerde içilirdi.

³ Ebüssuut Efendinin.

⁴ Bostan-zade (1539-1605), XVI. ve XVII. yüzyılda yaşamış bilginler soyundan olup Anadolu ve Rumeli kadiaskerliklerinde bulunmuştur.

⁵ Davûd Antâkî (1543-1599), Antakya'da doğmuş, başta tıp olmak üzere türlü ilimlerde yetkisi olan bir bilgin.

⁶ Davûd Antâkî'nin büyük bir eseri olup asıl adı *'Tezkiret ulü'l-elbâb ve'l-Câmi li'l-Ucub'il-Ucâb'*dır. Bir mukaddime ile dört bölüm ve hâtimeye ayrılmış olup, 2., 3., 4. bölümler ilaçları, terkipleri ve hastalıkları ele almaktadır.

⁷ Melankolik kuruntulara, melankoli hastalığına yakalanmış olanların içine düştükleri kuruntulara.

KAHVEYİ UCUZLATMA ÖNLEMLERİ

İstanbul Kadı Sicili-25/s.96-97

İstanbul Kadısı Faziletli Efendi ve
Gümrük Emmini Ağa,

Bundan mukaddemce Mısır Çarşusu at-târlarıyla yerli kahve bâzîrgânları beynin-de olan nizâ için attârân diledikleri bâ-zîrgânlardan ve berrâniden bâzârların kat'ı defterleri vechi üzere lüzûmî mik-dârı kahve iştirâ etmek için verilen nizâ-ma binâen attârân, berrânî ta'bir olunur tâ'ifeden yüz vakıyye kahveyi yüz seksen guraşa iştirâ ve meshûkinun yigirmi beş dirhemi yigirmi bir akçeye iken iki akçe tenzîl ile on tokuz akçeye ibâdullah bey' ederler iken bâzîrgânlar tama'-ı hâmların-dan nâşî berrânî yedinde olan kahveleri kendüleri iştirâ ve ba'zılarını ihâfe ile bey'den men' ve bey'ini kendülere hasr ile iki yüz guraşdan noksâna vermeyüz de-yü ta'annüd etdikleri ve berrânî tâ'ifesi-nün ekseri kahveyi İzmir'den iştirâ etme-leriyle bâzîrgân kahvesinden onar guraş masrafları ziyâde iken yüz seksene ve ba'zıları yüz yetmiş beşer guraşa vermişler iken bâzîrgânların inâd ve ısrârları ancak birbirleriyle te'âzud ve ittîfâklarına i'tizâ-ren olmağla ibâdullah şefkaten husûsları rû'yet olunmak lâzım gelmeğle: imdi hâ-len Mısır'da kahvenün otuz yedi vakıyye olan bir kantârı yigirmi altı riyâledür. Be-hisâb-ı guraş elli iki guraş eder ve her kıy-yesine onar para masraf ile bu tarafda her kıyyesi kendülere altmış altışar paraya olup ve hâlen İzmir'de her yüz vakıyyesi elli altı ve elli üç guraşa olup yüz seksen guraşa verdikleri takdîrce her vakıyyesi yetmiş ikişar paraya gelüp ve Mısır hisâ-bı üzere her kıyyede altışar para fâ'iz hâ-sıl olur deyü erbâb-ı vukuuf haber verme-leriyle hakikat-i hâl bu vechile oldığı tak-dîrce mezbûrlar ol mikdâr fâ'ize kanâ'at etmek lâzım iken bundan ziyâde fâ'ize ta-saddileri insâfdan hâric olup, hâlis Yemen kahvesinin meshûkinun yigirmi beş dir-hemi dahi altı paraya fûruht olunmak matlûb olmağla, bâzîrgânları ihzâr ve şim-dilik berrânî tâ'ifesinin verdikleri gibi yüz seksen ve yüz yetmiş beş guraşa râzî olurlar ise fî-hâ ve illâ Baş Muhâsibe mu-kayyed olan ta'ahhüdlerinin muktezâsı icrâ olunmak iktizâ eylediğini kendülere gereği gibi tefhîm ve nizâm-ı müstahsene rabt ve eger yine inâd u muhâlefet ederi olursa i'lâm eylesen deyü.

Fî'4 Safer sene 118

İstanbul Kadısı Erdemli Efendi ve Gümrük Emmini Ağa,

Bundan önce Mısır Çarşısı aktarlarıyla yer-li kahve tüccarları arasındaki anlaşmazlık do-layısıyla, aktarlar diledikleri tüccardan ve ya-bancı satıcılardan pazarlığını yaparak ve kar-

1855'te Türkiye'den*

[EV SAHİBİM OSMAN AĞA]

“İnanır mısınız?” dedi; “Ülemadan bazıları kahve ve tütün içmeyi yasak-lamaya kalkışmışlar; güya bu ikisi, şarap ve afyonla birlikte sefahatin dört te-mel sütünü ve İblis'in dört elçisiymiş. Şarap ve afyon için diyecek yok. Birin-cisini Peygamber kesinlikle yasaklamış; zaten sarhoşluk insanı küçültür; ikin-cisi uyuşturucu ve sağlığa zararlıdır. Tiryakilere bir bakın; birer canlı cenaze dersiniz. Ama ulemamız neye dayanıp da, kahveyi ve tütünü yasaklamaya kal-kışır? Peygamberin devrinde bunlar bilinmiyordu; öyle ki yasaklaması imkân-sızdı. Zaten böyle masûm bir eğlenceyi Peygamberimiz asla yasaklamazdı. Üs-telik bunlar dostlukları desteklemeleri ve cemiyette hoş bir hava yaratmaları bakımından faydalıdır.”

Gerçekten kahve ve çubuk, Müslümanların nezaket ve misafirperverliğinin temelini teşkil eder. Ramazan ay'ı müstesna, bir Müslüman evine girdiniz mi mutlaka kahve ikram ederler. Siz daha sofaya oturur oturmaz evin efendisi el çırpıp ve giren hizmetkâra, çubuk, kahve! diye emreder. Az sonra elinde, kişinin servetine mütenasip olarak altın, lâl, gümüş veya tahtadan zarfların içinde kahve fincanıyla döner.

Bu ikram öyle yaygın ve kesin bir adettir ki, bazan hizmetkârlar efendinin emretmesini bile beklemeden getirirler. Rum ve Ermeni evlerinde misafire kah-veyi evin kızı veya evin hanımı getirir; ikram ederken de sağ elini tevazuyla kalbinde tutar.

Kahvenin pişirilmesi ev ekonomisinin esaslı noktalarından birini teşkil eder. Bizler gibi öğütüp damıtılamaz ve filtreden geçirmezler; havana koyup tok-makla veya taşla, toz oluncaya kadar ezerler. Sonra elekten geçirirler ve kay-nar suya atıp pişirirler. Kabardığında ateşten çekerler, birkaç saniye sonra tekrar sürerler. Bu iki-üç defa tekrarlanır her defasında ikram ederler. Misafir kaşıkla alır ve yedikten sonra üzerine su içer. Aynı adet Türklerde de vardır, fakat o kadar yaygın değildir. Eflak ve Boğdan'da glikoya dulcea derler. İkisi de tatlı de-mektir.

Rumlar ve Ermeniler ikrama glyco (Gliko) da eklerler. Gliko, gül, menek-şe, limon, ananas, bergamot vs. gibi kokulu ürünlerle yapılan bir tatlıdır. Bu-nu, tepsie yerleştirdikleri bir kavanoza ikram ederler. Misafir kaşıkla alır ve yedikten sonra üzerine su içer. Aynı adet Türklerde de vardır, fakat o kadar yaygın değildir. Eflak ve Boğdan'da glikoya dulcea derler. İkisi de tatlı de-mektir.

Kahve yudumlanarak içilir ve iki yudum arasında misafir tütününü içer. Bi-tirip de fincanı hizmetkâra iade ettiğinde dönüp temenna eder, o da hemen karşılık verir.

Temenna, sağ eli önce ağza, sonra alna götürerek verilen selâmdır. Bu res-misidir. Daha samimi olanı el kalbe veya göğse götürmek suretiyle verilir.

*J.H.A. Ubicini, çeviren: Ayla Düz, 2. cilt (Tercüman 1001 Temel Eser 99), s. 47-48.

nelerine göre gerektiği kadar kahve satın almak konusundaki düzenlemeye dayanarak, aktar-lar, berrânî (geçici satıcı) denilen kişilerden yüz okka kahveyi yüz seksen kuruşa satın almak-ta ve çekilmişinin yirmi beş dirhemini yirmi bir akçeye satarken, iki akçe indirerek on dokuz akçeye halka satmakta idiler. Durum böyley-en, tüccarlar kötü ağızlılıkları yüzünden, berrânî elinde olan kahveleri kendileri satın alıp, kimilerini korkutarak satışlarını engelle-yip yalnızca kendilerine satmalarını sağlayarak, “iki yüz kuruştan aşağıya vermeyiz” diye inat ettikleri görülmüştür. Berrânîlerin çoğu kah-veyi İzmir'den aldıkları için, tüccar kahvesine göre masrafları onar kuruş fazla iken yüz sek-sene ve kimileri yüz yetmiş beş kuruşa vermek-tedirler. Tüccarların inat ve ısrarları ancak bir-birleriyle olan dayanışmaları ve söz birliği et-melerine dayandığından, halka acıyarak du-rumlarını görüşmek gerekmektedir.

Şimdi Mısır'da kahvenin otuz yedi okka olan
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rante.org>

bir kantarı yirmi altı riyaledir. Kuruş hesabı-yla elli iki kuruş eder. Her okkasına onar para masraf ile bu tarafta her okkası kendilere alt-mış altı paraya gelir. Ve şu anda İzmir'de yüz okkası elli altı ve elli üç kuruşadır. Yüz seksen kuruşa verdikleri takdirde okkası yetmiş iki pa-raya gelir. Mısır hesabına göre her okkada al-tı para kâr getirir diye işi derlenemesine bilen kişiler bildirmişlerdir. Gerçek böyle olduğu tak-dirdir, adı geçenler o kadar kârla yetinmeleri gerekirken, bundan fazla kârı yeltenmeleri in-safa sığmaz. Halis Yemen kahvesinin yirmi beş dirheminin de altı paraya satılması gerekir. Tüccarları getirerek, şimdilik berrânîlerin ver-dikleri gibi yüz seksen ve yüz yetmiş beş kuru-şa razı olurlarsa kabul edileceği, aksi takdirde Baş Muhasipte yazılı olan sözleşmelerinin ge-reğinin yapılması gerektiği kendilere açık açık bildirilmiş ve uygun düzene bağlanmıştır. Eğer yine direnip karşı çıkan olursa bildiresin diye.

12 Temmuz 1766

رَسَائِقُ هَوَا

حَقُّ نَعَالِي سَفَهَةٍ وَبُرْشِ لَذَنِي قَهْوَةٍ سَكَا
 اَهْلِي دِيلَكْزِ جَوْقِ اِيْدَرْكَزِ رَغْبَتِي قَهْوَةٍ سَكَا
 چُون سَحْرَه آجِلُورْ سِين صَفَا بَحْشِ اِيْنَكْ
 بَكْرَه مَزْهِيْجِ نَالْ شَكْرِ شَرْبَتِي قَهْوَةٍ سَكَا
 اَسْنَدَه بَرَقَاجِ مَادَه وَارِدْزِ اِيْجَنَه وَبِرْ رَصَفَا
 غَمِ قَصَاوَن قَالْمَزْ اَصْلَاكِيْمِ اِيْجَرَسَه دَا اِيْمَا
 هَضْمِ طَعَامِ اِيْمَكِ اِيْجَرِ سِنِي حَقِّي اِيْمِيْشِ خُدا
 اَيْلَرِيْمِ بِنِ جَانِ وَدِلْدَن عَزْزِي قَهْوَةٍ سَكَا
 هَرْمِ سَافِرِ مَكْرَزِ اَوْلُورْ سِنَكِ اِيْلَه رُوزِ شَبِ
 اَحْمَقْ اَوْلَانِ اِيْمَكِي عَزْزِي قَهْوَةٍ سَكَا
 اَبِ حَيَاتِ اَوْلَدِ بَعْنَه شُهْرَه بُوْقُدْزِ سِيْكَانِ
 تَا اِيْمَنْدَن كُوْرْ بَرْكَرْ سِنِي بُوْرَا يَه كَارْ بَانِ
 اِيْجَرِ بِنِ تَرَكِ اِيْدَه مَمِ سِنِي اَصْلَاكِيْمِ زَمَانِ
 اَوْلُسِيْدَكِ چَكْرِيْدِيْمِ حَسْرَتِي قَهْوَةٍ سَكَا
 سَيْرَه كِيْدِلْسَه اِيْجَرْكَرْ هَمِ سِنِي اِنْجَا بِيْلَه
 بِيْمِ بَلْكَيْ دِلْبَرِ لِيْدَن صُوْرَا زِ بَرْنَا زِ اِيْلَه
 بَعْضِ كَرَه قَا رِ شُوْرْ سِنِ لَعْلِ شَكْرِ تَا بِيْلَه
 وَبِرْدِي چُونْدَكِ رِبِ الْعِزْبِ رَفْعَتِي قَهْوَةٍ سَكَا
 صُوْرَتَكِ بَكْرِ زِيْكَ بَرْدَلْبَرِ كَالُوْلْبَا سِنَه
 اَلْبِشَانْلَرَه مَشَاهِيْسِيْ كَرْتِ وَبِرْ سِنِ دِلْنَه
 نِيْجَه مَحْبُوْبْلَرِ اِيْجَرْكَرْ سِنِ دِيْكَرْ سِنِ دِلْنَه
 دَمِ چَكْرِكَرْ هَمِ اِيْدَرْكَرْ حَسْبَتِي قَهْوَةٍ سَكَا
 سِنِ اَوْرْ سِنِ دِلْبَرِ بِنِ اَوْلِ لِيْلَرِي مَرْجَانِي
 بَحْلَه خُوْنِلَرِ نَاكِه وَبِرْ مِشْرِ وَضَلْتِي قَهْوَةٍ سَكَا
 اَهْلِي دِلْكَرْ مَدَحِ اِيْدَرْكَرْ شَقْدَه شَقْدَه هَرِي
 اَنْلَرِكْ قَانِيْدَه مَقْبُوْلِ اَوْلَدِ بَعْدَرِ ظَاهِرِي
 مُبْتَلَا دَرْ تَرَكِ اِيْدَه مَرْ سِيْنِي هَرْدَمِ شَاكِرِي
 عَقْلِي اَوْلَانِ هِيْجِ اِيْدَرْكَرْ عَزْزِي قَهْوَةٍ سَكَا

Taşbaskısı olarak 19'uncu yüzyılda basıldığı sanılan, Şakirî'nin (8-7)'lik Kahve Destanı'nda imlâ ve vezin bozuklukları vardır. 3'üncü ve 6'ncı dörtlüklerde de birer beyit atlanmıştır. Harekelenmiş şekline göre aktarılan metindeki eksiklikleri notlarla gösterdim.

Turgut Kut

DESTAN-I KAHVE

- 1- Hak taâlâ başka virmiş lezzeti kahve sana
 Ehli diller çok iderler rağbeti kahve sana
 Çün seherde açılırsun safa-bahş itmeye!¹
 Benzemez hiç bal şeker şerbeti kahve sana²
- 2- Sende bir kaç madde vardır içene virir safa
 Gam kasavet kalmaz asla kim içerse daima
 Hazmı taam etmek için seni halk itmiş Hüda
 Eylerim ben can u dilden izzeti kahve sana
- 3- Her misafir mükerrer olur senin ile ruzı şeb

 Ahmak olan itmedi izzeti kahve sana³
 Abı hayat olduğuna şübhe yokdur bigüman
 Ta Yemenden getirirler seni buraya kârban
- 4- İçerim ben terk idemem seni asla bir zaman
 Olmasaydın çekeridim hasreti kahve sana
 Seyre gidilse içerler hem seni ahabab ile
 Benim belki dilber elinden sunar bir naz ile⁴
- 5- Bazı kerre karışırsın lâli şeker tab ile⁵
 Viridi çünkü Rabbül izzet rifati kahve sana
 Suretde benzersin bir dilber kalu libasına⁶
 Alışanlara meşahbebsi lezzet virirsin diline⁷
- 6- Nice mahublar içerler sen değersin diline
 Dem çekerler hem iderler sohbeti kahve sana
 Sen öbersin dilberin ol lebleri mercanını

 Cümle huylar ta ki virmiş vuslatı kahve sana
- 7- Ehli diller medh iderler başka başka her biri
 Anların katında makbul olduğındır zahiri
 Mübteladır terk idemez seni her dem Şakirî
 Akli olan hiç idermi uzleti kahve sana

¹ Çün seherde içilirsin sen safa-bahş itmeye şeklinde olursa, dörtlük hem anlam kazanıyor, hem vezin düzeliyor.

² Bal ü şeker olmalı.

³ Ahmak olan hiç itmedi... olmalı.

⁴ Benim yerine Bana, bir naz yerine bin naz olmalı.

⁵ Şeker tab yerine şeker nab olmalı.

⁶ Kalu yerine, ipek elbise anlamına gelen kala olmalı.

⁷ Alışanlara meşamı lezzet virir diline şeklinde olursa belki anlam çıkar.

D.v. Mikusch

GAZİ MUSTAFA KEMAL

AVRUPA ile ASYA
ARASINDAKİ ADAM

REMZİ KİTAPÇI

Atatürk'ün Kişilik Özellikleri

“Mustafa Kemal insanlarla ilişkilerinde de, onların düşmanlığını kazanım kaygılarıyla sakin davranan biri değildi. Çoğu kez nobran ya da alaycı olurdu; insanları etkiler, kendisine hayran eder, ama aynı kolaylıkla incitirdi de. Örneğin bir İsmet Paşa gibi uzlaştırıcı ödünlerin, arabulucu tatlı dillerin adamı değildi; bir Fevzi Paşa'nın sarılmaz huzuru ve saf kalpliliği onda yoktu. (Bu her iki paşa, o zamanlar verilecek kararları doğrudan etkileyecek görevlerde bulunuyorlardı, böyle kendi mizaçlarıyla birçok hallerde başkomutanın çok keskin davranışlarını be-

reket versin yumuşatmışlardır). Çabuk öfkelenmek, sinirli sabırsızlık göstermek, Bismarck-vari kin duyabilmek gibi bir şeyler vardı onun içinde.

Yanından hiç ayrılmayanlar, gece sofralarını sürekli konukları, yâran takımı, öndere duyulan sevginin büyümesi doğrultusunda her zaman olumlu izlenim bırakmamışlardır. Çoğu kez kraldan çok kralcı bir tutum içindeydiler ve bazı şeyleri de gayretkeşlikleri yüzünden berbat etmişlerdir. Bu gruptan yeni biçim bir saray kliği, sultanlara özgü mutlakiyetin tipik hastalığı oluşacağından kaygılanıyordu. Fakat burda ta-

mamen yanıldılar. Mustafa Kemal bu yakın dostlar çevresinin, kararlarını etkilemesine asla olanak vermemiştir; onları kendisinden her zaman ölçülü bir uzaklıkta tutmayı bilmiştir ve devlet memurlarının atanmasında da ne kendisi kişisel ilişkilerine göre davranmış ne de adam kayırılmasına göz yummuştur.”

Dagobert von Mikush, çev. Esat Nermi Erendor, *Gazi Mustafa Kemal: Avrupa ile Asya Arasındaki Adam* (İstanbul: Reinzi K., 1981), s.308-9.

Türk-Yunan Dostluğu Üstüne Görüşleri

“Milletlerimiz arasındaki çalışma beraberliği zamanla mukayet bir şey değildir. Bu beraberlik mantığın devamlı icaplarına dayanır. İdeallerimizin tahakkuk edeceğine tam emniyetimiz vardır. Tesanüdümüzün temeli ne kadar sağlam olursa bütün dünyaya göstereceğimiz örnek o kadar mükemmel olacaktır. Bu örneğin her türlü tahminlerden üstün olacağına kanaatim vardır.

“Uzun sulh devreleri tarihte nadirdir.

İçinde bulunduğumuz devreyi mümkün olduğu kadar uzatmak için elden gelen her gayreti ve hüsnüniyeti sarfetmeliyiz.

“Milletleri idare edenler için ilk ve en müşkül vazife, şahsî gurura kapılmaktan kendilerini korumaktır. Herkesi memnun edecek bir adalete varmak güçtür. Mutlak mânada bir hakkaniyet belki de hiçbir zaman dünya yüzünde kurulamamıştır. Bununla beraber bütün kuvvetlerimizi bu yüksek ideale

doğru çevirmeli ve buna yaklaşmak için elden neler gelirse hepsini yapmalıyız”.

Yunanistan Başbakanı General Metaksas'a 25 Şubat 1938'de Çankaya'da verdiği çay ziyafeti sırasında Atatürk'ün söylevi; 1 Mart 1938 tarihli *Tan* gazetesinden, İsmail Arar, “Atatürk'ün Günümüz Olaylarına da Işık Tutan Bazı Konuşmaları,” *Belleten*, cilt XLV, sayı 177 (Ocak 1981)'den ayırışım, s.26.

“Böyle şey olur mu” diyen olabilir. Bu yazı ile göstereceğim gibi, pekâlâ olabilir.* Üstelik, bu incelememin ilerde yazılacak “Türk uygulamalı grafik tarihi”ne küçük, ama küçümsenmeyecek bir katkı olacağı kanısındayım.

Tütün işleri, bu yüzyılın başında bilindiği gibi, yabancı sermayenin kontrolü altında çalışan Reji’nin tekelinde idi, sigara kâğıdı yapımı ve satışı ise özel teşebbüsün elinde. Eskiden tütün çubukla içilirken, 19’uncu asrın ikinci yarısında sigara olarak kullanılmaya ve yayılmaya başladı.¹ O devirlerde bugün olduğu gibi hazırlop “fason” sigaralar pek yoktu. Çoğunlukla herkes sigaralarını kendisi sarıyordu. Sigara kâğıtları üreten firmaların arasında çetin bir rekabet vardı. Aslına bakılırsa, piyasaya sürdükleri kâğıtların pek kalite farkı yoktur. O halde müşteri çekip mallarını satabilmek için reklam önemli bir yer tutuyordu.

Başvurdukları yöntemlerden biri, başka memleketlere olduğu gibi (Resim 1), kapakta pek ciddi ve güven veren bir kişinin resminin bulundurulmasıydı. Örneğin, İngiltere’de İngiliz hanedanından Prens Albert, sanki kalitenin fevkalâde olduğunu simgeliyordu. İstanbul’da Fazlızade Cemal (Resim 2), İskender ve Katalan Biraderler gibi yapımcılar kendi resimlerini kapağa koymakla aynı sonuca varmak istemişlerdi.

Her yapımcı ürettiği sigara kâğıdının en iyisi olduğunu ve sağlığa zarar vermeyeceğini ısrarla öne sürüyordu.² Bunu iki örnekle kanıtlayabiliriz: “İşbu sigara kâğıdını istimal eyleyenler hem ticaret-i milliyeyi ve de vücutlarını hastalıktan vikâye ederler” (Resim 2’nin arkasında). Ve: “... bu kâğıt... diğer bütün kâğıtlardan kalite bakımından üstündür” (Resim 3’ün arkasında). Bu yöntemi herhalde yetersiz bulmuş olacaktık ki, bunlardan ikisi paketlerinin içinde çeşitli hediyelerin bulunduğunu müjdeliyorlar. Fazlızade Cemal malını “Hediyeli Cemal kâğıdı” diye ilân ederken Katalan Biraderler “Piyangolu Katalan kâğıdı” sözlerini kullanıyorlar. Fazlızade Cemal Türktür, Katalan Biraderler ise Musevi. Gerçekten o yıllarda, İstanbul yahut frenkçesiyle Constantinople, kozmopolit bir büyük şehir idi. Azınlıklar ticarete ağır bastıkları halde, sigara kâğıdı üretiminde Türkler de vardır. Birkaç örnek:

Türk	Rum
Fazlızade Cemal İskender	Vasil Serafim K. Dragonis
Ermeni	Musevi
Mikael Epremiyan	Katalan biraderler Mair de Botton

1913 ve 1915 tarihli iş yeri istatistiklerinde sigara kâğıdı yapımcılarının listeleri yayımlanmıştır.

Eski Sarma Sigara Kâğıdı Kapakları-I

Dr. R.ANHEGGER

Buna göre yalnız sigara kâğıdı üretimi ile uğraşan 9 müesseseden 8’i azınlık ve ancak biri Türk-İslâm idi. Ancak bu listelerle elimize geçmiş olan sigara kâğıtlarındaki isimler, iki firma hariç (K. Dragonis ve Mair de Botton, orada Dübutton) birbirini tutmamaktadır.³

2.1.1914 yılında ise 20 üyeden oluşan bir Sigara Kâğıtçı Esnaf Cemiyeti kuruluyor.⁴ Gerçekte, yapımcı ve sigara kâğıdı kapak türleri sayısının şimdiye dek bildiğimizden daha da kabarık olduğunu kesin olarak kabullenebiliriz. Örneğin, Balıklı Rum ve Ermeni hastanelerinin kendi yararlarına sigara kâğıtları çıkardıklarını biliyoruz.⁵ Ayrıca İzmir’de 1905/1910 yıllarında İzmir-Aydın şömen-difer hattı ile ilgili bir sigara kâğıdının piyasaya sürüldüğü görülmektedir.⁶ Sözü geçen 9 firma ise, yalnız sigara kâğıdı üretimi ile meşgul oluyorlardı. Ancak, 1857’de kurulan İzmir’deki “Kâğıthane” (Atnaşola Biraderler) fabrikası defter, ke-se kâğıdı vb. imalatı ile de uğraşmakta idi. İstanbul’a gelince, Salto fabrikası 1867’de, Severoğlu ve Mayorkas fabrikaları 1882’de kurulmuştur. Reşad Ekrem Koçu, 1885’ten sonra sigara kâğıdı ticareti ile uğraşan Çavuşoğlu firmasından söz etmektedir.⁷ Alâmet-i fârikası bir çapa idi. Bu kapaktan, ne yazık ki (sayın Kemal Eiter’e borçlu olduğum) ancak bir parçası elimizdedir (Resim 4). Resim 5 Bal-kan Harpleri yıllarında Osmanlı ordusunu göstermektedir. Yayınlayan, Et özü-nü’nü üreten Liebig şirkettir. (Liebig Alman’dı, fabrikaları Güney Amerika’da bulunuyordu, uluslararası bu şirketin ticarî merkezi ise Belçika’nın Antwerpen şehrinde idi). Bu et özü üreten fabri-

kanın çıkardığı resimler ile bizim sigara kâğıdı kapaklarındaki resimler arasında acaba ne ilişki olabilir sorusuna, tek sözcük ile hemen yanıt verelim: *Renk!* Biz gazetelerin, dergilerin, televizyonun, reklâmın vb. renkli olmalarına öyle bir alışmış ki, Birinci Dünya Harbi’ne hatta kısmen İkinci Dünya Harbi’ne kadar bir gazetenin, bir derginin renkli olması eskilerin ifadesiyle nadirattan idi! Bu yüzden firmaların reklâmlarını şu ya da bu şekilde renkli olarak piyasaya sürmeleri müşterileri çekebilmek için önemli bir etken idi.

(Bugün Avrupa’da Liebig gibi şirketlerin reklâm gayesiyle bastıkları renkli resimler, koleksiyoncuların aradıkları nesneler olmuştur). İstanbul’daki iş adamı bu olanakları görüp de kullanmasın mı? Resimlerin renkli olması müşterinin dikkatini çeken önemli bir araçtı, kuşkusuz; fakat yapımcının seçeceği konu, renk kadar etkiliydi. Alıcıları ilgilendiren sorunlar seçmek zorunda idi; onun içindir ki, bu küçük sigara kâğıt kapakları büyük olaylara tanıklık ederler. Üstelik, Sayın Necdet Sakaoğlu’nun isabetle vurguladığı gibi, çoğu okuma yazma bilmeyen müşteriler için resim ve rengin, bir kâğıdın seçilmesinde ve sürekli alınmasında etken olduğunu da unutmamalıyız.

Elimizde en eski tarihli sigara kapak kâğıdı, 1905/1931 tarihli örnektir (Resim 6). Alâmet-i fârikası “Makas” olan bu kâğıdın ön ve arka yüzünde hem Türkçe hem de Rumca yazılar bulunmaktadır. “Tavşanlı” kâğıtta ise Türkçe, Fransızca, Rumca ve Ermenice’nin yanında ikinci sırada kalmaktadır (Resim 7). Bu sıralarda ticarete hâkim olan dil Fransızca idi. Resim 8 bunu gayet açıkça yansı-

maktadır. “Bon” (Fransızca: iyi) kâğıdının ön tarafında yalnız Fransızca bulunmaktadır. Arka yüzde (8b), kâğıdın iyiliğini öven sözler -her halde müşterilerinin büyük bir kısmı Fransızca bilmediklerinden- üstelik Türkçe, Yunanca, Ermenice yazılı, ancak bu markanın çeşitli devletlerde tescil olduğunu ifade eden metin yine Fransızcadır. -Burada bir parantez açalım: Cumhuriyet devrine kadar Türkiye’de kâğıt fabrikası olmadığından bütün kâğıt dışarıdan gelirdi. Sigara kâğıdının 1913 yılındaki ithalatı 12.619.442 kuruş değerinde 1.682.311 kg (bunun %4’ü zivana) olduğu halde, mamûl sigara kâğıdının dış satımı aynı yılda ancak 1.570.238 kuruş değerinde 101.649 kg’a varıyordu. “Bon” kâğıdının arka yüzünde verilere göre, Dragonis şirketi dış satıcılarla uğraşan yapımcılar arasında yer alıyordu. Bunlardan hiç olmazsa birisi, yukarıda sözü geçen ve sigara kâğıdı üreticilerinin en eskisi olan Salto’nun firmasının Trieste’de bir yazıhane (imalathane?) açmış olduğunu “İnsan Irkları” isimli kapak kâğıdından öğreniyoruz. Tarihi bulunmamakla beraber, bu resmin 1900 yılında Paris’te açılan uluslararası sergiyle ilgili olduğunu tahmin edebiliriz. Bu sigara kâğıtları her şeyden önce dış pazarlarda satılmak için üretildiğinden, ağırlığın Fransız diline verilmiş olması doğaldır (Resim 9). - İç pazarına dönelim: “Elmas” kâğıdında da Fransızca ön plândadır, arkadaki açıklamalar ise Fransızca ve Türkçe (Resim 10) verilmiştir. “Bon” kâğıdında olduğu gibi Resim 11’de Fransızca’nın etkisi açıktır: “Napoleon papier” ve ortada Napoleon altınının ön ve arka taraflarını görüyoruz. Bu devirde Fransa ve İngiltere’nin zararına Almanya nüfuzunu gittikçe artırıyordu ve bu devletin sözü artık geçerli olmaya başlıyordu. Durumu yakından izleyen yapımcılar bir “Bank-Note Allemand” çıkarmakta geçikmediler (Resim 12). Kâğıt üzerindeki “Alman banknotu” yazılışının Fransızca olması bu dilin ticarete hâlâ egemen olduğunu gösterir. Bu kâğıdı piyasaya süren Mair de Botton firmasının yapımcılar arasında önemli bir yeri vardı. (Bugünkü Doğan Han, İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar onların malı idi ve Botton Hanı adını taşıyordu. Varlık Vergisi yüzünden bina el değiştirdiği zaman, bu hanın bodrumunda, Botton firmasına ait bol miktarda sigara kâğıdının bulunduğu anlatılmaktadır.) Azınlıklara gelince, onlar bu kapak kâğıtlarından kendi amaçları için yararlanmasını bildiler. Birinci örnek, 1328/1912 yılında, demek ki Balkan Savaşları sırasında İstanbul’da kurulmuş olan “Epirot”’un (Epirus) Maarifperver Cemiyeti’nin çıkardığı sigara kâğıdıdır (Resim 13). Kâğıdın arka yüzünde Yunanca ve Türkçe “işbu halis ipeklî sigara kâğıdı Epirot Maarifperver Cemiyeti’ne mahsus” başka bir deyimle satıştan elde edilecek kazancın Epirot (Epirus)

bölgesinde eğitime ayrıldığı anlaşılmaktadır. Kapağın resmi de bu amacı simgeleyecek niteliktedir. (Bilindiği gibi, bu bölge Balkan Harbi yenilgisinin bir sonucu olarak Yunanistan’a bırakılmıştır.) Demek ki bu sigara kâğıdı bir firmanın menfaatine değil, bir derneğin ve bir hayır işinin yararına satışa arz edilmiştir. (İleride bir örnek daha vereceğiz, bu kez bir Türk dernek namına.)

İkincisi (Resim 14) tarihsizdir. Ön tarafta Ermenice ağır basmaktadır, Fransızca da bulunmaktadır. Arka tarafta Ermenice-Fransızca ve Türkçe açıklamalar vardır. Doğrudan doğruya siyasetle ilgisi olmadığı halde, yazılarda Ermenice’nin ön plâna çıkarılması ve bilhassa kâğıdın adının “Kilikya” olması bilen ve anlayanlar için bir mesaj halindedir. (Kilikya, Ermenilerin kendi yurtları olduğunu öne sürdükleri Adana bölgesidir.)

Musevilere gelince, siyonistler o zaman hayal gibi görünen ve ancak 1948’de gerçekleştirildikleri İsrail için yılmadan sürdürdükleri çalışmalara Osmanlı İmparatorluğu döneminde de önem vermişlerdi. İşte bir örnek: Afnaim (Kasavi)’nin yayınladığı bu sigara kâğıdı kapağında, yapımcının ismi ve adresinden başka, ön yüzde Süleyman’ın mührünü ve altında İbranice olarak “Sion’un (İsrail’in) bayrağı” sözlerini görüyoruz. Arka yüzde Ben Yahuda tarafından bir tür marş olarak bestelenen 126’ncı Mezmur basılıdır (Resim 15). (Bu son iki kapağın tarihi yoktur, İstanbul’un işgal yıllarında da yayınlanmış olabilirler.)

O tarihte Türk milliyetçiliği geç de olsa uyanmıştı. Bunu sigara kâğıdı kapaklarında da izleyebiliriz. İlk örneklerden biri Yako Kassavi ve Mahdumları firmasının bastırdıkları “İstimbol” kapağıdır: Türkçe Fransızca ile denk durumda ve gemide Türk bayrağı dalgalanmaktadır (Resim 16). Fakat büyük heyecan ve ümitler uyandıran olay, Jön Türkler’in 1908 yılında iktidarı ellerine almalarıdır. Böyle önemli bir olayı kaçırılmak olanağı var mıydı? İşte “Jön Türkler” sigara kâğıdı kapağı (Resim 17 ve 18). Bu kâğıdın iki nüshası elimize geçmiştir. Resim 17’de şehir olarak Halep yazıldığı halde, Resim 18’de adres olarak İstanbul, Marpuşçularda Abud Ef. Han sözlerini okuyoruz. Ticarî menfaatleri ve millî hislerin birbirine nasıl karıştığını bu kapağın arka yüzündeki sözlerden anlayabiliriz. Millî şurun uyanmış olmasını yapımcıların kapak için seçtikleri konulardan da anlayabiliriz.

Burada ilk örneklerden biri daha Tuğralı sigara kâğıdı kapağıdır. Kâğıdın üst bölümünde 1328/1912 tarihli bir Osmanlı sikkesi, ortada Sultan Reşad’ın tuğrası ve alt bölümde “Tougrai Osmanie” ibaresini görüyoruz (Resim 19). (Bir tarih daha vardır: 1325/1909: Beşinci Mehmet Reşat’ın tahta çıkması.) Burada ön ve arka yüzlerde Fransız dili hâlâ ön plân-

da olduğu halde kapak kâğıtlarında artık yabancı dillerinin kullanılışı azalıp, kaybolmaktadır. 1916 yılında ticarî yazışmalarda Türkçeden başka bir dilin kullanılması yasak edilecektir.⁸ İşte “Hürriyet-i Osmaniyye” sigara kâğıdı (Resim 20). ‘Stamboul’ sözcüğünden başka bütün metin Türkçedir. (Yukarıda sözü geçen Afnaim Kassavi ve Resim 16 ile bu kâğıdın üreticisi Yako Kassavi mahdumlarının aynı değil ise de, akraba olduğunu kabul edebiliriz.). Kapaklarda gittikçe Türk tarihi ve folkloriyle ilgili konular yer almaya başlamaktadır. Bunu daha ayrıntılı olarak yazımın ikinci bölümünde ele alacağız. Burada birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Yine Botton (bu kez Botton ve Gabay) firmasının yayınladığı “Hayreddin Barbaros” kâğıdı ilginçtir. Ön yüzde Barbaros’un ve bir geminin resmi olduğu halde arka yüzde büyük denizcinin hayatı anlatılmaktadır (Resim 21). İkinci örnek “Nasreddin Hoca” kâğıdıdır (Resim 22). Hoca alışılagelmiş bir şekilde gösterilmekte ise de, ön yüzde Fuzulî’nin “bilinmeyen” bir beyti ve arka yüzde Hoca’nın “bilinen” bir fıkrası göze çarpar... Son olarak geleneksel Türk sporunun “Pehlivan” ve “Canbaz” (bir tür haltercilik) kâğıtlarını göstererek (Resim 23 ve 24) incelemenin ilk bölümünü bitirmek istiyorum.

* Daha önce Sayın Orhan Duru o zaman elimde bulunan kâğıt kapakları üzerine benimle bir konuşma yaparak gazetesinde birkaç yazı yayınlamıştır. (Milliyet 7-12 Ekim 1972). İncelememin başlığı bundan aktarılmıştır. O zaman beri yeni kâğıt kapakları bulabildiğim gibi, Sayın Necdet Sakaoğlu topladığı birkaç tane ilginç kapak kâğıdını kullanmak üzere bana vermek lütfunda bulunmuştur. Ona ve Gudrun Schubert’e ve bana yardım edenlere burada da teşekkür etmek istiyorum.

¹ İlk olarak 1290 ikinci kez 29 sefer 1292 (2/6 Nisan 1875)’te yani Reji’den önce yayınlanan Réglement sur les Droits des Tabacs en Turquie, Annexe E’de şu bilgi verilmektedir: Tabacs hachés (kıyılmış tütün)- Cigarettes (sigara)- Cigares (puro)- Tabacs à macher et à priser (çiğnemeye mahsus tütün ve enfiye).

² Bu kâğıtlarda tarih yoktur. Yazıların hepsi Türkçe olduğuna göre 1916 yılından sonra basılmış olacaktırlar.

³ Osmanlı Sanayii. 1913-1915 yılları sanayi istatistiği (Ankara, 1972), s. 169 vd.

⁴ Zafer Toprak, Türkiye’de “Millî İktisat” (1908-1918), (Ankara 1982), s.25,376.

⁵ Sayın Rev. Methodios Sakkulidis bana lütfen bildirdiğine göre kendileri bunları görmüş ise de, bugün bu tür kâğıtların kimin elinde bulunduğunu bilmediğini de ekledi. Sayın M. Sakkulidis’in kâğıtlardaki Rumca ibareleri benim için Türkçeye çevirdiğini burada minnetle anmak istiyorum.

⁶ Bu bilgiyi Sayın Dündar Özar’a borçluyum. Anlayabildiğim kadar bu kâğıt kendilerinin arşivindeymiş ama ben göremedim.

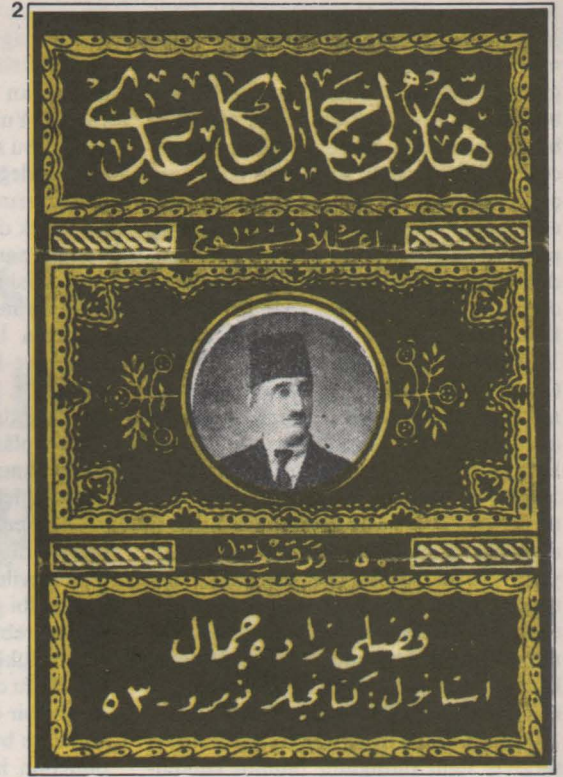
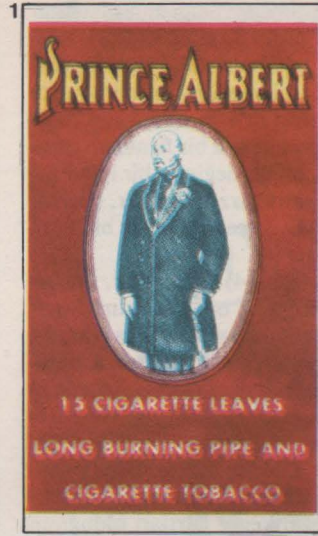
⁷ İstanbul Ansiklopedisi, C.7 (İstanbul, 1965), s.3794: “Çavuşoğlu” maddesi.

⁸ Zafer Toprak, “Millî İktisat”, s.79.

Resim 1)
İngilizce: Prens Albert -15 sigara kâğıdı- uzun süre yanan sigara ve pipo tütünü.

Resim 2)
Ö.Y. Türkçe: Hediye Cemal kâğıdı -Âlâ nev'i- 50 varaklı -Fazlızade Cemal- İstanbul Ketcancılar numero 53.

A.Y. Bu kâğıtların üstünlüğünü öven sözlerden sonra yapımcı bunları da ekliyor: "Her kutunun içinde kıymetli hediye dahi mevcuttur."

Resim 3)
Ö.Y. Türkçe: Piyanolu kâğıdı -Dersaadet- 50 varak -Katalan Biraderler- İstanbul, Ketenciler caddesi numero 27.

A.Y. Kâğıdın solunda: Piyanolu Katalan kâğıdı -Tütün için muhterem efendilere- işbu piyanolu Katalan nam sigara kâğıdı- istimal etmelerini tavsiye ederiz. Zira umum sigara -kâğıtları içinde nefaset ve halisiyyetle birinciliği ihraz- ettiği gibi her kutu derunundan saat kordon elektrik lambası -çorap gibi pek çok mütelevvi' ve kıymetli hediyeler dahi çıkaracağından- taklidinden ihtiraz için fotoğraf ve mühre dikkat edilmesini rica ederiz.

Resim 4)
Ö.Y. Fransızca: Tescil edilmiş marka -Türkçe: Tütün güm-rük numero 11 (?)

A.Y. Çavuşoğlu'nun halis ipekli kâğıdı -işbu gemi demiri olmadıkça ve Çavuşoğlu ismi- bulunmadıkça takliddir- taklid edenler nizamen mesuldür.

Resim 5)
Liebig şirketi, Balkan devletleri orduları serisinden Türkiye 1.

DİKKAT: Ortalama 10.5 x 7 cm. boyutlarında olan kapak kâğıtlarındaki sözler genellikle yukarıdan aşağıya ve Türkçe olarak verilmektedir. Burada, genellikle ön yüzdeki (Ö.Y.) yazılar tam, arka yüzdekiler (A.Y.) ise özet olarak aktarılmıştır. -(N.S.) işaretli kapaklar, Sayın Necdet Sakaoğlu'nun lütfettiği kâğıtlardır.

Resim 8)
Ö.Y. Fransızca:
"Bon" kâğıdı, ekstra
-Türkçe: 50 varaklı-
"Bon" -Fransızca:
Constantinople Ch.
Dragonis, Stambul,
Hasırcılar Yeni Han
A.Y. Üstte, ortada
ve aşağıda Türkçe,
Yunanca ve Ermenice
olmak üzere taklitten
sakınma ve markaya
dikkat etme
uyarılarında başka,
markanın Türkiye,
Mısır ve
Avusturya'da tescil
edilmiş olduğu kayt
edilmektedir. Yan
tarafda Fransızca
olarak bu üç isme
Romanya ve
Bulgaristan'da ilâve
edilmektedir.

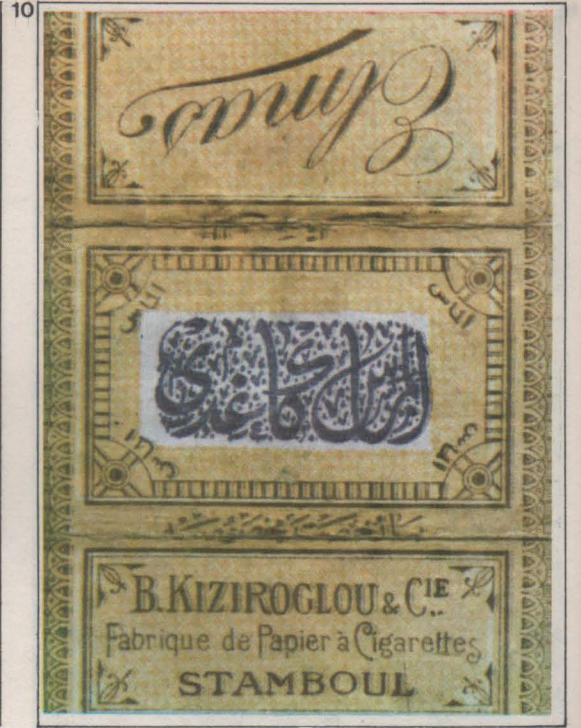

Resim 11)
Ö.Y. Fransızca:
Napoléon kâğıdı -
Napoléon 1850 tarihli
altının önu ve arkası-
Türkçe: 50 yapraklı
sigara kâğıdı -
Türkçe: Fransız altın
lirası- bu ruhsat-ı
mahsuse -Namir
Sarrafoğlu -
Dersaadet
Çakmakçılarda
Sümbüllü han
numero 23.
A.Y. Yine Napoléon
altını -Türkçe olarak
kâğıdı öven sözler ve
yapımcının mührü.

Resim 12)
Ö.Y. Türkçe ve Fransızca: Mair de Botton -Türkçe: Alman
banknot sigara kâğıdı- 50 varaklı -Dersaadette Tah-
takale Uzuncaova No. 17 -Alman banknot- Fransızca:
Stambul, Tahtakale Ouzoundja Ova No: 17-
Bank-note Allemand (Alman) tescil edilmiş marka-
Alman paralarının resimleri.
A.Y. Boş.

Resim 10)
Ö.Y. Fransızca: B.Kızıroğlu ve ortakları -Sigara Kâğıdı: Fab-
rikası, -Stambul- Türkçe: Elmas Kâğıdı- Fransızca:
Elmas
A.Y. Türkçe: Elmas Kâğıdı nefasetiyle meşhur, sıhhatte mu-
zır tekml maddelerden âri olub sigara kâğıtlarının en
âlâsıdır. - Yalnız, taklit olmaması için imza ve mührü
dikkat etmeli -V.Kızıroğlu ve şürekâsı- Arap harfli
mühür. -Aynı anlamda Fransızca sözler.

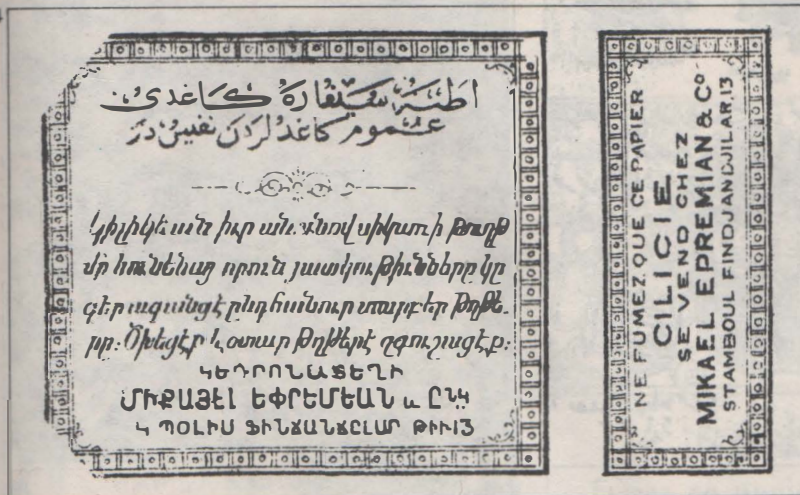

Resim 13)

Ö.Y. Ortada resmin altında Rumca: Epir (Epirotikis) Maarifperver Cemiyeti -solunda Türkçe: Epirotik Maarifperver Cemiyeti- Rumca: Fiati 10 para -sağında: Rumca (sağdan başlayarak): Constantinople- Maarif Cemiyeti -Epir- yararına.

A.Y. Sağda, kâğıdın üçte ikisinde, Türkçe: İşbu ipekli sigara kâğıdı -Epirotik Maarifperver Cemiyeti-menfaatına mahsus -altta Rumca: Rica- Diğer sigara kâğıtlarına Epir Maarifperver Cemiyeti'-ninkileri tercih ediniz. Kalitesi üstün ve sıhhatlidir. Aynı zamanda Epir'deki Maarif ihtiyaçlarına kıymetli bir yardımdır. Solunda, üstte, Rumca: Hangi kâğıtlarda Epir Maarifperver Cemiyeti'nin mührü bulunmazsa taklittir ve kanunî işleme tâbidir. -Altta mühür, dış dairede, Rumca: Epir Maarifperver Cemiyeti Constantinople-iç dairede, Türkçe: Epirotik Maarifperver Cemiyeti 1328/1912.

Resim 14)

Ö.Y. Üstte Fransızca: Fevkalâde kalite -Kilikya- sigara kâğıdı -en büyük ödüller- ortada: Kilikya, sol ve sağında Ermenice: Kilikya -Türkçe: Elli yaprak- Ermenice:Yapımcının adı ve adresi.

A.Y. Türkçe: Adana sigara kâğıdı umum kâğıtlardan nefis -altında Ermenice: Kilikya (kendi ismini taşıyan bir kâğıda maliktir ki bu kâğıt bütün kâğıtlardan kalite bakımından üstündür) -Merkezi- Mikayel Epemyan ve ortakları- İstanbul, Fincancılar no: 13 -sağ tarafta, Fransızca:Ancak bu kâğıdı kullanın!-Kilikya, firmanın ismi ve adresi.

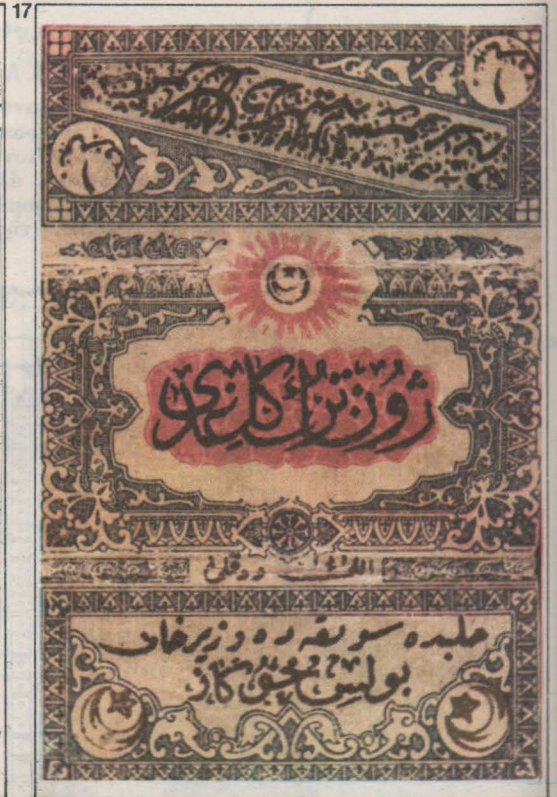

Resim 15
Ö.Y. Üstte İbranice yapımcının ismi ve adresi- Türkçe: Elli varaklı- mühr-ü Süleyman'ın içinde yine İbranice: Davud'un kalkanı- İki bayrağın arasında Sion'un (İsrail'in) bayrağı (Yedi yıldız: "Yedi" kutsal bir sayı olarak kabulleniliyordu)- Türkçe: Elli varaklı-bayrağın sol ve sağında Fransızca ve Türkçe olarak: Afnaïm Kassavi-İstanbul-Sabuncu han-numero 1.

A.Y. İbranice: Ben Yahuda tarafından bestelenen 126. mezmur basılıdır. Bu şöyle başlıyor: Rab Sion'a (İsrail'e) dönenleri geri getirince, rüya görenler gibi idik...

תהלים קכ"ו
חליכה לאט
בְּיַחֲדוּתָא
שֶׁ-שָׂרָא-ר-נִי - אֶת-שִׁי-בֵת צִיּוֹן, ה -
יִי - מִכ - חו - - לְמִים. אֲזִי-י-מ-לֹא
שֹׁחַק - פִּי-נֹו-1-מִשְׁכָּנִי-נִי - ר - נֹו,
אֲזִי יֵא מִדּוּב - הֵ - יִם הֶגְ-דִּלֹא-ד - נֹו
ל-ע-שׁוֹת עִם-א - לֹו. הֶגְ-דִּלֹא-ד - נֹו
ל-ע-שׁוֹת עִם-א - נֹו ח - יִי-נֹו שֶׁ-מ-הִים.

Resim 18)
Ö.Y. Bu yüzün yazıları şunlardır: Mamulat-ı dahiliyye-i Osmaniyyedir. -Jön Türk kâğıdı-elli yaprak -Marpuşçularda Abud efendi han numero 21-22- Efezade ve Şakalak -numero 3.

A.Y. Yukarıda: Efezade ve Şakalak -Yaşasun Vatan- altında üç kez: İmtiyazlıdır Jön Türk -Havas istimalinden başka teşebbüs-i ticaret-i vatana hadım Jön Türk sigara kâğıdını kullanmak her Osmanlı için bir âlâmet-i hürriyettir.- Hürriyeti ihraz eden Jön Türk'leri sevenler tebciyen namını beraber taşır. Menafi-i vataniyye'ye fiilen iştirakını gösterenler vatan vesail-i menafiini sevenleri sever. Efezade ve Şakalak -Altta: Adalet Bâ imtiyaz mahsusiye -taklitleri yapanların tecziyesi muhakkaktır- Alâmet-i fârîka.

Resim 17)

Ö.Y. Bütün yazılar Türkçedir. Yukarıda: Numero 1 - mamulât-ı dahiliye es- Suriyye -ortada: Jön Türk kâğıdı- 50 varaklı- alta Halep'te Sulkada Vezirhan bolis hökkaz (?) mamulâtı.

A.Y. Bu yüzdeki yazılar 18. resmin arkasındaki yazıların hemen hemen aynıdır. Ancak, Halep'te basıldığını gösteren cümleler değişiktir.

Resim 16)
Ö.Y. Fransızca: Yako
Kassavi mahdumları
Ketenciler 19 -mührü:
Stamboul- Türkçe:
İstimbol- Fransızca:
Remorkör -Türkçe
Dersaadet- Yako Kassavi
mahdumları- Ketenciler
No: 19.
A.Y. Boş. (N.S.)

Resim 20)
Ö.Y. Stamboul
sözcüğünden başka
bütün yazılar
Türkçedir: Yako
Kassavi ve Mahdumları
-İstanbul Ketenciler
başı numero 19-
İstanbul -Hürriyet-i
Osmaniyye- Dersaadet
Hürriyet-i Osmaniyye
sigara kâğıdı (N.S.)
A.Y. Boş.

Fumez ce papier et vous serez
certain de ne pas nuire à votre sante
Mair de Botton

Resim 19)

Ö.Y. 1328 tarihli İstanbul'da darbedilmiş bir sikkenin resmi -Fransızca tescil edilmiş marka- Türkçe: Tuğra-i Osmaniyye -Sultan Reşad'ın Tuğrası- 1325 Fransızca: Constantinople -sigara kâğıdı- tuğra-i Osmanî- No: 545.
A.Y. Solda, Fransızca:Tescil edilmiş marka -sağda, Türkçe: Ba ruhsat-i mahsuse- ortası ön taraf gibi- Fransızca olarak bu kâğıdı öven sözler- Mair de Botton.

Resim 21)

Ö.Y. Fransızca: Botton ve Gabay-Tescil edilmiş marka- Constantinople -sağda Türkçe: Dersaadet'te Botton ve Gabay- resmin üstünde: Kapudan-i Derya- altta: Barbaros Hayreddin Paşa.

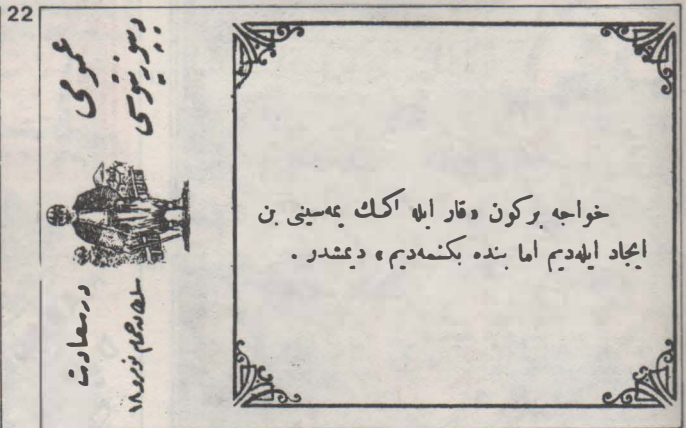

A.Y. Bütün yazılar Türkçedir. Kâğıdın yarısından fazlasını kaplayan bölümde 15 satırlık Barbaros'un hayat öyküsü. Sol yanda şu yazı vardır: Muazzez vatandaşlarımız! Kuvva-i bahriyemiz ile düşmanlarımızı tedhiş eden Barbaros Hayreddin Paşa'nın ruhunu şad etmek ister misiniz? Vatan-i mukaddesimizin düşmana karşı müdafaasını temin etmek ister misiniz? Vatan-i mukaddesimizin düşmana karşı müdafaasını temin etmek ister misiniz? Donanma-i Osmanî Cemiyeti'ne ianeden hali kalmayınız! İşte kâğıdımız merhum-u bir hatıra-yi ebedisidir.

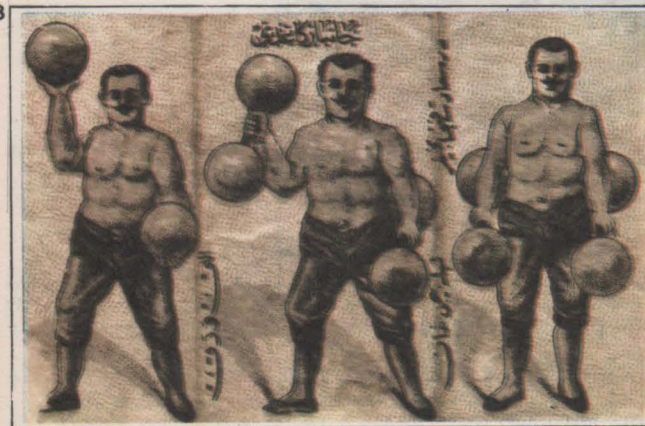

Resim 22)

Ö.Y. Sağda sola: Nasreddin Hoca sigara kâğıdı -umumi depositosu-Istanbul Sultanhamam numero 18 -Bâ ruhsat-i mahsuse- Nasreddin Hoca -elli varaklı- Hoca Merhumun fikrati sanma mizah. Bu bir kitap sözüdür fehm eden ehl-i hale -Fuzulî.

A.Y. Hoca bir gün "Kar ile ekmeğ yemesini ben icad eyledim ama ben de beğenmedim" demiştir. -Sol tarafta: Umumi depozitosu- Dersaadet Sultanhamam -numero 18.

Resim 23)

Ö.Y. Ortada: Canbaz kâğıdı -Dersaadet Fincancılar Leblebici han- solda: elli varak.

A.Y. Boş.

Resim 24)

Ö.Y. Soldan sağa: Pehlivan kâğıdı -Bâ ruhsat-i mahsuse- elli varaklı -Dersaadet Fincancılar Leblebici Han.

A.Y. Boş.

İkinci Meşrutiyet'in İlânından Sonra Bir Ziyafet Olayı

NECDET KURDAKUL

İkinci Meşrutiyet'in ilânından ve genel seçimlerden sonra, henüz tah-tını muhafaza eden Abdülhamid, mil-letvekilleri onuruna 31 Aralık 1908 Perşembe günü akşamı Yıldız Sara-yı'nda bir tanışma ziyafeti vermişti.

Meclis-i Meb'usan Reisi tarafından bildirilen saatte merasim salonunda toplanan milletvekilleri hünkârı bek-lemekteydiler. Abdülhamid kısa bir süre sonra, Sadrâzam ve Dahiliye Nâ-zırıyla birlikte salona dahil oldu. Her-kes ayakta idi, fakat ses seda duyul-muyordu. Otuz yıl süreyle yüzünü milletten saklayarak kendisini Yıldız kal'sına hapseden hünkârda da, istib-dadın yumruğu altında ezilen Osman-lı milletin temsilcileri de durumu ya-dırgamışlar gibi, çekingen bir ruh hâ-leti içinde, hafif baş selâmlarıyla işi geçiştirivermişlerdi.

Padişah, derhal yemek salonuna geçerek masadaki yerine oturdu. Sol tarafında Meclis Reisi Ahmet Rıza Bey, sağ tarafında da Sadrâzam yer almışlardı.

ABDÜLHAMİD İLE
AHMET RIZA BEY
ARASINDA GEÇEN
KONUŞMA

Muzika-i Hümayun'un nağmeleri

arasında yemeğe başlandıktan son-ra, Abdülhamid, Meclis-i Meb'usan Reisi ile bir sohbete dalmıştı. *Tanin* Gazetesi bu görüşmeyi sahifelerine şöyle yansıtır:

“Arada mübahese yemeklere inti-kal ediyordu. Ahmet Rıza Bey, Av-rupalıların sebze pişirmesini bizim gi-bi bilmiyerek su içinde haşlamaların-dan şikâyet ediyor, bilhassa (ame-le)nin ete düşkünlüklerini izah ediyor; bizim pilâvımızı, peynirlerimizi tercih eyliyordu. Bu sırada kendisinin Av-rupa'daki hayatına küçük bir îma ya-parak bizzat yemek pişirmeye mecbu-riyet hissettiği günler görmüş olduğu cihetle yemekten bahsetmekte ihtisa-sı olabileceğini söyledi. Bu lâtife Zât-ı Şahâne'nin pek hoşuna giderek Ah-met Rıza Bey'in açılışına karşı gül-müştür... Zât-ı Şahâne, misafirlerini memnun etmek için yemeğin tertibi-ne bizzat i'tina buyurmuş oldukları-nı, davetlilerinden hepsinin hoşuna gidebilecek yemekleri emrettiklerini, hatta yemek esnasında muzikanın ça-lacağı millî havalar için kendileri emir verdiklerini beyan buyurmuşlar-dır...” (*Tanin*, No. 151, 1.1.1909)

ZİYAFETTEKİ MENÜ

Abdülhamid'in tertip ettiği menü-de şu yemekler vardı:

“Yumurtalı bilyon, peynirli börek,

mayonezli levrek balığı, sebzeli sığır filesi, soğuk dana ciğeri ezmesi, hin-di ve keklik kebabı, beyaz salçalı ta-vuklu pilâv, dört kardeş tatlısı, kre-ma ve dondurma.” (*İkdam*, No. 5246, 1.1.1909)

Padişah ile Meclis Reisi arasında bu tür görüşmeler devam ederken, arada da beyaz salçalı tavuklu pilâv yenilip, sıra dört kardeş tatlısına ge-lince, Abdülhamid'in işareti üzerine Mabeyn Başkâtibi Cevad Bey, Padişah'ın nutkunu okumaya başladı.

KARŞILIKLI NUTUKLAR

Abdülhamid'in Başkâtıp tarafın-dan okunan nutkunun aşağıya alınan kısmı büyük tezahürata neden olmuş-tu:

“Meb'usan Efendiler, şurası ma'lûmunuz olsun ki, saltanatın, devle-tin ve memleketin nighbân-ı huku-ku [haklarının koruyucusu] evelallah sonra millet ve Meclis-i Meb'usan-ı Millettir... İşte bu hukuk-u mukad-deseyi hâmin ve kâfil (sahip çıkan) Kanun-u Esasî'miz ahkâmının bega-yet'ül kerîm [son derece] muhafaza-sına nasb-ü nefis ettiğimi [kendimi atadığımı] ve bunun hilâfında bulu-nacak her kim olur ise olsun onun en birinci hasını ve en birinci düşmanı Halifeniz ve Padişahınız sıfatı ile ben olacağımı temîn ve teyit ederim.”

BİR ZİYAFET OLAYI

“Nutk-u Hümayunun kıraati esnasında galeyena gelen Meb’usân-ı Kîrâm fevkalâde alkışlarda bulunarak “Padişahım çok yaşa” nidalarını ay-yûka çıkarmışlardır. Bu samimî alkışlardan müteessir olan Zât-ı Şahâne bir müddet gözlerinden eşk-i şâdi (sevinç göz yaşları) dökmüşlerdir. Nutkun okunulmasını müteakkip meb’uslardan bir zât sandalye üzerine çıkarak (Padişahımız da bahtiyar, milletimiz de) diye bağırması ve alkışlanmasıdır.” (İkdam, No. 5246, 1.1.1909)

Abdülhamid, “umum meb’uslara teessürden kısık bir sesle; teşekkür ederim dedikleri gibi, yerlerine oturdukları zaman Ahmet Rıza Bey’e hitaben (ömrümde bu kadar mesut olduğum bir dakikayı hiç tahattür etmiyorum) dediler.” (Tanin, No. 151 1.1.1909)

AHMET RIZA BEY’İN CEVABÎ NUTKU

Jön-Türk’lerin lideri olarak politikasını Abdülhamid düşmanlığına bağlamış olan Meclis Reisi, irticâlen cevabî nutkunu söylemek üzere ayağa kalktığı zaman Padişah da ayağa kalktı ve nutuk ayakta dinlenildi. Nutuk şöyleydi:

“Şevketlü Padişahımız,

Zamanın vekayi-i meşhudesini ah-lâfa [bizden sonraki kuşaklara] bir ibret olmak üzere nakleden medeniyet tarihleri bu akşamki maide-i hümayunlarını bir lisan-ı şükür ve sitayişle yazacaklar. İlk defa olarak bugün Osmanlıların Hükümdar-ı zî iktidarı bütün milletin vekilleriyle bir sofrada bulunuyor ve karavanadan yemek yiyor. İlk defa olarak bütün Müslümanların Halife-i zîşanı sofrasında cins ve mezhep ayırmıyarak bir vatan evlâdından mürekkep bir aileye en muhterem ve müşfik bir peder olarak riyaset ediyor. Şark ahalisi böyle bir saadete on üç asırdan beri nâil olmamıştı. Bu musavata, bu his-i muhadenet ve muvaleti [karşılıklı muhabbete] ancak evâil-i İslâmda tesadüf olunurdu. Zaman-ı saadetin bu gibi güzel saadetlerinden koca bir İslâm medeniyeti zuhûra geldi; altı asır âlemin hâkim-i münadisi oldu. Bugün

bir lütuf ve inayet-i şahâneleri olarak teceddüd eden bu âdet-i dirine de [eski gelenekler] Osmanlı medeniyetinin cihana nümüne-i fazilet olacak âsârının parlak bir mukaddemesidir. Rûfekanın [arkadaşların] teşekküratını, ihtiramatını lütfen kabul buyurunuz Padişahım.” (İkdam No. 5246, 1.1.1909)

TANIŞMA VE ELETEK, SAKAL ÖPME YARIŞI

Nutuklar ve yemek sona erince, Abdülhamid istirahatete çekildi. Konuklar da yemek salonundan büyük salona geçtiler. Biraz sonra Padişah ile Ahmet Rıza Bey kapıdan göründüler; salonu dolaşarak Rıza Bey, Abdülhamid’e bazı meb’usları takdim ederken, Havran Meb’usu Sadettin Halil Efendi yerel kıyafeti içinde Padişah’a doğru ilerliyerek, “Havran Meb’usuyum. Vatandaşlarımın tevdi ettikleri bir vazife var, ifa edeceğim, o da Halife-i Zîşan’ın elini öpmektir” dedi. Zât-ı Şahâne elini uzattı, Halil Efendi öptü.

“Ahmet Rıza Bey, Meclis-i Meb’usan’da üçüncü defa olarak arz-ı vücud eden en kıdemli meb’uslardan Haleb Meb’usu Nâfi Paşa’yı Zât-ı Hazret-i Padişahî’ye takdim ettiği zaman Nâfi Paşa dahî, ‘Bütün Akvam-ı Osmaniye ve bilhassa Akvam-ı Arabiye namına’ diyerek Dest-i Padişahî’yi takbil eylemiştir [öpmüştür]. Artık bundan sonra Hazret-i Padişah’ın elini öpmek üzere şiddetli fakat ihtiramkârane bir hücum başlamıştır...”

“El öpmek üzere hücum o kadar ziyade idi ki âdeta çiğnenmek ihtimali vardı. Meb’uslardan Kasım Efendi duaya başlayınca ortalığa sükûnet geldi.”

“BEYANAT-I MÜHİMME-İ PADIŞAHİ”

Mabeyn Başkâtibi Cevat Bey de, umum meb’uslara, taraf-ı Hazret-i Padişahî’den “Millet her ne zaman isterse uğrunda canını feda etmeye hazırım” cümlesini tebliğ eylemiştir. Bundan sonra meb’uslar tekrar aşağıya inerek ikişer ikişer arabalarına binip evlerine avdet eylemişlerdir.” (Tanin, No. 151, 1.1.1909)

SERVET-İ FÜNUN MECMUASI’NIN ZİYAFET HAKKINDAKİ YORUMU

Ziyafetin ertesi günü gazeteleri bu toplantının ayrıntılarını aşağı yukarı, birbirinin aynı olarak vermişlerdi. Ancak “Servet-i Fünun” dergisi ziyafet hakkında verdiği haberin altında yayınladığı ilginç yorumunu şu cümlelerle bitirmekten çekinmemişti:

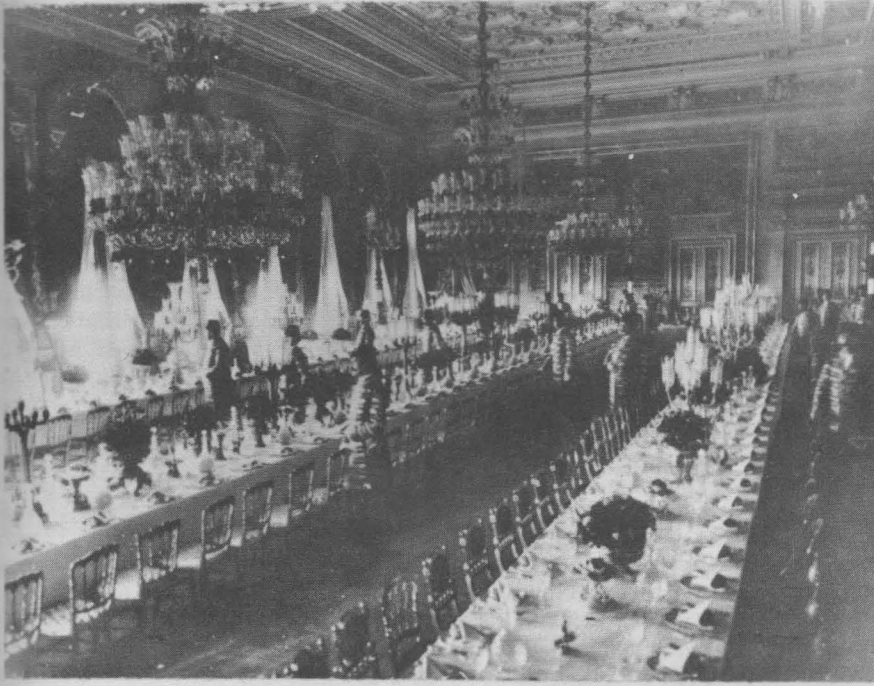
“Taraf-ı Şahâne’den kıraat ettirilen nutuk ve Meb’usan Reisi’ne söyledikleri sözler vükelây-i millete irae eyledikleri âsâr-ı iltifat-ı nüvâziş otuz senedir devam eden hicran-ı milleti bir setre-i nisyan [unutuş gizliliği] altına almak istidadını göstermiştir. Millet Padişahında gördüğü bu hal ve hissiyatı maalmemnuniye ve kemal-i samimeyetle alkışlar! Rûfeka-i muhterememizin bazıları dünkü nüshalarında şu avâtife [teveccühlerine] millet namına beyan-ı minnet etmeye kadar varmışlardır. Eğer ilk ferda-i ziyafette (âtifet) ve (minnet) kelimelerini kullanırsak devr-i sâbık riyakârının yadigâr-ı nehûsu [geçmiş dönemin yordakçılarından yadigâr kalan uğursuz] olan bu kelimeleri takiben acaba biraz vakit sonra (ubûdiyet) ve (sadakât) kelimeleri dahî istimala başlanılmıyacak mı, diye insana düşünmek geliyor.”

Dergi, aynı sayısında V. Murat’ın tahtından çekildikten bir süre sonra yazdığı anlaşılan bir mektubunu yayınlamıştı. Abdülhamid’e yazılan bu mektuba Murad, şöyle başlar:

“Şu mihnetsaray-i cihanda dört ay kadar ömür sürmüş olan ma’sûme hafidem [torunum] hakkında gönderdiğim haberlerin suret-i kabulüne dair henüz bir eser zuhûr etmedi. Zavallı çocuğun cenazesi meydanda kaldı...” ve mektup şu satırlarla bitiyordu:

“Biliyorum ki müptelâ olduğun hırs ve gaflet bu süreti, nazarında imkânın haricinde gösteriyor...”

“Aklını başına al; şu nesâyih ve iş-ârin sence bir tesiri olamayacağını ve belki de hakkımda mücib-i hadar olacağını [tehlike yaratacağını] bilirim. Ne çare ki, milletin hakk-ı nîmetini edâ için elden gelen vazifemi ifa et-

miş olurum. Ötesini Kasadat-ı İlâhiye'ye havale ile iktifa eylerim.”

İstibdat idarelerinin ilk icraatı olarak başvuru basını zincirleme politikasının sansür idaresi altında on yıl sudan şeyler yayınlamak zorunda kalan “Servet-i Fünun”, Abdülhamid’in, millet temsilcilerini heyecan ve tezârhata sevkeden nutkunun yorumu altında vermiş olduğu mektuplarla okuyucusuna âdetâ “inanmayın bu adamın sözlerine” demek istemekteydi. Midhat Paşa’yı, Taif zindanlarında boğduran; dört aylık bir çocuğun cenazesinin kaldırılmasına bile uzun süre müsaade etmeyen bir korkağın bu sözlerine inanmıyan, der gibiydi.

TANIN GAZETESİ'NDE HÜSEYİN CAHİT (YALÇIN), ZİYAFETİ TE'VİLE ÇALIŞIYOR

Tanın gazetesi Başyazarı Hüseyin Cahit de, yemek sonrası, meb'usların Abdülhamid'e karşı gösterdikleri tezâhürat ve eletek öpmek yarışına girmelerini “Yıldız Sarayı Ziyafeti ve Te'sirâtı” başlıklı bir yazısıyla şöyle te'vile çalışmıştı:

“...Halkımız otuz seneden beri milleti gadirden, zulümden, keyif ve istibdattan kurtarabilecek her kuvvetin Yıldız'ın nüfûz-u günâgünü altın-

da yumuşadığını, ezilip mahvolduğunu görmekten bilmiş olduğu cihetle, zulüm ve istibdata karşı demir bir kal'a gibi görmek istediği Meclis-i Meb'usan'ın Yıldız'da gördüğü bir eser-i iltifat üzerine tezellül etmesini hoş bir nazarla göremez ve görmemelidir. Bugün bir ziyafetle tarik-i mukavemette tezelzül gösterenler yarın beş on ziyafetle bütün bütün firifte (aldanmış) olabilirler diye korkuluyor.

“Halkımızdan pek çoğu bunu düşünerek Yıldız ziyafetine karşı eser-i nâ hoşnidî gösteriyorlar. Bundan dolayı memleketimizi şâyân-ı tebrik görürüz.

“Fakat böyle bir endişe ile müteessir bulunan vatandaşlarımızı teskin için hemen tebşîr edelim ki, meb'uslar hiçbir zaman milletin tevdi ettiği vazife-i hamîyyet ve metânet fikrinden ayrılmamışlardır.”

“Memleketimizde hürriyet ne kadar kavî esaslar üzerine mebnî olursa olsun Avrupa el'an tarz-ı idareminin bir tarik-i sakın ve meşrua girdiğinden tamamiyle emîn değildir...”

“Binaenaleyh vatanın şu sırada en çok muhtaç olduğu hizmetlerden biri ecanibe karşı hiss-i emniyet vermektir. Bu hiss-i emniyet milletvekilleriyle Makam-ı Saltanat arasında derin bir ihtilâf bulunmadığını isbat ile telkîn olunabilirdi. Ecnebler millet ile padişahı her fırsatta birbirine hücu-

ma müheyyâ iki düşman şeklinde görürlerse hiçbir zaman idareminin intizam ve ittiradına inanamazlar, her an nâgehanzuhûr [ansızın meydana gelecek] bir vak'a ihtimali fevranı ile endişenâk kalırlar. Meb'uslar bu nükteyi [ince manâyı] pekâlâ biliyorlardı. Ve bir zarûret-i kat'iyeye düşmedikçe bu vazifenin ifasından geri kalmamayı menfaat-i memleket namına istiyorlardı. Binaenaleyh Yıldız ziyafetinde meb'uslarımızın gösterdikleri asâr-ı hürmet ve ta'zimin kısmen sebebi bu mülâhaza olduğunu bilmelidir.

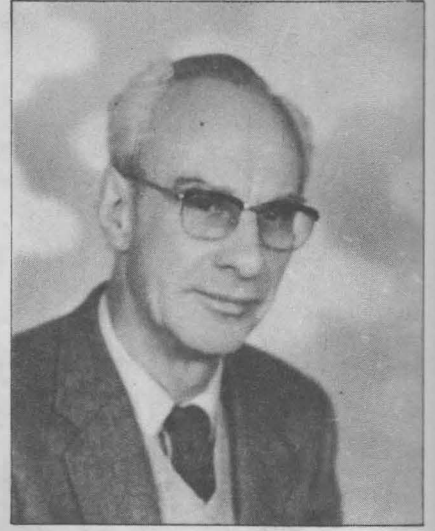
“Saniyen, Yıldız ziyafetinde Zât-ı Hazret-i Padişahî milletin bütün âmâl ve mütalâbat-ı meşruasını memnun ediyordu. ...Pek şayan-ı dikkattir ki nutku-u hümayun kıraat edilinceye kadar, yani ziyafetin hemen sonlarına kadar ziyafet salonun manzarası pek ma'nidar değildi. Zât-ı Şahâne'nin yemek salonunu teşrif ettikleri zaman meb'uslar selâm vermekle iktifa etmişler, bidayet-i ziyafette çalınan marşı da aynı suretle telâkki eylemişlerdi. Zât-ı Şahâne şimdiye kadar muhafaza ettikleri i'tiyat hilâfında olarak davetlileriyle birlikte sofraya oturmasının verdiği hiss-i emniyet ve memnuniyeti yemek sonunda namlarına okutturdıkları nutuk ile bütün bütün başka bir şekle tahvil eylemişlerdir. Binaenaleyh şu nutk-u hümayun olmasa idi yahut nutk-u hümayunun gazetemizde büyük harflerle nazar-ı dikkate çarptırılan fıkraları görülmeseydi, bu ziyafet şayan-ı dikkat hiçbir hususiyet irae etmiyecekti. Ziyafetin bu kadar te'sirâtı mücîp olması, demek oluyor ki hep nutk-u hümayundan neş'et ediyor.

“Nutm-u Hümayun bu kadar alkışlarla telâkki edilmeye şâyân mıydı? Buna zerre kadar tereddüt etmeksizin (Evet) cevabını veririz. Bunda tereddüt etmek için nutkun ehemmiyetini anlayamamak icabeder...” (Tanin, No. 155, 6.1.1909)

Yıldız ziyafetinin verildiği günden tam üç ay yirmi yedi gün sonra, Abdülhamid, aynı Meclis-i Meb'usan tarafından tahttan indirildi; ve Osmanlı Türkiye'si sıkıyönetimli yeni yeni istibdat idarelerini yaşayarak, imparatorlukla beraber saltanatın da çöktüğüne tanık oldu.

SERVER TANILLI

Robert Mantran'la Söyleşi

Yaşamınızın kısa öyküsünü anlatır mısınız?

1917 Aralık ayında Paris'te doğdum. Orta öğrenimimi, yine Paris'te Condorcet Lisesi'nde tamamladım. Yüksek öğrenimimi Sorbonne'da, Yaşayan Doğu Dilleri Ulusal Okulu'nda ve İleri İncelemeler Pratik Okulu'nda yaptım. Üniversitede tarih ve coğrafya okudum. Diplomam, İleri Tarih Çalışmaları Bölümü'nde, Bizans tarihi konusundadır. Yaşayan Doğu Dilleri Ulusal Okulu'ndaki Türkçe Bölümü'nden de diplomalıyım. Devlet doktoram ise, Oryantalizm ve Türkoloji alanıyla ilgilidir.

Bütün bunlardan sonra, bir süre İstanbul'daki Fransız Arkeoloji Enstitüsü'nde bursiye olarak bulundum. Galatasaray Lisesi'nde de öğretmenlik yaptım. Daha sonraki yıllarda, Bilimsel Araştırma Ulusal Merkezi'nde görev aldım. Tunus Üniversitesi'nde hocalık ettim. Oradan Aix-en-Provence Edebiyat Fakültesi'ne geçtim.

Bugün, Provence Üniversitesi'nde (Aix-Marseille I) Türk ve Osmanlı Tarih ve Uygarlığı profesörüyüm; Türk Bölümünün de müdürü. Bilimsel Araştırma Ulusal Merkezi'ne bağlı Ortadoğu ile ilgili Araştırmalar ve İncelemeler Grubu'nun yöneticisi olduğum gibi, Osmanlı-öncesi ve Osmanlılar üstüne İncelemeler Uluslararası Komitesi'nin başkanım. Arap ve İslâm Dil ve Edebiyatları Bilginleri Avrupa Birliği Yönetim Kurulu'ndaki üyeliğimin yanı sıra, başka birtakım kurullarda da üyelik yapmaktayım.

Sizi Türkolojiyle uğraşmaya götüren nedenler neler oldu?

Türkolojiye gelişim, dolambaçlı yollarla olmuştur. Sorbonne'da tarih bölü-

münde öğrenciyken, Bizans tarihine karşı büyük bir ilgi duymuştum. Buradan kalkarak -ve Jean Sauvaget'nin ısrarlarıyla- Yaşayan Doğu Dilleri Ulusal Okulu'na yazıldım ve orada Arabî ve Farsî'nin yanı sıra Türkçe de öğrendim. İstanbul'daki Fransız Arkeoloji Enstitüsü'ne atandıktan sonra, -yine Jean Sauvaget'nin öğütleri üzerine- Türk ve özellikle Osmanlı tarihine yöneldim. Osmanlı tarihinin daha çok ekonomik ve sosyal görüşleri dikkatimi çekti. Arkadan, Tunus'taki -uzun süren- kalışım sırasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap eyaletleriyle ilgilendi-

1961 yılında Aix-en-Provence Edebiyat Fakültesi'nde bir Türk ve Osmanlı Tarih ve Uygarlığı kürsüsü kurulunca, o kürsünün başına ilk getirilen ben oldum. O yıl- dan beri de oradayım.

Fransa'daki ve dünyadaki Türkoloji çalışmalarını nasıl buluyorsunuz?

Türk dili, Türk ve Osmanlı dünyasının tarihi, uygarlığı ve kurumları üstüne araştırmaların Fransa'da bir geleneği vardır ki, bunu ta XVI. yüzyıla kadar çıkarabiliriz; yani Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasında, I. François ile Muhteşem Süleyman zamanındaki siyasal ilişkilerin kurulduğu yıllarda. Ayrıntılarına girmeden söyleyeyim: Collège Royal'de -ki sonradan Collège de France olacaktır- Türkçe ve Arapça öğretimi daha o zamanlardan başlar. Sonradan Ulusal Kütüphane adını alacak olan Kraliyet Kütüphanesi de, Osmanlı elyazmaları ve metinleri toplamaya girişmiştir. Arkadan, İstanbul'da Fransız Elçiliği'nin açılışı ve İmparatorluğun çeşitli yerlerinde konsoloslukların kuruluşu, Türk dünyası ile ilişkileri yoğunlaştırır. XVII. yüzyılın ikinci yarısın-

da, İstanbul'daki elçilikte bir tercümanlar heyeti kurulur; 1795'te de, Paris'te Doğu Dilleri Okulu açılır. XVII. yüzyılın sonlarından başlayarak, bazı tercümanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun dili, edebiyatı, tarihi ve uygarlığıyla ilgilenmeye başlarlar ve bir çeşit ilk Fransız oryantalistleri olurlar. Örneğin bir Antoine Galland'ın, bir Petit de la Croix'nın adları pek tanınmıştır. Bu tercümanlar, aynı zamanda elyazmaları koleksiyonları da yaptılar. Onlar sayesinde ki, Ulusal Kütüphane, Türk dünyasıyla ilgili çok büyük sayıda eser ve belgeye sahiptir. Bugün bile, bunların hepsini okuyup inceleyebilmiş değiliz henüz.

Ancak, Türk dünyasının gerçekten bilimsel olarak incelenişi XIX. yüzyılda başlar. Bugün yaşayan yaşlı Fransız Türkologlarının çoğunun çok şey borçlu oldukları kişi ise, büyük bilgin Jean Déný'dir. O, büyük bir miras bırakmıştır. Özellikle, İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden beri, yeni Türkolog kuşakları -adlarını saymanın anlamı yok-, çok şey yaptılar, yapıyorlar. Gerçekleştirilenler ve tasarladığımız, Türkolojinin Fransa'da büyük bir "hayatîyet"i olduğunu gösterir.

Dünyada gitgide artan bir ilgi var, Türkolojiye karşı. Bu ilgi, yalnız Avrupa ve Amerika'yla sınırlı olmaktan çıkmış. son yıllarda, -bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun eyaletleri olan- Arap ülkelerine kadar yayılmıştır. Uluslararası kongrelerde, bu ilginin canlılığını büyük boyutlarıyla görüyoruz.

Türkiye'de Türkoloji çalışmalarını nasıl buluyorsunuz? Eskiler varsa, neler yapılmalı, ne tavsiye edersiniz?

Türkiye'de iki dünya savaşı arasında ve son büyük savaştan sonra, Türk ve Os-

manlı tarihi hakkındaki araştırmalara yeni bir atılım ve hız veren bilginler olarak, Mehmet Fuat Köprülü'yu, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'yu, Enver Ziya Karal'ı, Ömer Lütfi Barkan'ı büyük saygıyla anmak gerekir. Bu bilginler, bir yandan kendi çalışmalarları ve yayınlarıyla büyük katkılarda bulunurlarken, öte yandan da yeni yeteneklerin ellerinden tuttular ve böylece, genç araştırmacı kuşaklar onların eserlerini sürdürebildi. Bu arada, Türk Tarih Kurumu'nun, İstanbul ve Ankara'daki Edebiyat Fakülteleri'nin [Ankara Edebiyat Fakültesi'yle Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni kastediyor - S.T.], Türkiye Enstitüsü'nün ve daha başka kuruluşların oynadıkları önemli rolü unutmamak gerekir.

Bugün Türkiye'de tarihin bütün alanları keşfedilmiştir. Ancak, sosyal tarih konusundaki araştırma ve yayınların az olduğu söylenebilir; din olayının Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal, toplumsal ve ekonomik yaşamındaki rolü hakkında da öyle. Vakıflarla ilgili -yararı tartışılmaz- yığınla belgenin yayımlanmasını ve incelenmesini beklemek gerekiyor. Ama asıl büyük dileğimiz, İstanbul'daki Başbakanlık Arşivi'nin daha da serbest olarak araştırmacılara açılması.

Bugün üzerinde çalıştığımız, yakın bir gelecekte araştırmayı tasarladığımız konular ve yayımlayacağınız eserler neler?

Şu sırada Kıbrıs tarihiyle ilgili bir eserin Osmanlı egemenliğine ilişkin bölümünü yazıyorum. Galata çeşmeleri üstüne araştırmalar, Kahire ve Şam'daki Türk yazıtlarının okunması da, bugünkü çalışmalarım arasında. Geleceğe dönük tasarımlarından biri, özellikle Fransız Türkologlarının ortak çabalarıyla -Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye hakkında bir tarih kitabı yayımlamak. Bir başka tasarı da, meslektaşım André Raymond ile, İslâm dünyasının -XII/XIX. yüzyılları arasındaki- tarihine ilişkin bir bibliyografya kitabı yayımlamak; doğaldır ki, Türk dünyası (Selçuklu ve Osmanlılar) büyük bir yer tutacak bu kitapta.

Yine şu sıralarda, Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyeleri ve araştırmacıları, Anadolu İncelemeleri Fransız Enstitüsü üyeleri, Paris ve Aix-en-Provence Türk İncelemeleri Enstitüleri uzmanlarının ortaklaşa yürüttükleri, Galata üzerine bir araştırma var. Bu, örnek bir çalışmadır; dileirim ki, başka konularda ve dallarda da geliştirilip çoğaltılsın.

Türkiye ile ilgili unutamadığınız anılarınız var mı?

1945 yılında Türkiye'ye gittiğimde, üstadım Jean Dény'nin mutlaka görmemi öğütlediği, özellikle Ankara'da Fuat Köprülü, İstanbul'da Adnan Adıvar gibi ki-

silerin bana göstermiş oldukları o içten, o derin hüsn-ü kabulü unutamam. Daha sonra başkalarının, bir Selim Nüzhet Genç'in, bir Sabri Esat Siyavuşgil'in, bir Tayyip Gökbilgin'in, bir Cavit Baysun'un, bir Ömer Lütfi Barkan'ın büyük yakınlıklarına ve dostluklarına tanık oldum. Özellikle Ömer Lütfi Barkan, benim için tek ve başkalarıyla karşılaştırılamayacak bir yol göstericiydi. Ne yazık ki, bunların hepsi de aramızdan ayrılmış durumda şimdi! Genç kuşaklar içinde de, yalnız bilgin olmakla kalmayan insanlar var; bunlar, dostlarım aynı zamanda. Örneğin, İstanbul'da, Ankara'da ya da başka yerlerde yapılan bilimsel toplantılarda bir araya geldiğimiz zaman, onları görmek, onlarla konuşmak büyük bir zevk oluyor benim için. Hepsini canlandırıp yüklen-diren Türkoloji tutkusu, iyi niyetli insanlar arasında yakınlaşmayı kolaylaştıran araçlardan biri, hiç kuşkusuz.

Çok teşekkür ederiz.

XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Deniz Ticareti ve Ekonomi*

Robert MANTRAN

Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yaşamı XVI. yüzyıl boyunca Akdeniz'de ve Hint Okyanusu kıyılarında gerçekleştirilen fetihler sayesinde farkedilir bir refaha kavuştu. Bir yandan (başta İstanbul olmak üzere, özellikle İmparatorluğun büyük kentlerindeki), zengin bireyler sayısındaki artışa bağlı olarak iç tüketimdeki hissedilir gelişme, yeni ve zengin bölgelerin ele geçirilmesinin de yardımıyla daha önemli bir üretim yol açtı. Ayrıca yaygın ve lüks tüketim maddelerinin iç dolaşımı eski ve yeni vilâyetlerden başlayarak başkente doğru gelişti. Öte yandan Hint Okyanusu ile Akdeniz arasındaki transit akım, Asya ve Avrupa arasında kaçınılmaz aracı konumu nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'na yarar sağladı. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki, iç ve dış kullanıma yönelik ticaretin bir kısmı İmparatorluğun limanlarına doğru kervanlarla, bir kısmı da gemilerle gerçekleşiyordu. Nihayet kaydedelim ki, Karadeniz'de Avrupa gemilerinin giremediği, ayrılmış bir bölge oluşturuyordu.

Bu ayrıcalıklı durum belli bir ölçüde, özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısında Hint Okyanusu'na yönelik Avrupa deniz

ticaretinin (Portekiz, Hollanda, daha sonradan İngiliz ticaretinin) gelişmesiyle tartışma konusu yapılabilmektedir. Fakat bu hâlâ Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin ticaret trafiğinin görece olarak önemsiz bir kısmını içeriyordu. XVI. yüzyıl boyunca ve XVII. yüzyılın başında ortaya çıkan etkenler daha ciddidir: Kapitülasyonlarla Fransızlar'dan başka İngilizler'e, Hollandalılar'a sağlanan olanaklar, Batılı ticarî şirketlerin gelişmesi, nihayet 1585'den başlayarak İmparatorluğu saran mâli kriz.

XVII. yüzyıl süresince, özellikle yüzyılın ikinci yarısında değişiklikler üstüste gelir. Girit'in fethine rağmen Osmanlı İmparatorluğu artık yenilmez bir güç gibi görünmemektedir. 1683'te Viyana Kuşatması'nın başarısızlığı, Balkanlardaki bozgunlar, Asya topraklarındaki isyanlar, hattâ başkentteki başkaldırıları İmparatorluğun görünümünü değiştirmeye katkıda bulunmaktadır. Ticarî plânda tümünden olmasa bile, baharat ve Asya ürünlerinin bir kısmının gidiş yönü değişmekte, Ümit Burnu yolu önem kazanmakta, fakat kervan-yolu kullanılmaya devam edilmektedir. Ayrıca bazı ürünler Osmanlı iç ve dış ticaretinde daha az miktarlarda görünmekte ise de, diğerleri bunların yerine geçmektedir. Örneğin Kızıldeniz ve Mısır yoluyla elde edilen kahve, en çok aranan değerlerden birini oluşturmaktadır. Mısır'la başkent arası gidiş-gelişi sağlayan de-

ROBERT MANTRAN'IN YAPITLARI
Histoire de la Turquie (Paris, P.U.F., 1983), 5. bas. (Jean Sauvaget'yle birlikte) *Règlements fiscaux ottomans: Les provinces syriennes* (Şam, Institut Français de Damas, 1951). *Turquie* (Paris, Hachette, 1955).

Trésors de la Turquie (Paris, Arthand, 1959). *Inventaire des documents d'archives turcs de Dar-el-Bey* [Tunis] (Paris: Tunis, Faculte des Lettres / P.U.F., 1961).

Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle. Essai d'histoire institutionnelle économique et sociale- These de doctorat (Paris, Adrien Maisonnave, 1962).

La vie quotidienne à Constantinople au temps Soliman le Magnifique et de ses successeurs: XVIe - XVIIe siècles (Paris, Hachette, 1965) (Maurice Flory ile birlikte).

Les Régimes politiques des pays arabes (Paris, P.U.F., 1968).

L'Expansion musulmane: VIIe - XIe (Paris, P.U.F., 1979), 2. bas.

(Georges Duby ile birlikte).

L'Eurasie: XIe - XIIIe siècles (Paris, P.U.F., 1983).

L'Empire ottoman du XVIe au XVIIIe siècle: Arministration, Economie, Societe. (London, Variorum Reprints, 1984), makalelerinin toplamı yeniden basımı.

* "Commerce maritime et Economie dans l'Empire Ottoman au XVIIIe siècle," Colloques internationaux du CNRS, No. 601, *Economie et Sociétés dans l'Empire Ottoman* (fin du XVIIIe - début du XXe siècle), Paris, 1983, s.289-96.

niz kervanı sık sık Batılı gemilerle, özellikle Fransızlarca sağlanmış olsa da, İskenderiye'ye, hattâ İstanbul'a kadar uzanan kahve ticareti tam bir Osmanlı tekelisi olarak durmaktadır.

Ayrıca İngiliz, Hollandalı ve Fransızlarca gerçekleştirilen sanayi tekniği ve ticarî etkinlik alanındaki gelişmeler, Doğu pazarları üzerinde pratik sonuçlar ortaya çıkardı. Doğu Akdeniz'den gelen ya da oradan transit geçen hammaddeleri edinirken, imalâthanelerin çalışmasını sürdürmek için bu ülkelerin sanayileri kaçınılmaz olarak ihraç edilecek maddeler ürettiyordu. Bu alanda, Osmanlıların zararına olacak, kendi etkinliklerini kolaylaştıran, başkentte ve İmparatorluğun önemli yerlerinde ticarî kolonilerinin gelişmesini sağlayan kapitülasyonlardan yararlanıyorlardı. Bunun dışında elçiler ve konsoloslar tarafından desteklenen ticaret şirketleri, tüccarların bireycilikleri karşısında umut edilen başarıyı elde edememekle birlikte, bunların işlerini koordine etme yollarını arıyorlardı. Daha da önemlisi, Osmanlı ticarî faaliyetlerinin cılız bir kısmını oluştursa da, nüfusun küçük bir kısmına erişse de, Avrupa fabrikalarının ürünleri İmparatorluğun değişik kentlerine yayılıyor, bir değişim ögesi oluşturuyordu. Buna örnek olarak, Avrupalı imalâtlara, yerel temsilcileri tarafından kendilerini Doğuluların zevkine uydurmalarının salık verilmesi gösterilebilir. Hangi Doğululardan söz edilmektedir? Bunlar, İmparatorluğun yönetici kademesinde yer alanlar, hükûmetin yabancılarla ilişkisini sürdürenler, aracı azınlıklar, Rumlar, Ermeniler ya da Yahudiler, başkentte ya da başlıca merkezlerde oturan toprak sahipleri, devletten kaynaklanan gelir ya da arpalıklardan yararlananlar, değerli ürünlerle ya da uzak mesafe değişimi ile ilgilenen tüccarlar. Bununla birlikte bütün bu kimseler, tartışmasız olarak nüfusun ancak bir azınlığını temsil ederler. Fakat yabancı ticarete açılan, onun etkisinde kalan bu azınlık, bazen bu ilişkisinden yarar da sağlar. Çünkü Avrupalı tüccarlar Osmanlı mekânının içine, yani kullanma ve örgütlenmenin Osmanlıların elinde olduğu kervanlar dünyasına giremezler, yalnızca Akdeniz kıyılarında varış ya da kalış noktalarını ele geçirebilirler. Bu nedenle Doğu Akdeniz uğraklarının, daha az bir ölçüde olmakla birlikte XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Kızıldeniz ve İran Körfezi uğraklarının önemi kolayca anlaşılır.

Osmanlı dünyasının ekonomik etkinlikleri içinde uluslararası deniz ticaretine nasıl bir yer vermek gerekir? Ola ki, yalnızca konsolosların ve Avrupalı tüccarların raporlarını okuyarak verilmesi düşünülen deniz çok daha önemsiz bir yer tutabilir. Bi-

rinci neden, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılıların kendilerini gösterdiği yalnızca bir deniz sınırı olmaması; ikincisi ise, İmparatorluğun içinde nüfusun büyük bir bölümünü kapsayan ve herhangi bir Avrupalı'nın karışmadığı çok sayıda üretim, yapım ve değişim etkinliklerinin varlığını sürdürmesi; sonuncu olarak Karadeniz'in pratikte 1774'e kadar Batılılara yasaklanmış olması, Anadolu ve Balkan üzerinden kervanların taşıdığından da dışında, yalnızca başkentten tüketim gereksinimlerini değil, fakat Osmanlı devletinin fabrika ve tersanelerine yönelik hammadde sağlanmasına da yol açmaktadır. Doğu Akdeniz'de, Ege Denizi'nde, Karadeniz'de gerçekleştirilen kabotajın büyük bir kısmının Osmanlı tekneleriyle yapıldığını da kaydetmek gerekir. Üstelik bu sayı belki de XVIII. yüzyılda XVII. yüzyıla göre daha kabarıktır. Fakat özellikle Ege Denizi'ndeki kabotaj Batıya yönelik buğday, kereste, yağ kaçakçılığının temel öğelerindendir. XVII. yüzyıla oranla daha az sayıda olmakla, hattâ XVIII. yüzyılda açıkça gerilemekle birlikte Akdeniz'de yasaklanmış bir eylem olan korsanlık sürmektedir.

Kızıldeniz'e gelince, Ümit Burnu yolunun sürekli gelişmesine karşılık, Osmanlılar ve Mısırlılar için taşıdığı önemi yitirmemiştir. Aksi halde Rosette'den Kahire'ye, Süveyş'e Moka'ya olan ticarî faaliyetler nasıl açıklanabilir? Yabancılar karabiber ve baharat ticaretini Afrika'nın güneyine doru yöneltirken, Arabistan kahvesi kuzey yolunu tutuyor, Kahire ve Süveyş'in Hint Okyanusu'na giden ya da oradan gelen mallara depo ve konaklama yeri olma rolleri, Hindistan'a yönelik altın ve gümüş para ticaretini de unutmazsak, azalmıyor, tersine artıyordu. Hattâ Süveyş'e bir kanal açmak fikri bazıları'nın düşüncesinde XVIII. yüzyılda yeşermeye başladi.

Avrupalı şirketlerin ve tüccarların ekonomik faaliyetlerini daha ayrıntılı bir biçimde ele alırsak, her şeyden önce imâl edilen ürünleri ihraç edip, hammadde ithal etmenin ekonomik hamle için gerekliliğine inanan Batılı hükûmetlerce desteklenen merkantil bir kapitalizmin gelişmesini kaydetmek gerekir. Ticarî şirketlerin kurulması ve yayılması bu hamlenin bir ögesidir ve Osmanlı ülkesinde kapitülasyonların tüm kaynaklarını kullanan elçilerin ve konsolosların desteğini elde etmektedir.

Geçmişte ticaret ve yerleşme hakkını kazanmış uluslar artık tek başlarına değildirler. Aynı şekilde Avusturyalılar 1725'te Tunus ve Trablusgarp'ta 1727'de Cezayir'de birer konsolosluk kurma hakkı elde etmişler, yalnızca Avusturyalılar'dan

oluşan bir filo kurmaya, deniz ticaretini denetlemeye çaba sarfetmişler. Trieste bir ticaretin merkezi olmuştur. 1719'da Trieste, Selânik ve İstanbul'da aracılığı olan bir Doğu Şirketi kurmuşlar, fakat 1736-39 savaşı bu şirketin sonunu getirmiştir.

1754'te İmparatoriçe Marie-Thérèse yeni bir Doğu Şirketi kurmuş, Trieste yeni bir canlılık kazanmış, 1784'te Avusturyalılar'ın Osmanlı sularında kolayca denizcilik yapma hakkını elde etmesiyle de bu durumunu pekiştirmiştir.

Mora'yı kaybedeli, Akdeniz'de yalnızca Cerigo (Çuha) Adası'nı elinde tutabilen Venedik Cumhuriyeti, kendi açısından XVIII. yüzyılda zorlu bir başlangıçla karşı karşıyadır. Venedik İmparatorluğu kaybolmuş, fakat Venedikliler pek çok yerde temsilci ve müşterilerini korumuşlar, gümrük konusunda Fransız ve İngilizlerle eşit uygulama hakkını elde etmişlerdir. 1733'te de Osmanlılarla aralarında yüz yıl sonuna kadar uyulacak olan bir barış antlaşması imzalanmıştır. Bununla birlikte, Venedik politikası her zaman başarılı değildir. Örneğin, Napoli Bourbonlarıyla pratik bir işbirliği kurmak istedikten sonra, mâlî talepleri yüzünden Napolilerin ve Sicilyalıların Adriyatik'teki denizcilik faaliyetlerinin Trieste'ye ve Papalık tarafından serbest bir kentin kurulmuş olduğu Ankona'ya yönelmesini önleyememişlerdir.

Bununla birlikte, Venedik Doğu'da hâlâ önemli olan ve 1765'ten sonra daha da duyarlılık kazanan bir ticarete sahiptir. İstanbul'da ve İzmir'de birer, Halep'te dört ya da beş ve Kahire'de altı Venedik şirketini sayabiliriz. Bu konuda eklenecek bir nokta, İngilizlerin, Fransızların, hattâ Hollandalıların üstünlüğüne geçen İstanbul ve İzmir'e karşı, Suriye ve Mısır'da Venedikliler üstünlüklerini sürdürmektedirler. Bu da, Hindistan ve Uzak Doğu'dan Hint Okyanusu, İran Körfezi, Kızıldeniz yoluyla Akdeniz'e ulaşan ürünlere Venedikli tüccarların ilgilerini kanıtlar. Ters yönde de Venedik'in, Kuzey İtalya, hattâ Avusturya topraklarının bir kısmının geleneksel üretimi olan cam eşya, kâğıt ve lüks kumaş da giderek uzaklaşan bir Doğu'nun yolunu tutmaktadır. Genelde Venedik tüccarları diğerlerinden ayrı, bireyci bir biçimde çalışıyorlar ve ticaretin yeni koşullarına zorlukla kendilerini uyduyorlardı. Fakat hâlâ görkemli bir kalıntı vardı ve Venedik yıkılmamıştı.

XVII. yüzyılda öneminin arttığını gören Livorno da mola ve transit limanı olma özelliğini sürdürüyordu. Burası Akdeniz'deki Yahudi tüccarların yanı sıra Orta ve Batı Akdeniz'de yeni yeni görülmeye başlayan Ermeni tüccarların da uğrak yeri oluyordu. Livorno, Selânik, İs-

YAŞAYAN TÜRKÖLOGLAR-III

tanbul, İzmir ve İskenderiyeli tüccarlar arasında kurulan sıkı ilişki, Sultan'ın 1747 Kasımı'nda Toskanya Büyük Dükalığı uyruklarına daha çok Livornoluların yararlanacağı Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret yapma özgürlüğü tanımasıyla daha da gelişti. Üstelik İngilizler'in Livorno'yu XVII. yüzyılda Akdeniz'deki uğrak yeri yapmaları ve bunu sürdürmeleri ve 1747'de kapitülasyonlardan yararlanan Hansa kentlerinin ve İskandinavların (Danimarkalılar, İsveçliler) özellikle barbar krallıklarla ticarî ilişkiye girerek Livorno'yu bırakmalarından yararlanarak, ilişkilerini buradan Doğu Akdeniz'e uzatmaları Livorno'nun önemini artırdı. Çeşme Savaşı'ndan (1770) ve özellikle 1774'ten sonra, Akdeniz'de Rus bayrağı da görülür. Aslında bu patronları Yunanlı olan gemilerdir. Yunanlılar gerçekte kendi deniz güçlerinin gelişmesi için aktif bir uğraş vermek, koşullara göre Rus, Venedik, Fransız, İngiliz, hattâ Osmanlı bayrağı altında Doğu Akdeniz'de giderek önem kazanan bir ticareti gerçekleştirmekte, servet edinmekte, hareket serbestliği kazanmakta, kendilerini Türklerle daha az bağımlı kılma yollarını aramaktadırlar. Selânik de onların en canlı üstlelerinden biri haline gelmektedir.

Bütün XVIII. yüzyıl boyunca İngilizleri de geride bırakarak Doğu'yla temel deniz ticaretini elinde tutan Fransızlar olmuşlardır. Aslında bu durum, özellikle 1763'ten sonra Fransızlar'ın hemen hemen hiç sömürgelerinin kalmamasına, oysa İngilizler'in Hindistan ve Amerika'yla ilgilenmesine bağlıdır. Fakat İngilizlerin Hindistan'a yerleşmeleri kısa zamanda onları Mısır ve İran Körfezi'yle ilgilenmeye yöneltti. Doğu Hindistan İngiliz Şirketi körfezde üstün bir role sahipti ve doğrudan Süveyş'e karışma girişimlerinde bulunuyordu. 1775'te Warren Hasting, Muhammed Abu Cahab ile Kızıldeniz'de karşılıklı serbestî üzerine bir anlaşma imzalıydıysa da bu girişimler başarısız kaldı. Bununla birlikte 1786'da şirket Kahire'ye bir temsilci tayin etti.

İstanbul'daki Fransız elçileri Doğu'daki Fransız bayrağı ile ticareti ve kapitülasyonların uygulanması için çok belirli talimatlar alıyorlardı. Örneğin, J.-L. de Bonnac 1716'da kendisine aşağıdaki konularda salık verildiğini görmüştür.

1673 kapitülasyonlarının uygulanmasına gözcülük edecektir. Özellikle Bâb-ı Âli'de temsilcisi bulunmayan tüccarların İngiliz ve Hollanda bayrağı kullanmasını karşı çıkacaktır. Yeni elçi ayrıca Mora'da acentalar ve bir konsolosluk kurulmasına gözcülük edecek, Krallıktan gelen işlenmiş ürünlerin, özellikle Marsilya'nın kıymetli kumaşlarının Osmanlı İmpara-

torluğu'nda satışını destekleyecektir.

1728'de Louis de Villeneuve'e verilen talimatlar arasında özel koşul olarak şu noktalar ileri sürülmüştür: Kralın uyruklarının Doğu'da yaptığı ticaret Fransa için en büyük ve en yararlı olanıdır. Tüccarların Doğu'ya götördükleri imalât ya da diğer mallar her yıl 15 milyonu bulmaktadır. Bu değere karşılık Fransız tüccarları Sultanın ülkesinden, Krallık için gerekli zahire ve malları almakta, diğer Hıristiyan ülkelerde yaptıkları alışverişte gereksinim duydukları eşyaları temin etmektedirler. Fransızlar Doğu'da dünyanın hiçbir ülkesinde olmayacak kadar uygun koşullarda ticaret yapacaklardır.

1768'de François de Saint-Priest'e şunlar bildirilmiştir:

Fransız sanayii bugüne değin en elverişli biçimde desteklenmiş, diğer ulusların Doğu'daki ticaretini özellikle rakibimiz İngilizlerinkini açıkca sekteye vuran sakıncalardan korunmuştur. Elden geldiğince bu sakıncaların yok edilmesi yollarıyla ilgilenilmelidir. Kapitülasyonlarımızın Fransız tüccarlarına Karadeniz'de dolaşma serbestisi veren maddesi uygulanmamaktadır. Bu ödüň hiçbir sonuç doğurmamıştır. Kısa bir süre önce bunun kullanılması düşünülmüştür. Fakat bu girişim büyük engellerle karşılaşacağı benzermektedir.

1784'te kanıtlan yenilenirken, Auguste de Choiseul-Gouffier'ye verilen talimatlar şöyle sıralanıyordu:

Koşulların değişmesi bütün bu değerlendirmelerimizi geçersiz kıldı. Şimdi Karadeniz'de gemicilik yapma özgürlüğünü elde etmek üzereyiz. Tatarlar'ın Hânının elindeki ülkeler Rusya'nın egemenliği altına geçti. Bu güç, kapılarını tüm ulusların ticaretine açıyor. Belki de Kont Choiseul-Gouffier İstanbul'a varmadan önce Bâb-ı Âli İstanbul Boğazı'ndan geçiş serbestisini sağlayacaktır. En azından bu devrimin gerçekleştirilmesi gecikmeyeceği benzermektedir. Elçi Karadeniz ticaretiyle ilgili olacak her şeyi derinlemesine araştırmalı, gerek bu denizin limanlarında, gerek Boğazdan geçişte Türkler'in hiçbir ulusa, Fransızlar'a tanınandan daha çok serbestî vermesini engellemelidir.

Bu sırada Kefe'de, Eflâk'da ve Moldavya'da Fransız acentaları kurulduysa da, büyük bir faaliyette bulunamadılar ve ömürleri kısa oldu (Elçi Tuna ve Karadeniz'de iş yapacak maceracı bu şirkete kendi kişiliğini tehlikeye atmadan destek ve koruma sağlayacağını sanacaktır). 1774'ten sonra Küçük Kaynarca Anlaşması hükümlerine göre Karadeniz Batılılar'a biraz daha açılmış, böylece Güney Rusya, Kırım ve Marsilya arasında deniz bağlantısı kurma girişimleri, hattâ Ruslar ve Ve-

nedikiler arasında geçici bir işbirliği denemesi kaydedilmiştir. 1788-91 Türk-Rus Savaşı Karadeniz'deki Batılı deniz ticaretini durdurmuş, söz konusu ticaret ancak Sistova (1791) ve Yaş (1792) anlaşmalarından sonra yavaş yavaş canlanmıştı.

Pratikte tüm XVIII. yüzyıl boyunca Doğu'nun ya da Kuzey Afrika'nın (Tunuslular'ın bir girişimi Marsilya Ticaret Odası'nın uzlaşmazlığı ve kötü niyeti karşısında başarısız kalmıştır) limanlarındaki ticaret Avrupalılar'ın ve onların temsilcisi ya da aracısı olan Levantenler'in ve Yahudilerin eline geçmiştir. Tek istisna Akka'da görülmekte, Ahmet Cezzar Paşa kendisinden Filistin Eyaleti'nin pamuğunu alan Fransızlarla doğrudan ticaret yapmaktadır. Artık bir olgu gerçekleşmiş, merkantil kapitalizm amaçlarını ve tekniklerini kabul ettirmiştir. Onun için önemli olan ticaret yollarına, transit merkezlerine egemen olmak, hammadde ithalatını ve ürettiği maddelerin ihracatını garanti etmektir. Sanayi tipi bir kapitalizm -ya da sanayi öncesi- denizcilik kapitalizmini izler ya da her halükârda ona bağlıdır ve geleneksel üretime, imalâta dayanan ülkeler için büyük bir tehlike oluşturur. Nitekim XIX. yüzyılda onları çöküntüye sürükleyecektir.

Bu deniz ticareti yoluyla değişmeler çerçevesinde Osmanlı dünyasının yerini inceleyecek olursak, ilk bakışta bu değişmeler Osmanlıların aleyhinedir. İngiliz ve Fransız belgeleri İngiltere ve Fransa'nın yararına bir ticaret dengesi göstermektedirler. Osmanlı ülkesinin hammadde ihracatı, ithal edilen diğer hammaddeleri, özellikle işlenmiş ürünleri karşılayamamaktadır. Acaba bundan ticaret açığı ödemeler dengesi açığına kadar uzanır sonucunu çıkarılabilir mi? Bu konuda, Osmanlı İmparatorluğu'nun mâlî sorunlarını ele almak için ne yeterli ne de yeterince açık belgelere sahip değiliz. Bununla birlikte İmparatorlukta hüküm süren koşullar (mâlî zorluklar, vilâyetlerde başkaldırma, askerî başarısızlıklar, hükümet bunalımları, bazı zamanlarda önde gelen kişilerin egoizminin ve rüşvetçiliğinin artması, vb.) böyle bir açığın varlığını düşündürüyor. Osmanlı Devleti bir zamanlar olduğu gibi, sürdürdüğü savaşlardan ve yaptığı fetihlerden artık kazanç sağlamamaktadır. Oysa böyle bir açığı kapamaya çalışırken (ayrıca Osmanlı yöneticilerinin belki de çok açık bir bilinçleri yoktur) olağanüstü vergilendirmelere, resim ve vergilerin arttırılmasına başvurulabilirdi. Fakat bu bakımdan, dış ticaret alanında kapitülasyonlar, içerde de kanunnameye yazılı düzenlemeler engel oluşturuyordu. Öte yandan İmparatorlukta hâlâ ihraç ürünlerinin yaratıcı büyük sanayileri ku-

rulmamıştır. Yalnız devlete ait olan ve verimsiz mallar üreten askerî fabrikalardan, tersanelerden ve saray için çalışan fabrikalardan söz edilebilir. Yerel sanayi ise ufak boyutlu üretimi sınırlı, temelde iç pazar hattâ yerel bir pazar için, çok seyrek te ihracata yönelik olarak çalışan zanaat-kârların elindedir. Ancak bu durum, yabancılara tümünden dışlandığı, çok dağınık olmakla birlikte, sermaye yönünden değilse bile, en azından insan faaliyetleri ve sayısız ticarî işlemler açısından hatırı sayılan bir üretim alanının oluşmasına yol açmıştır.

Ayrıca Türk ekonomisinin temeli tarımdır. Tahıl, pirinç, yağ, pamuk, deri, yün üreticisidir. Fakat bu üretiminin büyük kısmı kentlerin gereksinimlerini sağlamaya yaramaktadır. İhracat için ayrılanlar hariç, bütün bu ürünler ve bunların yer değiştirmesi, büyük bölümüyle yabancılara kontrolü dışında bir kervan ve deniz ticaretine yol açmaktadır.

İç ticaret, dış ticarete olduğu gibi kendi pratik kurallarına sahiptir ve yüklü yararları sağlandığı pek çok fırsatlar yaratır. Nitekim bazen aynı zamanda toprak sahibi de olan sermaye sahiplerinin iç ticaret ile ilgilendiği görülmektedir. Evliya Çelebi'nin daha XVII. yüzyılda kaydettiği gibi bunlar belli mâlî kazançlar için kervan ve gemi ticaretinin tümünü ya da bir kısmını finanse ederek bu ticarete katılmaktadırlar. Muhtemelen üretim yerinden dağıtım yerine kadar uzanan çizgide, toprak sahipleri ve devletin temsilcileri değişik aşamalarda yer almaktadırlar.

Benzer bir süreç, ihracata yönelik ürünler için Rum, Ermeni, Yahudi, Sırp ya da diğer azınlıklardan oluşan uğrak yerlerinde, Batılı tüccarlar ya da temsilcileriyle doğrudan ilişkide bulunan üstelik "zorunlu" araçlarının varlığında da görülmektedir. Gümrük duvarlarının yükseltilmesi bir yandan uyuşukları kapitülasyonlarla belirlenen koşullardan yararlanana yabancı güçlerin, öte yandan mümkün olduğunca faal bir dış ticareti elinde tutmak isteyen ve belirli bir gelişim gösterememiş olmasına rağmen Hint Okyanusu ya da İran'la Akdeniz arasındaki transit ticareti sürdürdüğünden, bu ticaretin bir kısmının bile diğer kara ve deniz yollarına kaymasından korkan Osmanlı tüccarları, araçları ve memurlarının muhalefetiyle karşılaşmaktadır. Nitekim her vergi artışı, daha önce Hollandalıların yaptığı, İngilizlerin kısmen uyguladığı gibi bu ticareti Ümit Burnu'na doğru çevirme sonucunu doğurabilmektedir.

Teknik gelişmelerden yoksun olan Osmanlı üretimi, kalitede olduğu gibi miktar açısından da durağandır. İmparatorluğun nüfusunun gereksinimlerini karşı-

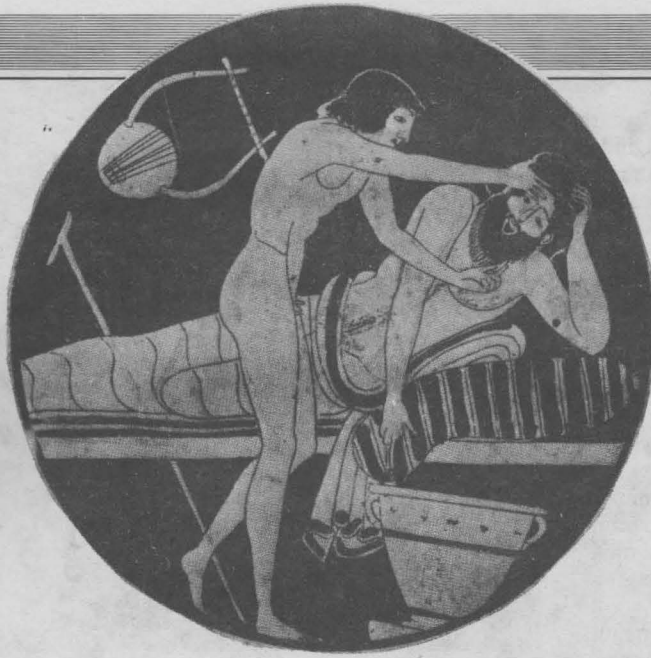
lamayı başarmakta, Ege Denizi'ndeki faal kaçakçılık da düşünülürse, dış istemleri yerine getirmekte yetersiz kalmaktadır. XVIII. yüzyılda ticaretinin geliştiği görülün tek ürün, daha XVII. yüzyılda ortaya çıkmış olan kahvedir. Ancak belirtmek gerekir ki, Arabistan kahvesine XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Amerikan kahvesi giderek rakip olmaktadır. Arabistan, Mısır, İzmir, İstanbul ve Batı arasında kahve, Osmanlıların yararına, önemli bir ticarete yer vermektedir. Türk hükûmeti kahve üzerindeki gümrük tarifelerini artırma ya da yüksek düzeyde tutma yolları aramış, Fransız hükûmeti karşı koyarak elçisi Louis de Villeneuve aracılığıyla tarifeyi okka başına İzmir'de dört kuruştan, iki kuruşa indirtmeyi başarmıştır. Aynı şekilde Gümrük Emîni'nin İstanbul ve İzmir'de Fransızlar tarafından ithal edilen değişik mallar üzerindeki gümrük resimlerini arttırma istekleri de "24.000 kuruşluk bir armağan" karşılığında engellenmiştir. Daha sonra gelen elçiler, Michel de Castellane ve Roland des Alleurs de, kazanılmış ayrıcalıkların sıkı sıkıya korunması için kesin talimat almışlardır.

Avrupalı tüccarların ayrıcalıklarının korunması, bu durumun sağladığı üstünlüklerden yararlanan bazı memurları ve araçları karşılıklı olarak birbirlerini desteklemeye, işbirliği yapmaya yöneltti ve sonuçta Osmanlı yönetiminin bu düzeydeki temsilcilerinin rüşvet aldığı, zimmetine para geçirdiği bir ortam yarattı. Konsoloslukların hizmetindeki azınlık araçlarının bazıları kendileri için, elçiler ve Osmanlı hükûmetince sağlanabilen ve berat biçiminde verilen (ki bunlara "berath" deniliyordu), bir korunma hakkı elde etmeye çalıştılar. Avrupalılarla ilişkileri olan bazı azınlıklar da yalnız zenginlik ve ilişkiler elde etmekte yetinmeyip, Batı'nın politik ve entelektüel gelişmelerini izleyerek, Osmanlı İmparatorluğu'nda oynayabilecekleri rol hakkında pratik sonuçlar çıkardılar. Bu rol yalnız ekonomik plânda kalmayıp, özerklik hattâ bağımsızlık düşüncelerini zihinlerinde canlandırmaya başladı. XIX. yüzyılda Sırbistan ve Yunanistan'da, değişik bir biçim altında Mısır'da bağımsızlık hareketleri patlak verdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklamasının (hattâ bazılarının yazdığı gibi "çöküş"ünün) sorumluluğu uzun süre hükûmetlerin ihmalkârlığına, İmparatorluğun yüksek memurlarının yetkilerini kötüye kullanmalarına, ileri gelen kimselerin ayrıcalıklarını koruma kaygılarına, düzenlemelerin sertliğine, tüccarların bilinçsizliğine, Osmanlıların yeni tekniklere kendilerini uyduramalarına, "uluslararası" nitelikte bir Osmanlı deniz ticare-

tinin olmamasına yüklenmiştir. Kuşkusuz, bunların hepsi az ya da çok doğrudur. Fakat Batılı bir gözün saptamasıdır ve tek yönlüdür. Bir diğer yandan, sayısı hiç de az olmayan bazı Osmanlıların Batı egemenliğine karşı koymak için XVIII. yüzyılda reformları harekete geçirmeye çalıştıkları da gerçektir. Pazarları ekonomik olarak fethetmesini, hammaddeleri ele geçirmesini ve nihayet siyasal egemenlik kurmasını daha iyi saklayabilmek için, tüccarların ve şirketlerin Avrupası, kendisini aydınlıkların, sonra da milliyetlerin Avrupası olarak süslemiştir. XVIII. yüzyılda en azından 1774'e kadar Osmanlı İmparatorluğu, her ne kadar birkaç askerî bozguna uğramış ve pek yararlı olmayan antlaşmalar imzalamışsa da, henüz düzelenmeyecek kadar zayıflamış bir güç değildir. Yakın Doğu'da egemenliğini sürdürmekte, iç gerilimlerine rağmen uyumlu bir devlet görünümü sunmakta, vazgeçilemeyecek geleneksel deniz ulaşım yollarını denetlemektedir. Avrupa ile Asya arasında kendi başına "vazgeçilemeyecek" bir aracıdır. Batılıların kendi yararına azaltmayı ya da yok etmek istedikleri de bu aracı rolüdür.

Sorunlar ekonomik olmaktan çok, siyasal görünümle kazanarak sonuçlanmıyorsa da, XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde ekonomik bunalım almıştır. Aslında Batılı ve Osmanlı iheraç ekonomilerinde giderek belirginleşen bir farklılaşma, birincinin ikinci üzerinde giderek artan büyük bir baskı kurmasına yol açmıştır. Burada Osmanlılara yapılabilecek serzeniş, ülkenin iç uyumunu ve kendi ekonomik yaşamını koruyacak siyasal ve ekonomik reformları başlatarak Batılıların iştahı karşısına engel yükseltmeyi bilememeleri olabilir mi? Geçmiş yüzyıllar boyunca kurumlaşan kurallar, devlete ve bireylere sunulan ve hakları belirlenmiş bir siyasal ve ekonomik yaşam çerçevesi vermiş ve uzun süre başarısını korumuştur. Ne yazık ki, bu kurum bir tür moral güvenlik, tartışılmaz tutumlar, kısaca bir katılık ve hiçbir şeyi değiştirmeme isteği, kurumun yıkılışını görme korkusu ve böylece içine düşülen durumları sorumlu tutma isteğini de doğurdu. Bu iç işlerinde olduğu kadar, yabancılara olan ilişkilerde de geçerlidir. İlgililer kendi yararlarına olacak her şeyi korudular ve özellikle devletin sınırlayıcı bir biçimde karışmasını engellemek istediler. Geriye çözüm olarak ya bunları görme-ye ya da cezalandırmak kalıyordu. Ve bu alanda tüccarlar, yabancı konsoloslar, Osmanlı ileri gelenleri ve memurları büyük bir sorumluluk aldılar: Osmanlı İmparatorluğu'ndaki deniz ticareti tüm uzantılarıyla bunun görünen bir delilidir.

Zengin Romalıların Görkemli Şölenleri

Doç. Dr. PARS ESİN

ZENGİNLİĞİN NEDENİ

Roma kavmi, İÖ VII. yüzyıldan İS I. yüzyıla kadar yedi yüzyıl boyunca sürekli savaş halinde yaşadı ve -sanıldığı gibi- önceden hazırlanmış bir fetih plânına sahip olmaksızın hemen hemen bütün uzak, yakın komşu kavimlere boyun eğdirdi. Yerine göre ya ganimet elde etmek, ya köleler ele geçirmek, ya da bir generale zafertöreninde hazır bulunmak imkânını sağlamak üzere savaştı; daha sonraları ise Doğu kralları tarafından biriktirilmiş hazineleri ya da tapınaklarda saklanan altın ve gümüşü elde etmek için harbetti. Nihayet öyle bir zaman geldi ki, general bir orduyu kendisine bağlamak için savaştı; son-

ra bu orduyu, iktidarı ele geçirmek için kullandı. Böylece Roma Akdeniz çevresiyle Okyanus'un kıyılarındaki bütün memleketlere, İtalya'ya, Yunanca konuşan ülkelere, Doğu krallıklarına, Avrupa'nın güneyi ile batısındaki barbar kavimlere hâkim oldu.

Bu çerçeveyi gözümüzden kaçırma-
dan, arkeolog-tarihçi Gordon Child'e kulak verirsek, şunları dediğini görürüz:

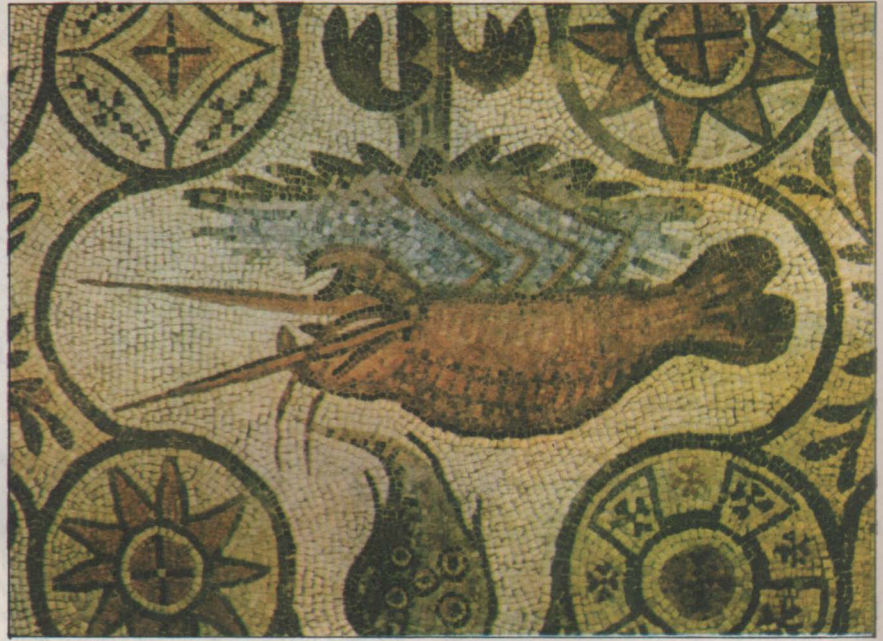
"Roma tarafından fethedilmesi, savaşlarla yaralanmış Akdeniz dünyasına barış getirdi, fakat hemen refah getirmedi. Tam tersine, sefalet getirdi. Roma egemenlik alanının ilk çekirdeği olan İtalya halkları ve şehirleri, bir müttefikler ulusu olarak örgütlenmiş-

lerdi; İ.Ö. 88'den sonra giderek bütün İtalyanlar Roma vatandaşlığına alındılar. Bunun tersine olarak, deniz aşırı ülkelerde ele geçirilen yerlere, bir Doğu monarkının fetihlerine benzer bir biçimde, haraç alınarak sömürülecek mülkler gözüyle bakıldı. Fakat Babil, Asur ve Pers krallarının buradan sağladıkları gelirlerin son çözümlemede uyruklarının refahına bağlı olduğunu tümüyle unuttukları durumlar pek enderdi. Genellikle valilerin de buna göre davranmalarını sağ-larlardı. Roma Cumhuriyeti tarafından seçilerek bir yıllığına vali olarak gönderilen yöneticilerinse böyle bir ayakbağı yoktu.

Süresini doldurmuş valilerden oluşan Senato, uyrukları tarafından "Kurtarıcı" ya da "Velinimet" diye selâmlanmaya özenmiyordu. Evet, zorbalığa karşı yasalar çıkarılmıştı.

Fakat 121 yılından sonra, bir vali it-ham edilip mahkemeye verildiğinde, servet ve rütbelerini vergi iltizamıyla, tefecilikle, devletten aldıkları imtiyazlarla eyaletleri sömürerek edinmiş olan kapitalistlerin ve müteahhitlerin oluşturduğu bir jüri önünde yargılanmaktaydı. Aynı zamanda bir kimse ancak "Roma Halkı"na rüşvet vererek kendini seçtirebiliyordu. Bu nedenlerden dolayı, bir valinin eyaletinden -biri seçim masraflarını karşılamak, ikincisi dönüşünde beraatini sağlamak ve üçüncüsü geçinmek için olmak üzere- üç giderini karşılamaya yetecek kadar servet edinmek zorundaydı. Bu bakımdan valilerin, onları Helenistik dünyanın fakirleşmesi hareketini tamamlayan, benzeri görülmemiş bir sömürüye sürükleyen mültezim ve tefecilerle birleşmiş olmasına şaşmamalı."

Sömürülecek mülk gözüyle bakılan eyaletlerden sağlanan yağma geliri, cumhuriyeti ortadan kaldıracak ihtilâle büyük ölçüde neden olan, yozlaşmış ve bencil zenginliğin saptığı aşırı ve yersiz harcamalara kaynaklık etmişti. Kartaca, Makedonya ve Suriye'nin ödedikleri savaş tazminatı, her askerî zafer alanından Roma'ya su gibi akan köleler, Alp dağlarının berisindeki Galya'da ve İspanya'da fetih esnasında ganimet olarak el koyulan kıymetli madenler, Suriye Kralı III. Anthiocus'tan İÖ 190'daki Magnesia (Manisa) savaşından sonra ve Makedonya önderi Perseus'tan İÖ 168'deki Pydna meydan muharebesinden sonra zor alınan -bugünkü değerle- yaklaşık 30-35 milyar TL'lik meblâğlar, Asya seferleri sırasında Manlius Vulso tarafından müsadere edilen yaklaşık iki bin kg. altınla yüz bin kg. gümüş gibisinden ve benzeri gelirler yarım yüzyılda (İÖ 202-146 Roma'nın eli ağzına yeten varlıklarını efsanevî zenginler haline getirmişti. Askerlerse bu devasa akınlardan cepleri para, sırtları ganimet yüklü dönüyorlardı. Gelgelelim, İtalya'da piyasada tedavül eden para miktarı, inşa edilen binalara göre daha fazla arttığından, başkentteki taşınmaz sahipleri yorulmadan durduğu yerde servetlerinin üç misli arttığını görebiliyorlardı. İmalât ve endüstri duraksarken, ticaret gelişme göstermekteydi. Roma artık mal üretme durumunda hissetmiyordu kendini, çünkü el

Aquileia şehrinden bir Roma mozayığı.

koyduğu paralarla boyunduruğu altına aldığı yerlerin mallarını satın alabiliyordu. Bayındırlık faaliyetleri önceye göre bayağı artmıştı; müteahhitlik yapan vergi mültezimleri zenginleşirken, bir miktar parası olan Romalılar bu müteahhitlerin kurdukları ortaklıklardan hisse satın alıyorlardı. Bankerlerin hem sayısı artmış, hem de zenginleşmişlerdi; mevduata faiz ödüyor, çekleri (*praescriptiones*) kırıyor, müşterileri hesabına ödemelerde bulunuyor, borç alıp kredi açabiliyor, yatırımlarda bulunuyor ya da bunları yönetiyorlardı. Yorulmaz bir tefecilik faaliyetiyle öylesine zenginleşmişlerdi ki, "boğazlayıcı" anlamına gelen "*sector*" kelimesi tefeciler için de kullanılır olmuştu. Roma beyazlar dünyasının sınaî ya da ticarî merkezi olmaktan çok, finansal ve siyasal merkezi olma yolunu tutmuştu.

ZENGİNLER NE YİYORLARDI?

Böylesi imkânlarla kavuşmuş bulunan Roma soylularıyla üst-orta sınıf müthiş bir hızla Stoacı basitliği arkada bırakıp pervasız bir lükse adımlarını atmışlardır. Evler daha geniş tutulmaya başlanmış, aileler sayıca ufalmıştır. Gösterişçi harcama yarışında mobilyalar bir israf konusu olmuştur; Babil halılarına, fildişi, gü-

müş ve altın kakma divanlara akıl almaz paralar ödenmeye başlanmış, kıymetli taş ve madenler kadınları çekici kılmış, atların koşu takımlarını parıltılara boğmuş, bu da yetmemiş, masa ve sandalyeleri süslemeye başlamıştır. Bedeni çaba gösterme gereği azalıp zenginlik yaygınlık kazandıkça, eski basit yiyecek listesi yerini kasaplık et ve av etlerinden yapılmış ağır yemeklere, tatlılara ve lezzetlendiricilere bırakmıştır. Yabancı diyarlardan gelen tuhaf yiyecekler toplumsal mevki ve gösteriş için gerekli görülmeğe başlanmıştır. Aşırı zenginlerden biri, yemekte misafirlere ikram edilecek istiridyeler için, bugünkü paramızla yaklaşık 8-9 bin TL, bir diğeri ithal edilmiş bir fıçı ançüz için yaklaşık 13-15 bin TL, bir başkası bir kavanoz havyar karşılığı yaklaşık 9-10 bin TL ödeyebilmekteydi. Köle pazarındaki mezatlarda iyi ahçıların müthiş bedellerle satılabilmekteydi. İçkicilik artmış, kupalar büyümüş ve altından olanları tercih edilir olmuştur; artık şarap daha az sulandırılarak içilmeye başlanmış, ama giderek bu âdetten de vazgeçilmiştir. Lüksü ve sefahatı, ziyafetleri, şölenlerde yapılacak masrafı, davetli sayısını ve giysiler için mücevheratı sınırlayan ve İÖ 215-46 yılları arasında Senatoca çıkartılan altı kanun söz konusuysa da, bizzat senatörler bu düzenlemeleri kulak ardı etmişler ve gereğince

*Aquileia
şehrinden
bir
Roma
moza yiği.*

hareket etmemişlerdir. İÖ 243-149 yılları arasında yaşayan vatanperver General Marcus Porcius Cato'nun bu konudaki tespiti ilginçtir: "Vatandaşlar artık iyi öğütlere kulak vermiyorlar, çünkü kursağın kulağı yok!"

Cumhuriyete karşı oluşturulan oligarşik tepki dönemi (İÖ 77-60), zenginlerin daha da zenginleşmeleri imkânını kısımamalıydı. Senatoca tayin edilen prokonsüller, vergi mültezimleri yanı sıra tefeciler ve işadamları Roma Cumhuriyeti'nin eyaletlerini, kendi haleflerini kısıkandıracak bir biçimde sağlamaya devam etmekteydiler. Zenginlik kendini, Cumhuriyetin merkezî bölgelerindeki bir ifrat, bir debdebe şeklinde göstermekteydi. Saraylar, saray yavrusu konaklar bu dönemde moda olan gösterişçi harcamaların sanki birer timsaliydi.

Uzman köleler kalabalığı, bu gibi sarayların, konakların ya da villaların vazgeçilmez personelini oluştuyordu; uşaklar, kuryeler, kandilciler, müzisyenler, kâtipler, hekimler, fel-sefeciler, ahçılar uzman kölelerin ilk akla gelenleridir. Yemek yemek artık Roma üst sınıf mensupları arasında

başlıca meşgale olmuştu. Epikürosçu Yunan filozofu Metrodorus'un (İÖ ?-277) ilm-i ahlâk'ında ileri sürdüğü üzere "iyi olan her şey mideyle alâkalıdır" anlayışı artık iyice hükümünü yürütüyordu. 63 yılında yüksek bir rahipçe verilen ve geleneklere aykırı bir şekilde, Vesta tapınağının bâkire rahibeleri ile Ceasar'ın da katıldığı bir ziyafette, mezelər arasında midyeler, sulinalar, kuşkonmazlı ardıc kuşları, semirtilmiş kümes hayvanları, istiridyeli hamur işleri, deniz anemonları, karaca pizolasi, ıstakoz bulunmaktaydı. Asıl yemekteyse domuz memeleri, yabani domuz kellesi, balık, ördek, yabanî ördek, yaban tavşanı, kümes hayvanlarından yapıma yemekler, hamur işleri ve tatlılar vardı. Damak zevkine hitap eden bütün yiyecekler İmparatorluğun her yanından ve İmparatorluk dışından ithal edilmekteydi; tavus kuşları Samos (Sisam) adasından, keklikler Anadolu'da Frigya'dan, turna kuşları İonya'dan, ton balığı Khalcedon'dan (Kadıköy-İstanbul), müren balığı Atlas Okyanusu kıyısındaki Gades'ten (Cadiz), istiridye Tarentum'dan (Ta-

ranto), mersin balığı Rodos adasından getirilmekteydi. İtalya'da üretilen gıda maddeleri biraz avamî addediliyor ve bunların pleblere uygun olduğu düşünülüyordu. Aktör Aesopus'un verdiği bir ziyafette, bugünkü parayla yaklaşık 300 bin TL'ye mal olan, ötücü kuşlardan yapıma yemekler ikram edilip yenmişti. İsrafi engellemeye çalışan kanunlar fazla masraflı şöenleri yasaklamaya devam ediyordu, ama bunlar genellikle bilinmezlikten geliniyordu. Cicero bu kanunlara uymaya çalışmış, yasaların izin verdiği sebzeleri yemişti, ama yazdığı bir mektuba bakılırsa, on gün boyunca ishalden çekmediği kalmamıştı.

GÖRKEMLİ ŞÖLENLER

İmparatorluk Roması'nın şikem-perverâne şaşaası günümüzde de bilinir demek yanlış olmaz. Tiberius'un imparatorluğu döneminde (14-37) yaşadığı sanılan, müsriflikte aşırıya kaçan yaşamıyla ünlü, zevke ve iyi ye-

meklere düşkün olan ve rivayete göre, serveti bugünkü parayla 70-75 milyon TL'ye düşünce artık iyi yaşayamayacağına akli kesip intihar eden Gavius Apicius bir yandan yaban diyarlara yeni yiyecekler bulmaları için kâşifler gönderen, general ve varlıklı mesen Lucius Licinius Lucullus (?-57?) öte yandan, bizlere, fizik zevklere ve özellikle sofraya baş hazlarına kendisini vakfetmiş bir dönemin debdebelerini simgeler.

Bu cinsten Romalılar, genellikle, görkemli sunuş ile tertipleme ve gösteriş uğruna, yemeklere kendilerini feda etmişlerdir. İmparator Heliogabalus (205?-222) misafirlerine bir şöleninde hepsi hepsi 600 devekuşu beyninin yanı sıra arasına altın parçacıkları serpiştirilmiş nohut, değerli taşlarla karışık mercimek, içinde inciler ve kehribar parçacıkları olan başka yemekler ikram etmiştir. Kendi sarayına Roma lüksünü sokan Mısır kraliçesi Kleopatra (İÖ 69-30), Kilikya'da (Tarsus) İÖ 41'de İmparator Antonius'la buluştuğunda, kendisine gerçekten krallara lâyık bir şölen vermiştir. Bütün tabaklar usta ellerden çıkma ve kıymetli taşlarla kakmalı altındandır. Duvarlar altın ve erguvan renkli kıymetli kumaşlarla kaplıdır. Bu şaşaa karşısında şaşkınlığa uğrayan Antonius'a, Kleopatra orada bulunan her şeyi armağan etmiştir. Ertesi günse hazırlıklar ve alınan tertibat daha da debdebeli olmuştur. Demek oluyor ki, teşrifat, zenginlik ve bolluk, Roma şölenlerinde kuraldır.

Bir şölene davet edilen kimsenin ender raslanan yiyeceklerle karşılaşması mukadderdi. Şölenler genellikle akşam üzeri saat dörtte başlayıp gece geç vakte ya da ertesi sabaha kadar sürebilirdi. Masalar çiçekler ve maydanozla süslenir, mekân yabancılardan gelen parfümlerle kokulandırılırdı. *Triclinium*'da divanlar yumuşak minder ve yastıklarla donatılır, hizmetkâr köleler de, süslü hizmet esvapları üzerlerinde, vakur bir şekilde hazır beklerlerdi. Her masa etrafında "U" şeklinde düzenlenmiş üç divan bulunurdu. Her divanda -üç Fata (Kader) tanrıçasını simgeleyen- üç kişi, her masada da -dokuz Musa'ları (Esin perilerini) düşündüren- dokuz kişi olurdu. "U"nun açık tara-

fiysa servis ve dansçılar, mimciler, akrobatlar ve bazen gladyatörlerin yapacağı gösteriler için serbest bırakılmış olurdu. Davetliler çok olduğunda, gene üç sayısı esas alınarak daha uzun divanlar, meselâ, dokuz, on beş veya otuz kişi için tertip edilirdi. Başka bir imkânsa, dokuz misafir sayısı esas alınarak, birden fazla "U" şeklinde masa teşkil etmekte. Tabî misafirlere yer tahsisinde belirli teşrifat kuralları söz konusuydu. Davetliler divanlara sol kollarını gövdelerine destek ederek uzanırlardı ki, bu, bir bakıma önemliydi. Bıçak ve bazı ke-reler değişik boylarda kaşıklar kullanılmış olsa da çatal söz konusu olmadığından yemek sağ elin parmakları kullanılarak yenirdi. Hele uzanarak yemek kural olduğundan, hazırlanan yemekler bir seferlik küçük lokmalara bölünmüş olarak sunulurdu; soslarsa damlamasınlar diye, daha çok püre kıvamında olurdu.

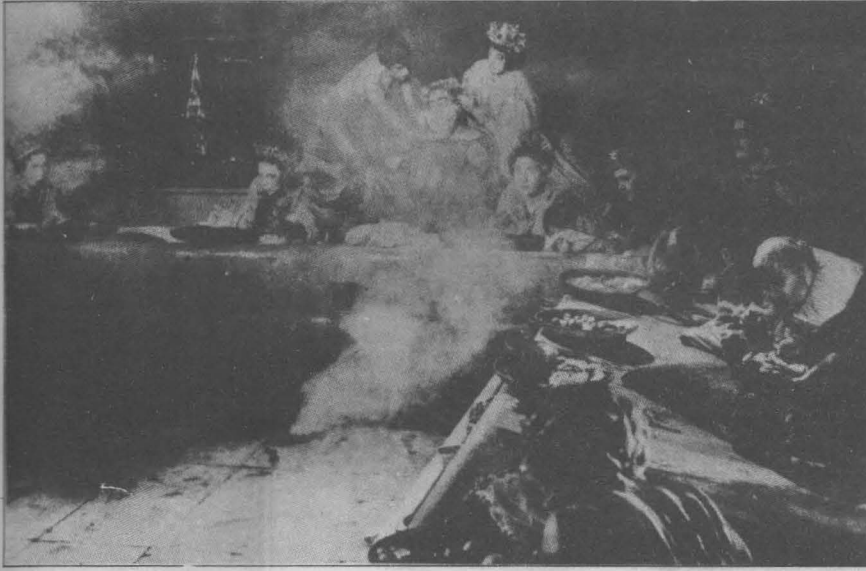
Mezelerle (*gustatio*) tatlılar (*secunda mensa* = ikinci sofraya) arasında, şölen sahibi ve genellikle onun kölesi olan ahçıbaşının övünmelerine vesile olan lüks ve debdebeli yemekler sırayla *triclinium*'a getirilir, davetlilere sunulurdu. Nadir deniz ürünleri, ender rastlanan kuşlar, tuhaf meyveler hem davetlileri hayretten hayrete düşürür, hem de ağızlarını sulandırır. Has kefallerle barbunyaların kilosu günümüz fiyatlarıyla 15 bin TL civarına kadar varabilirdi ki, ünlü hiciv yazarı Decimus Iunius Iuvenalis (60-140) bir balıkçının avladığı balıktan daha ucuz olduğunu mırıldanmaktan kendini alamamıştı. Davetlilerin hazzını daha da artırmak için barbunyalar şölene canlı getirilir, huzurda kaynatılır, hazır bulunanlar balığın haşlanırken aldığı değişik renkleri görerek eğlenirlerdi. Bir rivayete göre Vedius Pollio adlı zengin bir balıkların büyüklerini bir havuzda, kendisini memnun kılmayan kölelerin etiyile beslemekteydi. Yılan balığı, müren, mığrı ile salyangoz nefasetleri bakımından göklere çıkartılırdı. Deve kuşu kanadı, flamingo dili, ötücü kuşlar, kaz ciğeri çok gözde yiyeceklerdi. Adı yukarıda geçen Apicius -ki yaklaşık iki yüz yıl sonra kaleme alınan *De re coquinaria* (Mutfak İşleri) adlı yemek kitabı, doğru olmasa da,

kendisine atfedilmektedir- yalnız kuru incirle besleterek semirttiği domuzların yağ bağlamış kara ciğerlerini kullanarak yağlı ciğer ezmesini (*pâté de fois gras*) icad etmişti. Âdetlere göre ağır bir şölen yemeğinden sonra kusturucu bir ilâç kullanarak misafirin midesini boşaltması ayıp değildi. Ama bazı aç gözlü oburlar bu işlemi, hem de ilâç yerine kaz tüyü kullanarak, ziyafet esnasında *vomitorium* (kusma mahalli) denen yerde yaparak tekrar beliren açlıklarını bastırmak için sofraya dönerlerdi ki bilge Seneca, "*vomunt ut edant, edunt ut vomant*" (yemek için kusuyor, kusmak için yiyorlar) diyerek bu kimse-leri ibret olsun diye eleştirmişti. Davetlilere ev sahibince küçük hediyeler verme ya da tavandan tatlı kokular veya çiçek yaprakları yağdırma [demek ki bizim gazinolardaki âdetimiz hiç de orijinal değilmiş!] yahut da misafirleri müzikle, dansla, şiirlerle, oyunlarla ya da akrobat veya gladyatör oyunları ile şenlendirme şölenlerin daha iç açıcı, hoş yanlarını oluşturmaktaydı.

T RIMALCHIO'NUN ŞÖLENİ

Yazar Gaius Petronius Arbiter'in (?-66) "Satyricon" adlı romanında bize tasvir ettiği Trimalchio'nun şöleni eski Roma'nın büyük şölenlerine bir örnek olarak kabul olunabilirse de, belirtmek gerekir ki, yazarın hikâyesi biraz maksatlıdır. Yaptığı tavsirle, belki de hicve göz kırpar bir yaklaşımla, İmparator Nero'nun (37-68) verdiği muhteşem ve öyle pek inceliklerin yer almadığı şölenlerin abartılmış debdebelerini bize aktarmak istemiştir.

Cena Trimalchionis edebiyatta raslanabilecek en hayret verici şölenlerden belki de ilkidir. Trimalchio eski bir köledir; ama müthiş paralar kazanarak zenginleşmiş ve muazzam tarım arazileri (*latifundia*) sahibi olmuştur. Saray niteliğinde, ama genel ev atmosferi içindeki bir konakta sonradan görmelere has bir lüks içinde yaşamaktadır. Mülkleri o kadar engindir ki şöleninde davetlilere kadeh kaldırırken şöyle konuşur:

Petronius'un *Satyricon*'undan, F.Fellini'nin yaptığı filmde *Trimalchio*'yu gösteren bir şölen sahnesi (*Trimalchio*, geri ortada iki kölenin arasında).

“Şarap hoşunuza gitmezse değiştirteceğim. Şarap satın almak zorunda değilim Tanrıya şükür. Burada ağzınızı sulandıran her şey, henüz daha görmediğim ama, bana denilene bakılırsa, aşağıda Terracina ile Tarentum (Taranto) civarında bulunan yeni malikânelerimden birinde üretilmiştir. Şimdilerde en çok hoşuma giden şey Sicilya'yı da mülklerimin arasına katmak olacak. Böylelikle eğer Afrika'ya gitmek istersem kendi kıyılarımla izleyip yelken açabileceğim. ... Lâf gümüşe gelince, bunun erbabı benim; şarap fıçıları kadar büyük kupalarım var. ... Mummius'un eski sahibime bıraktığı yüz kadar kâse de bu meyanda. ... Ucuz satın alır pahalya satırım, tabii başkalarının farklı fikirleri olabilir.”

Ama gene de Trimalchio tatlı huy-lu birisidir; kölelerine bağırıp çağırır, ama kendi eski halini hatırladığından mıdır, hemen affeder onları. O kadar çok kölesi vardır ki, bunların ancak onda biri kendisini şahsen tanır. Gön-lü boldur, “Köleler de insandır”, der, “onlar da bizim emdiğimiz sütü emmişlerdir... Benimkiler de eğer yaşarlarsa özgürlüğün suyunu kana kana içecekler.” Niyetini ispatlamak için vasiyetnamesini getirir, misafirlerine okur. Mezartaşının nasıl olacağından bahseder vasiyetname, ama sonunda da şu gururlu ifade vardır: “Hiç yoktan zengin oldum, arkamda 30 000 000 *sestertii* (yaklaşık 225 milyon TL) bıraktım ve hayatta hiçbir filozofu dinlemedim.”

Aşağı yukarı kırk sayfa boyu şölen inceden inceye tasvir edilir:

“Yuvarlak bir tepsinin çevresinde zodyak işaretleri sergilenmişti. Her burcun üzerinde ona en uygun yiyecek aşçı tarafından yerleştirilmişti. Koç burcunda bakla taneleri [21 Mart -20 Nisan arası baklanın en bol olduğu dönem olmasından mı?], Boğa burcunda sığır eti, İkizler'de birer çift böbrek ve koç yumurtası, Yengeç burcunda çiçeklerden bir çelenk (?), Aslan burcunda Afrika inciri, Başak burcunda (Lâtince'de *Virgo* = Bâkire burcu) bir bâkire domuz döl yatağı, Terazî'de bir kefesinde turta diğer kefesinde peynirli çörek olan bir terazi, Akrep'te bir kerevides [benzerlikten mi?], Yay burcunda bir yaban tavşanı [tavşanın ok gibi olmasından mı?], Oğlak burcunda bir ıstakoz [antenlerinin boynuzla benzer olmasından mı?], Kova burcunda bir kaz, Balık burcunda iki kefal bulunuyordu.” ...

“Dört köle masaya doğru geldiler, tepsinin bombeli kapağını kaldırdılar. Yeni bir yemek birden gözlerimizin önüne serildi: semiz tavuklar, dişi domuz memeleri, Pegasus'u tasvir eden, sırtına kanat ilâştirilmiş bir yaban tavşanı. Tepsinin köşelerinde Marsyas heykelleri vardı ve bunların göbeklerinden, sanki bir kanalda yüzmüş gibi görünen balıkların üzerine lezzet verici balık soslari akıyordu.” ...

“Müteakip bir tepside pek kocaman bir yaban domuzu bulunuyordu. Başında özgürlüğü verilmiş kölelere has bir şapka vardı. Uzun azı dişlerine içi palmye yaprakları döşeli iki sepet asılıydı. Sepetlerden biri Suriye, diğeri Thebai hurmalarıyla doluydu. Hamurdan yapıp fırında pişirilmiş domuzcuk heykelleri sanki süt emercesine hayvanın etrafını sarmıştı. Bö-

lece ikram edilen yaban domuzunun süt emziren bir dişi olduğu misafirlerle işaret edilmiş oluyordu. Domuzun karnı yarıldığında, her misafire bir tane düşecek şekilde hesaplanmış bulunan, ardıc kuşları kanatlanıp uçtular.” ...

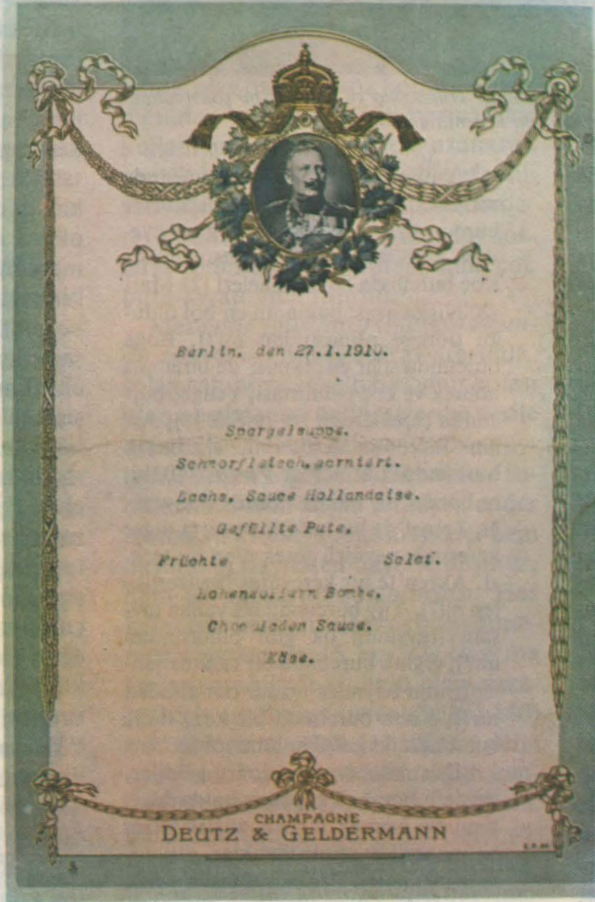
“Sofra toplanıp müzik dinlemeye hazırlanırken, küçük çanlarla bezenmiş üç beyaz domuzun salona girdiğini gördük. ... Bunlardan seçilen yaşça en büyüğü bu arada kızartılıp bir tepside getirildi. ... Karnı yarıldığında bumbar dolmaları, sosisler ortalığa döküldü.”

Sıra tatlıya geldiğinde roman kahramanlarından Encolpius'un artık yemeye mecali kalmamıştır, ama ev sahibi, tatlının bütünüyle domuz etinden yapıldığını söyleyerek, misafirleri ısrarla yemeye teşvik etmektedir. Daha sonraları, her misafire birer tane olmak üzere, su mermerinden yapılmış parfüm dolu kavanozları taşıyan bir çember tavandan inerken, köleler boşalan kadehleri, kupaları yılanmış şaraplarla doldurmaktadır. Trimalchio sarhoş olur, bir oğlanla sevişir; şişman karısı itiraz eder ve kocasının kafasına bir kadeh savurur: “Bu Suriyeli rakkase fahişe”, der Trimalchio, “pek de unutkan. Kendisini mezzattan satın aldım, evimin kadını yaptım; bakındı hele şimdi kurbağa gibi şişiniyor... Ama böyle olması da kaçınılmaz; tavan arasında doğmuşsan eğer, konakta uyuyamazsın.” Ve kâhyasına, karısının heykelini mezarından uzak tutmasını tembih eder. “Yoksa, öldükten sonra bile dırdırından kurtulamayacağım!”

KISA BAŞVURU

- Carcopino, Jérôme, *La vie quotidienne à Rome à l'apogée de l'empire*, Hachette, 5. ed., Paris, 1983.
- Childe, Gordon, *Tarihte Neler Oldu*, Çev.: Mete Tunçay-Alâeddin Şenel, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1982.
- Durant, Will, *The Story of Civilization - Caesar and Christ*, Vol.: III, Simon and Schuster, New York, 1944.
- Louis, Paul, *Ancient Rome at Work*, Çev.: E.B.F. Wareing, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1965.
- Myers, Philip van Ness, *A History of Rome*, Ginn and Co., Boston, 1904.
- Petronius, *The Satyricon*, Çev.: William Arrowsmith, Mentor Books, New York, 1959.
- Revel, Jean-François, *Un festin en paroles*, Jean-Jacques Pauvert, Evreux, 1979.
- Umur, Ziya, *Roma Hukuku Lügatı*, İ.Ü. Hukuk Fak. Yay., İstanbul, 1975.

GEÇMİŞ ŞÖLENLER

Kuşkonmaz Çorbası
 Garnitürlü fırın rosto

Som Balığı
 Sos Hollandez'le
 Hindi Dolması

Meyva

Salata

Çukulata soslu
 Hohenzollern Bombası
 Peynir

İmparatoriçe Eirene, Ayasofya İstanbul -XII yy-

BİZANS İMPARATORİÇELERİ-V

Eirene

AHMED REFİK [ALTINAY]

Bizans'ta teşâvir-i eazze [aziz tasvirleri-ikonalar] mücadeleleri cereyan eylediği sırada idi ki, ihtiyar imparator Beşinci Konstantin oğlu Leon'un düğün merasimini icra ediyordu (768). Leon'un güzel Eirene'yle resm-i izdivacı pek parlak olmuştu. O gün sabahleyin imparatorun şahsına mahsus kayıklar, parlak, ipekli kumaşlarla tezyin edilmiş, Boğaziçi'nin Anadolu sahilinden

dilber Vasilisya'yı alarak Bizans'a getirmişti. Birkaç hafta sonra mukaddes Sarayın taht salonunda tetevvüc merasimi [taçgiyme töreni] icra olunmuştu. Konstantin ile oğlu altın taht üzerine oturmuşlar, Eirene'nin güzel simâsını örten duvağı kaldırmışlar, başına elmaslarla müzeyyen tacı koymuşlardı. Sonra (Saint-Etienne) Kilisesi'nde parlak bir resm-i kabul icrâ edilmiş, bütün ekâbir-i rical, senatör-

lerden ve saray kadınlarından mürekkep muhteşem bir alayla avdet olunmuştu.

Eirene, Atina'da doğmuştu. Öksüz, biçâre büyümüş, melâhat ve taraveti sayesinde ihtiyar Konstantin'in gelini olmak şerefine nâil olmuştu. Bu devirde Atina büsbütün tebdîl-i mahiyet eylemişti. Beşinci asırdaki Atina ile yedinci asrın Atinası beyninde [arasında] pek büyük farklar hasıl olmuştu.

BİZANS IMPARATORİÇELERİ-V

Devr-i kadîm medeniyetin bu muhteşem payitahtı artık bir dârülfünun şehri, ulûm ve fûnun makarrı [başkenti], eski muharrirlerin, meşhur hekimlerin hatırasıyla meşbû [dolu, doymuş] bir şehir değildi; Atina, Eirene² nin yaşadığı devrede, ufak, sâkin, dindar bir hale gelmişti. Atina'nın bu muhiti Eirene'nin efkâr ve dimağı üzerinde büyük bir tesir icra eylemişti. Eirene, bu tesirin netâyicini Bizans'ı senelerden beri sarsan mühim ve dinî bir meselenin hallinde gösterecekti.

Bu devrede Bizans'ı teşâvir-i eazze-ye ibadet meselesi işgal ediyordu. Fakat bu mesele artık dinî olmaktan çıkmış, siyasî bir şekle girmişti. İmparatorlar eazze teşâvirine ibadetin külliyyen aleyhinde bulunuyorlardı. Onların fikrince teşâvire ibadet, putperestliğin nevamâ ihyâsı [bir çeşit canlandırılması] idi. Zihinlerini en ziyade meşgul eden nokta da, memleket dahilinde kilisenin fevkalâde iktisab-ı nüfuz etmiş olması idi. Keşişler, servetleri ve nüfuzları, teşâvir-i eazze taraftarlarıyla büyük bir kuvvet teşkil ediyorlardı. İmparator Konstantin bu ruhanî kuvvete karşı olanca azmiyle mücadeleye başlamıştı. İmparatorun emri ile bazen cebrî, bazen kanlı icraatta bulunulmuş, manastırlardan keşişler tard edilmiş, hapsilere, menfâlara [sürgünlere] gönderilmişti. Bizans'ta hemen hiçbir keşiş kalmamıştı. Bizans halkı fikren mutaassıbtı. Bu sebepten teşâvir-i eazze mücaadesinde iki fırkaya ayrılmıştı. Bir tarafı memurlar ve kibar sınıfı ile ordu, diğer tarafı da ruhbân, avam takımı, ahali ve kadınlar teşkil ediyordu. Hususiyile kadınlar ibadet ve merasimin parlaklığına, kiliselerin ziynetine meclûb olarak kendilerince mucize-nümâ olarak muhterem addolunan tasvirlerden bir türlü vazgeçemiyorlardı.

Bu tabakaya Eirene de dahil olmuştu. Hatta Eirene, fazla olarak Atina² da, teşâvirler ve heykellere en ziyade perestîş edilen [tapılan] bir şehirde dünyaya gelmişti. Eirene'nin teşâvir-i eazze muhabbeti olduğuna hiç şüphe yoktu. Fakat Bizans sarayına dahil olduğu zaman teşâvir-i eazze mücaadeleleri pek ziyade şiddet kesbetmişti. Konstantin gibi bir teşâvir-i eazze düşmanı bir imparatorun karşısında

Eirene'nin ifşâ-yı hissiyat edemeyeceği [duygularını açığa vuramayacağı] tabîî idi. Bu sebepten Eirene dinini ve hissiyatını herkesten saklamış, hatta kayınpederinin ısrarı üzerine, teşâvir-i eazze-yi katiyyen kabul eylemeyeceğine dair parlak bir de yemin etmişti. Eirene'nin bu yemini zâhirî idi. Çünkü ihtiyar Konstantin'in vefatıyla zevci Dördüncü Leon imparator olur olmaz, kocası üzerine icra eylediği nüfuz sayesinde eski şiddetleri tahfif ettirmeye [hafifletmeye] muvaffak olmuştu. Zaten sarayda birçok kadınlar teşâvir-i eazze-ye gizli gizli ibadette bulunuyorlardı. Eirene, artık bunu büsbütün açığa vurmuştu. Bir gün kocası Eirene'nin odasında eazze teşâvirine tesadüf etmiş, zevcesinin bu hareketinden son derece müteessir olmuştu. Fakat Leon, Eirene'nin yalancı yeminlerine asla kanmamış, zevcesine karşı soğuk muamele etmeye başlamıştı. Nihayet Leon'un âni bir surette vefatı Eirene'yi serbest bırakmıştı. Bizans tahtına geçecek İmparator Altıncı Konstantinos henüz on yaşında idi. Eirene, oğlunun vasiyyesi ve aynı zamanda naibe-i saltanat olduğu için artık bütün imparatorluğu yalnız başına idare edecekti...

★

Eirene, melâhat-ı vechiyyeye [yüz güzelliğine] mâlik, afif bir kadındı. Henüz genç bir yaşta Bizans saraylarının mütefessih [kokuşmuş] muhitine atıldığı halde iffetini daima muhafaza eylemişti. Eirene dindar idi. Yegâne arzusu, efkâr ü dimağı üzerine icra-yı tesir eden yegâne hırsı, saltanat ve tahakküm idi. Bu temayülât onu daima zebun bırakmıştı. Eirene genç ve güzeldi; fakat hâkimiyet altında yaşamamak, ruhunu manevî bir cazibeye esir etmemek için hiç kimseyi sevmemişti. Eirene evlât sahibi idi; lâkin hırs-ı saltanat onda muhabbet-i mâderâne-yi [analık sevgisini] bile mahvetmişti. Eirene, tasavvur ettiği gayeye vüsûl için her şeyi mübah görürdü. Ketm-i hakikat, zulüm, ihanet onun nazarında en meşrû vesâitten madûttu [sayırdı]. Eirene bütün kâbiliyet-i fikriyesini, bütün gurur-u nefsanîyetini yalnız bir noktaya tevcih etmişti; o da saltanat sürmekti. Hatta dindarlığını

bile bu temayülüne âlet ittihaz eylemişti. Eirene, kendi fikrince, irade-i ilâhiyyeyi yerine getirmek için bir vasıta idi. Dünyada ifâ edeceği başka bir vazife varsa, o da dini muhafaza etmek, hiçbir kimseyi ona tecavüz ettirmemek idi. Bu sebepten, menâfi-i şahsiyye ile hubb-u saltanatı [saltanat sevgisini] hissiyat-ı diniyye ile mezce [birleştirmeye] muvaffak olmuştu. Hukukuna ve vazifesine kat'î bir itimat hâsıl etmiş olduğu için, takip eylediği maksada kemâl-i azim ile tevccüh eylemiş, hiçbir mânie ehemmiyet vermemişti. Eirene mağrur ve haris, zâlim ve hadîd [öfkeli] idi. Tab'ında şiddetli bir inat mevcut olduğu için vüsûlünü arzu ettiği gayeye kemâl-i azim ile yürüdü. Hususiyile desise tertip etmekte maharet-i kâmile sahibi idi. Tab'en bu evsaf ve mahiyeti haiz olduğu gibi, zahiren de ziynet ve ihtişama meyyaldi. Müdebdeb alaylar, muhteşem binalar, azamet ve saltanat, efkârı üzerinde derin bir cazibe tesiri icra ederdi. Çünkü Eirene, her şeyden evvel, bir kadındı.

Eirene'de büyük bir zekâ vardı. Ekseriya bütün muamelâtında hilekâr bir kadın şeytaneti [kurnazlığı] gösterir, bazen kadınlık zaafına meclûb olur, bir şeye muvaffak olmadan ilân-ı mübâhât ederdi [övünürdü]. 797'de oğlunun sukûtunu temin eden darbe-i hükûmeti ihzar eylediği zaman tam netice-i kat'iyye husule geleceği sırada kendini kaybetmiş, dehşetli bir korkuya giriftar olmuş [kapılmış] bütün entrikalarının akîm kaldığına zâhib olarak tezellül etmek [alçalmak], tasavvurundan vazgeçmek istemişti. Daha sonra kendi aleyhinde ittifaklar akd edilerek sukûtuna çalışıldığı esnada, Eirene hiç ses çıkarmadan mütevekkilâne teslimiyet göstermişti. Eirene, mağlûbiyet halinde zebûn, muzaffer olduğu zaman zâlim idi.

Dördüncü Leon vefat ettiği zaman Eirene bütün nüfuz ve iktidara sahip olmuş demektir. Fakat etrafında müthiş rekabetler, zâlimane ihtiraslar hüküm-fermâ oluyordu. Sarayda, kocasının kardeşleri kendisine daima rekabet ediyorlardı. Beşinci Konstantin, vefatından evvel, meşrû hükümdar aleyhine kıyam etmeyeceğine dair bü-

**BİR BAŞKA
EİRENE DAHA!**
*Bu yazının konusu
olan İmparatoriçe
Eirene'den üç yüz
küsür yıl sonra
Bizans'ta hüküm
süren II. İoannes
Komnenos ve eşi
Eirene, Meryem
Ana'nın iki yanında
(Ayasofya
Mozayiklarından)*

tün çocuklarına yemin ettirmişti. Fakat Dördüncü Leon imparator olur olmaz, hepsi de yeminlerinden dönmüşlerdi. Eirene, bu rekabetten pek ziyade endişe-nâk oluyordu. Çünkü bütün saray ricali tesâvir-i eazze tarafdarlarından mürekkebdî. Kilisede bile tesâvir-i eazze tarafdarları bulunuyordu. Eirene, bu hey'etle, bu fikirde bulunan rical-i hükûmetle, bittabi hiçbir iş yapamazdı. Keza onlar da imparatoriçenin hissiyatına itimad edemiyorlar, payitahtta yeni bir irtica vukuâ geleceğinden korkuyorlardı. Bu sebepten imparatoriçe, dindarane hissiyatını kuvveden fiile getirmek, ihtirasatının bütün hülyalarını akîm bırakmak için, başka istinadlara, başka muâvenetlere muhtaç bulunuyordu. İşte Eirene, bütün zekâ ve maharetini bu vasıtaları tedarik hususunda göstermişti. Eriene, rakiplerinin bir kısmını cebir ve zulüm ile kırmış, bir kısmını hulüm [akıl] ve sükûnetle bertaraf etmişti. Beşinci Konstantin'in oğullarını tahta iclâs [cülus ettirmek, çıkarmak] için hafî bir cemiyet teşkil edilmişti. Eirene bu fırsatıtan istifade ederek kocasının kardeşlerini daire-i inkiyada davet etmiş, Ayasofya kilisesinde icra edilen yılbaşı merasiminde kâffesini hazır bulunmaya icbar eylemişti. Diğer taraftan saray ricalini de birer birer değiştirmeye başlamıştı. Eirene, bütün menâsi-

bi [mansıpları] kendi adamlarına veriyor, kardeşini, yeğenini, sair akrabasını birer mühim mevkie isâd ediyordu [yükseltiyordu]. İhtiyar Konstantin'in generallerini birer birer azlıyor, yerine Saray hadım ağalarını, en şayan-ı emniyet gördüğü kimseleri tâyin ediyordu. Eirene hükûmetin en mühim mevâkiine bu gibi zevatı tâyin etmiş, içlerinden Staurakios'u nâzir intihab eylemişti.

Staurakios, Eirene'nin en ziyade itimad ettiği bir zat olduğu için az zamanda sarayın en sahib-i nüfuz ricali meyanına dahil olmuştu. Askerlik ve diplomaside maharet-i kâmile sahibi olan bu zat, Araplarla şerait-i sulhiyeyi müzakere etmiş, İslavlar isyanını yatıştırmıştı. Eirene yegâne istinadgâhının nüfuz-u maneviyyesini arttırmak için (Hipodrom)da parlak bir zaffer alayı tertip ettirmişti. Staurakios, imparatoriçenin himayesine istinad ederek bazı münasebetsiz hallerde bulunmuş, fakat Eirene'nin nüfuzuyla beraber kendi nüfuzunun da tecdennî ve terakki ettiğini [alçaldığını ve yükseldiğini] görmüştü.

Eirene, saray ricalini arzusunua göre değiştirdiği gibi imparatorluğun umumi siyasetini de tebdîl eylemişti. Bu sırada Şark muharebeleri bitmişti. Eirene, şimdi Garpta Papalığa yanaşmak

istiyor, Şarلمان ile mukavele akdini tasavvur ediyordu. Hususiyle dinî mesâilde ahaliye karşı büyük bir müsamahada bulunuyordu. Eirene'nin bu müsamahası pek ziyade nazar-ı dikkati câlibdi. Artık dindar kimseler serbest serbest hislerini anlatıyorlar selâmet-i ebediyyeye mazhar olmak isteyenler küşe-i inzivaya çekiliyorlar, manastırlar eski revnaklarını iktisab ediyorlardı. Kostantiniye yeniden keşişlerle dolmaya başlamıştı. Diğer taraftan Eirene, devr-i sâbıkın dine karşı tecavüzlerini de birer birer tamir ediyor, Dördüncü Leon'un Ayasofya'dan kaldırdığı tacı muhteşem bir alayla yerine vaz' ediyordu. O zaman dindarlar güruhu, imparatoriçelerinin bu dinî müsamahalarından pür şevk ü sürur, Eirene'nin saltanatını gayr-ı me'mul [umulmadık] bir mucize gibi teb-cil ediyorlardı.

Bu esnada Eirene, mahirâne bir desise takip ederek Patrikliği de nüfuzu altına almaya muvaffak olmuştu. Patrik Pavlos, eazze tesâvirine karşı işlediği günahlardan müteazzi olarak [üzülerek] küşe-i uzletî ihtiyara [yalnızlık köşesini seçmeye; çekilmeye] karar vermiş, o zaman Eirene münhal kalan patriklik makamına mutemedlerinden birini, ruhban sınıfı ile hiçbir münasebeti olmayan saray kâtiplerinden Tarasios'u tâyin eylemişti. Tarasios gayet mahir, her yola gelir bir

zat olduğu için Eirene'nin kendisine tahmil ettiği [yüklediği] vazifeyi şâyân-ı hayret bir surette ifâ etmişti. Tarasios, Eirene'nin âmâlini takviye için evvelâ bu tevcihi [atamay] kabul etmiyor gibi görünmüş, imparatoriçenin ısrarı üzerine kabul etmişti. Aynı zamanda halka da bu tâyini musîb [isabetli] göstermek için kilisenin elim bir halde olduğunu, Şark ve Garp kiliseleri beynindeki ihtilâfın pek ziyade kesb-i şiddet eylediğini, 753'te teşâvir-i eazze aleyhinde akd olunan meclis-i ruhanînin ke-enlem-yekûn [hiç olmamış gibi] hükmünde bulunduğunu beyân etmiş, sonra menâsib-ı ruhaniyyenin [ruhanî mansıpların, rek patriklik makamına suûd eylemişti] yükselmişti].

Eirene, bu kıymetdâr müttefiki ile artık alttan alta hareket edebilirdi. Hatta muzafferiyete şimdiden itimad gösterilerek imparatorluğun bütün papasları Kostantiniye'ye davet edilmiş, Beşinci Konstantin'in hatırasına hürmet eden bir sınıf ruhbanın muhalefet cihetini iltizam edecekleri hatıra getirilmemişti. Fakat meclis -Fatih civarında- Saint Apotr [Havariler] Kilisesi'nde in'ikâd eder etmez, yapılan hatanın farkına varılmıştı. Eirene, oğlu ile beraber bu mecliste hazır bulunduğu sırada dualar başlamış, bu esnada askerlerin müsellâh bir halde kiliseye hücumu işe başka bir renk vermişti. Eirene kargaşalığı teskine son derece himmet etmişti. Fakat bu himmetinden hiç netice hâsıl olmamıştı. Teşâvir-i eazze tarafdarı rahiplere hakaretler edilmiş, cümlesi kileden çıkarılmış, eazze teşâvirine düşman olanlar galibiyet avazeleriyle neşe ve muvaffakiyetlerini ibrazdan [açığa vurmaktan] geri durmamışlardı.

Eirene bu teşebbüsünde pek acele etmişti. Fakat sonra, daha âkılâne, daha müdebbirâne [tedbirli] hareket etmeyi düşünmüştü. Vasilisya ile beraber nâzırı, maksatlarına muvaffak olmak, teşâvir-i eazzeyi ihya etmek için ne kadar hile ve desîse varsa cümlesine müracaat etmişlerdi. O zaman, payitahtta bulunan askerlere daima rekabet gözüyle bakan Anadolu askeri para ile elde edilmişti. Araplara karşı sefer ilân edilerek hassa askerleri sevk

olunmuş, yerlerine sadakatlerine şüphe edilmeyen askerler getirilmişti. Sonra, hududa sevk olunan askerleri zebun bırakmak için malları müsadere olunmuştu. Eirene bu suretle teşebbüsünün esaslarını takviye ettikten sonra İznik'te bir meclis-i ruhanî akd ettirmiş (787), 753'te teşâvir-i eazze aleyhinde verilen mukarreratı fesh ettirerek teşâvir-i eazze ibadeti tesise muvaffak olmuştu. Sonra meclisin Kostantiniye'de (Magnaúra) sarayında vukû bulan son inikâdında, Eirene en ziyade sevdiği itikâdâtı tesisten mütevellid bir sürûr ile kilise mukarreratını imzalamıştı.

Eirene, artık pek memnundu. Kili-seyi de, ihtirasâtı diniyyesini de tamamen memnun etmişti. İhtirasâtına mâni her ne mevcut ise ayakları altında kırmış, teşebbüsâtından memnun ve muzaffer çıkmıştı. Herkes Eirene'yi muzaffer bir Vasilisya gibi selâmlıyor, (Hazret-i Yesû'un istinadı) sıfatıyla tebcele müsâraat gösteriyordu [ululamaya kalkışıyordu].

Eirene teşâvir-i eazze tarafdarlarına karşı muzaffer olduğu sırada, ihtirasâtına yeni bir mâni zuhur etmeye başlıyordu: Altıncı Konstantin artık büyümüş, on yedisine gelmişti. Şimdi, icrâ-yı saltanatı arzu eden oğlu ile, tahakküme son derece haris validesi beyninde mücadele başlayacaktı. Fakat Eirene, hırsını yerine getirmek, kalbinden arzu-yu tahakkümü çıkarmamak için oğlunu da feda edebilirdi.

Konstantin on yedisine geldiği halde Eirene kendisine el'an çocuk muamelesi ediyordu. Saltanatın ilk zamanlarında oğluna Şarlman'ın kızını almak istemiş, fakat Şarlman'ın damadına zâhir [yardımcı] olarak saltanatına darbe vurmasından endişe-nâk olduğu için bu izdivaçtan vazgeçmişti. Sonra oğluna başka birini, Kastamonu'da doğmuş, Mari isminde bir Ermeni kızını intihab etmiş, oğlunu zorla evlendirmeye muvaffak olmuştu. Eirene oğluna bu derece tahakküm gösterdiği gibi, kendisini hiçbir işe karıştırmamaya da son derece itina eder, imparatoru dosttan, nüfuzdan mahrum bir halde sarayına kapardı. Nâzırı Staurakios, istediği gibi, mağrurâne, eblehâne idare-i hükümet ederdi. Nihayet

Konstantin bu tahakküme mukavemet edememiş, annesine karşı isyan etmişti. Konstantin'in bu teşebbüsü haber alınır alınmaz, Eirene bu darbenin doğrudan doğruya kendi hâkimiyetine karşı olduğunu hisseylemişti. O tarihten itibaren hırs-ı tahakküm kalbindeki şefkat-i mâderâne'yi öldürmüş, oğlunu ve müttetiklerini bîrahmâne [acımasız] darbeler altında ezmişti. O derecede ki, müttetiklerini mahbuslara, menfâlara göndermiş, oğlunu âsi bir çocuk gibi kırbaça altında inletmiş, sonra, muzafferiyetinden emin ve müftehir, falcıların ve kâhinlerin taht ü saltanat vaadleriyle mutmain olarak [içi rahatlayarak] yaşamıştı. Fakat askerlerine yemin ettirmeyi de unutmuyarak bütün ordunun tahlîfini [and içmesini] icra ettirmişti. Tahlîf şu suretle olmuştu: "Sen yaşadığın müddetçe, oğlunu asla imparator tanımayacağız!"

Eirene'nin bu teşebbüsü akîm kalmıştı. Anadolu askerleri İmparator Konstantin lehinde isyan etmişlerdi. Ermenistan kolordusunda zuhur eden isyan diğer ordulara da sirayet etmişti. Şimdi bütün askerler Altıncı Konstantin'in mahbustan çıkarılıp imparator ilân edilmesini arzu ediyorlardı. Eirene, kadınlık zaafıyla bu isyandan korkmuş, askerlerin arzusuna tâbi olmuş, oğlunu afva, saltanattan feragata razı olmuştu. O zaman Eirene'nin bütün dostları hakaret altında ezilmişlerdi. Nâzır Staurakios saçları kesilerek Ermenistan'a nefy edilmiş, kendi de Eleverion Sarayı'na çekilmeye mecbur olmuş, nefret ettiği adamların genç imparatorun etrafına toplanıklarını kin ve adavetle seyretmeye başlamıştı.

Konstantin, annesinden daima felâket gördüğü halde Eirene'ye karşı hiçbir adavet izhar etmemişti [düşmanlık göstermemişti]. Eirene'nin sükutundan bir sene sonra, imparator, annesinin rica ve ibrâmına [ısrarına] dayanamayarak kendisine tekrar Vasilisya nâminı vermiş, mukaddes saraya getirtmiş, gözdesi Staurakios'u da afv etmişti. Fakat Eirene, bu defa kalbi hırs-ı intikam ile pür galeyan olduğu halde, re's-i kâre [işbaşına] geçmişti. Şimdi o, kendisine ihanet edenleri zâlimane vurmak, onlardan kanlı bir

BİZANS İMPARATORİÇELERİ-V

intikam almak, harisâne emellerine set çekenleri birer birer tepelemek istiyordu. Eirene, artık emellerine muvaffak olacağına mutmain, bir an evvel arzusuna nâil olmak için oğluna hakaretler ederek umuma karşı nüfuzunu kırmaya başlamış, fakat bu teşebbüsün birdenbire husule gelemeyeceğini anlayınca, intikamını yerine getirmek için en nazik hileler tertibi ile meşgul olmayı göze aldırılmıştı.

Bunun için büyük bir ihtiyat ve gayrete ihtiyaç hissediyordu. İmparator Konstantin, cesur, azm-i kavî sahibi, muktedir bir imparatordu. Umurun muhabbetini celb eylediği gibi kilisenin de hürmetini iktisaba muvaffak olmuştu.

Vakia imparatorunun sefahatinden, zevk ü safaya ibtilâsından [düşkünlüğünden] bahsediliyordu. Fakat bu, sırf düşmanlarının isnâdâtından [yüklemelerinden] ibaretti. Eirene, oğlunu herkesin gözünden düşürmek için, evvela Konstantin'i müdafaa ederek tahata çıkmasına sebep olan Anadolu kumandanı ile bozuşturmak için oğlunu kışkırtmaya, saniyen generali haps ettirmeye, hatta gözlerini oydukturmayaya muvaffak olmuştu. Eirene bu suretle hareket ederek saltanatına tecavüz eden bir adamdan hem intikam almış, hem de Konstantin'in yegâne istinadgâhı olan Ermenistan ordusunu aleyhine teşvik eylemişti. Filhakika ordu isyan etmiş, bu isyanı bastırmak için Vasileus'un gitmesine, orduya karşı zulümler icra etmesine lüzum hâsıl olmuştu. Eirene buna muvaffak olduktan sonra, oğlunu ahalinin gözünden düşürmek için amcalarını aleyhine teşvik etmiş, sonra oğluna nasihat vererek en büyüklerinin gözünü oydukturmuş, dördünün dilini kestirtmiş, bu suretle halkı oğlu Konstantin'den nefret ettirmişti. Fakat Eirene bununla da kanaat etmemişti. Konstantin, zevcesini hiç sevmez, daima metreslerle yaşardı. Eirene'nin saraya avdetinden sonra maiyet kızlarından Theodora isminde bir kıza dil-dâde olmuştu [gönül vermişti]. Eirene oğlunu teşvik ederek zevcesinden ayırtmış, payitahtta rezalet çıkartmış, oğlunun nüfuzunu büsbütün kırmak için bu kıza izdivacına yardım etmişti. Eirene'nin bu plânları icra ettikten sonra ümit ettiği netice tamamen hâsıl ol-

muştu. Konstantin'in izdivacı bütün ruhban heyetini ayaklandırmıştı. Bu isyanı bir taraftan Eirene de teşvik etmekten hâli kalmamıştı. Konstantin kemâl-i sükunet ve itidal ile isyanı bastırmaya çalışmış, nezaket ve hüsn-i muamele ile rahipleri teskine gayret eylemişti. Fakat teşebbüslerinden hiçbir semere hâsıl olmamıştı. O derecede ki, rahiplerden biri fevkalâde ısrar ederek: "Bu uğurda icab ederse, kanımızı dökmeye hazırız!" diye bağırmıştı. İmparator bu ısrara karşı tahammül edememiş, ruhban sınıfı aleyhinde cebir istimâline kalkışmış, hapisler, nefyler, dayaklar birbirini velî etmişti [birbirinin ardı sıra gelmişti]. Bu şiddet, ahvali daha vahim bir dereceye getirmişti. Bütün ruhban sınıfı imparatorun aleyhine kıyam eylemişti. Rahipler imparatoru yüzüne karşı tahkîr ediyorlar, sarayına gelecek tecavüzde bulunuyorlardı. Eirene, muzafferiyetinden emin ve müftehir, kurduğu plânların neticesini kemâl-i sürur ile temaşa ediyor, fakat fırsatı istifade etmekten de hâli kalmıyordu.

İmparator rahipleri yatıştırmak için Bursa'ya, Keşiş Dağı Manastırı'na gittiği sırada, Eirene de plânlarını hazırlamaktan geri durmamıştı. İmparatoriçe Theodora hâmidildi [gebeydi]. Hamlini vaz' etmek için [doğurmak] mukaddes saraya gelmişti. Konstantin, çocuğunun doğduğunu haber alır almaz Kostantiniye'ye dönmüş, artık Eirene manevralarında kâmilan serbest kalmıştı. Eirene, hediyeleri, vaadleri, hüsnü, şahsî cazibeleri ve iğfalleriyle hassa zabitanının en ileri gelenlerini elde etmişti. Eirene'nin maksadı kanlı bir darbe-i hükûmet yapmak, kendisinin yalnız başına saltanat sürmesini temin eylemekti.

Fakat yalnız mühim bir nokta vardı; o da imparatorun nüfuz-u askerîsini kırmaktı. Eirene o sene Konstantin'in Araplara karşı sefer icra etmesinden istifade eylemiş, seferde muvaffakiyetsizlik tevliidi için elden gelen desâise [desiselere] müracaat etmişti. İmparator, mağlûp ve münhezim, Hipodromdan geçtiği sırada bütün asker etrafını ihata etmek [kuşatmak] istemişti. Konstantin, başına gelecek felâketi id-

rak ettiği için derhal bir kayığa binecek Anadolu sahiline firar etmişti. Eirene, bu teşebbüsün akîm kaldığını görünce çıldıracak gibi olmuştu. O zaman kadınlık zaafı bütün âsâbına istilâ etmiş, oğluna yalvarmak, kendisini afv ettirmek istemişti. Fakat hırs-ı saltanat kalbinde intifâ nâ-pezîr [sönmek bilmeyen] bir ateş husule getirdiği için temin-i menfaat uğrunda son gayreti de sarf etmek arzusunda idi. Zaten sarayda birçok kişiler kendisine tarafdardı. Eirene bunların kendisiyle müttelik olduklarını imparatora bildireceğini söylemiş, o zaman Eirene'nin haris müttelikleri imparatorlarını yakalayarak mukaddes saraya, doğduğu odaya kapatmışlar, Eirene'nin emriyle gözlerini oydukturmuşlardı. Sonra zevcesi Theodora'yı da yanına salıvermişlerdi. Konstantin, sarayın bu muhteşem ve müzeyyen odasında zevcesini ve evlâtlarını görmekten mahrum, annesinin ihtirasına kurban olarak senelerce alîl [sakat] ve mazlum bir hayat imrar etmişti [sürmüştü]. İmparatorun bu felâketi için hiçbir kimse bir damla gözyaşı dökmemişti. Mutaassıplar bu felâketi ilâhî bir mucâzât [cezalandırma] telâki etmişler, Vasilisya Eirene'yi dînî himmetinden dolayı tebçil ve tekrîm eylemişlerdi. Yalnız bir Bizans müverrihi, Theophanes, bu mucâzâtın şiddetini kalben hissederek şu suretle tasvir eylemişti: "Güneş tamam on yedi gün zulmetler içinde kalarak hiçbir ziya neşretmemişti. O derecede ki, gemiler rûy-i deryada nereye gideceklerini şaşırılmışlardı. Herkes güneşin ibzal-i ziya etmemesini [bol ışık vermemesini] imparatorun gözlerine mil çekilmesine atf ediyordu. İşte imparatorun annesi Eirene bu surette tahata câlis olmuştu [oturmuştu].

★

Artık Eirene muradına nâil olmuştu. Şimdi yalnız başına saltanat sürüyor, istediğini icrâda serbest bulunuyordu. Fakat bu sefer de muzafferiyetinden ve hâkimiyetinden serbest olmuş, Bizans tarihinde misli sebketmedik [benzeri görülmedik] ahvale cür'et eylemişti. Eirene kendisine (imparator) nâmını verdimişti. Sonra, dört beyaz at koşulu bir araba ile (Saint Aport) kilisesinden sarayına gelmiş, mücevherler ve sırmalarla müzeyyen

elbisesiyle halka altınlar saçarak kendisinin artık zirve-i ikbal ve azamete suûd eylediğini [yükseldiğini] göstermişti. Aynı zamanda hâkimiyetini takviyeden de hâli kalmamış, kocasının kardeşlerinden ufak bir alâmet-i isyan hissederek cümlesini daha uzaklara, Atina'ya nefy etmişti. Keza kiliseyi son derece himaye etmiş, Keşiş Dağı'ndaki (Sakodion) Manastırı ile payitahttaki (Studion) Manastırı Eirene zamanında en parlak bir devreye vâsil olmuştu. Eirene bununla da iktifa etmiyordu: Vergileri azaltıyor, lehçeyi ıslah ediyor, gümrük resimlerini tenzil eyliyordu. Kostantiniye ahalisi bu icraattan memnun ve mesrur imparatoriçeyi kemâl-i samimiyetle alkışlıyordu.

Fakat ihtiyar imparatoriçenin etrafında yine alttan alta isyanlar ve hileler hazırlanmaya başlamıştı. Eirene vefat edecek olursa taht-ı saltanat münhal kalacaktı. Konstantin'in ilk izdivacından iki kızı vardı; ikinci izdivacından olanlar ise veled-i gayr-î meşrû telâkki ediliyordu. Bu sebepten hükûmeti idare eden iki nâzır, Staurakios ile Aetios, Bizans tahtına kendi akrabasını geçirmek istiyorlardı. Eirene'nin hasta ve ihtiyar bulunması bu emeli bir dereceye kadar takviye ediyordu. Fakat Eirene, kanla, cinayetle elde ettiği taht-ı ikbali son radeye kadar muhafazada sebat eyliyordu.

du. Saray bu taht ve saltanat ihtiraslarıyla alt üst oluyordu. Staurakios, Aetios'u mahvetmek için esrarını ifşâ ediyor, aynı silâhı Aetios da refikine karşı istimal eyliyordu. O zaman Eirene, bu iki haris nâzır arasında mütereddid, zayıf ve nâ-tüvan [gücsüz] elleriyle taht-ı hâkimiyete sarılmış, ne yapacağını bilemiyordu. Eirene, bu sırada Şarlman ile müzakere ederek iki imparatorluğu birleştirmek azmine düşmüş, fakat o esnada Staurakios'un vefatı Aetios'un tezyid-i nüfuz etmesine, Eirene'nin bütün teşebbüslerinin akîm kalmasına sebep olmuştu. Bu aralık nâzırlardan Nikephoros da halkın hoşnutsuzluğundan istifade ederek tesâvir-i eazze düşmanlarıyla birleşmiş, ihtiyar Eirene'den intikam almak için kuvvetli bir fırka teşkil etmişti.

Kostantiniye'de bu isyanlar hazırlandığı hengâmda, Eirene sayfiyesinde bulunuyordu. Kıyam edenler arasında eazze tesâvirine düşman zâbitler, nedimler, mülkî memurlar da vardı. Bütün bu kafiye, gece saat ona doğru mukaddes sarayın kapılarına dayanmışlar; cebr ile, tehdid ile Nikephoros'un imparatorluğunu ilân ettirmişlerdi. Sonra ihtiyar Eirene'yi sayfiyesinde yakalayarak Kostantiniye'ye, mukaddes saraya getirmişler, o sabah Ayasofya Kilisesi'nde yeni

imparatorun tetevvüc merasimini [taç giyme törenini] icra ettirmişlerdi. Fakat bu hareketleriyle Eirene'nin nüfuzunu kırmaya muvaffak olamamışlardı. Herkes yeni imparatoru tel'in etmiş [lânetlemiş], geçen devri kemâl-i tahassürle yâd etmeye [özlemle anmaya] başlamıştı. Bizans halkı bu gayr-i memul tebeddüle [umulmadık değişikliğe] bir türlü inanamamıştı. Hemen herkes bu müthiş tahavvülatı [değişikliği] bir rüya, bir hayal-i kâzib addetmişti [yalancı hayal saymıştı].

Eirene, bu sefer de büyük bir zaaf, fakat dinî bir zaaf göstermişti. Resm-i tetevvücün ertesi sabahı Nikephoros yalandan gözleri yaşarmış bir halde karşısına çıktığı, hareketinden kendisini mazur göstermeye çalıştığı zaman, Eirene hiç şikâyet ve itiraz etmeden mukadderat-ı ilâhiyyeye râzı olmuş, Nikephoros'un takdir-i ilâhî ile intihab olunduğuna itikad ederek tahtını, saltanatını, hırsını, hâkimiyetini terk etmişti. Hatta Nikephoros'un talebi üzerine servet ve hezâinini [hazinelerini] de teslim etmiş, yalnız kendisinin sayfiyesinde, (Elevterion) sarayında oturtulmasını rica etmişti. Nikephoros, Eirene'ye ihtiramda kusur etmemiş, kendisine birçok vaadlerde bulunmuştu. Fakat az bir zaman sonra vaadlerini unutarak ihtiyar imparatoriçeyi Kostantiniye'den uzaklara, Büyük Ada'nın yeşil çamlıkları altında, Marmara'nın mai dalgalarına nâzır manastıra göndermişti. Sonra, bununla da kanaat etmemiş, Eirene'nin hilesinden ve desisesinden endişe-nâk olarak kendisini Midilli'ye nefy ettirmişti. Eirene burada, her şeyden, hırs-ı ikbalden, taht-ı saltanattan mahrum, işlediği cinayetlerin hatırasıyla demgüzâr olmuştu. Vefâtında, cesedi evvelâ Büyük Ada Manastırına, sonra Kostantiniye'de (Saint Apotr) Kilisesi'ne nakl edilmişti.

Eirene, siyasî, harîs, dindar ve hilekâr bir imparatoriçe idi. İdare-i hükûmet hususunda istihsal eylediği netâyicle icrâ eylediği cinayetleri asla telâfi edememişti...

Çevriinyazı: Ayşe ŞEN

Gelecek Yazı: Dindar Theodora

Server Tanilli Victor Hugo

BİR DEHANIN ROMANI

**Çıktı... 400.— TL,
SAY KİTAP PAZARLAMA**

۱۳۰۰ قیامت روزی سنه ۱۳۰۰ و ۲۵ شعبان ۱۳۰۰

طبع و تصنیف دره سی

بازار حیدر پاشا (۱۳۰۰) نوبت حیدر پاشا

برقندون زبده کونی بخش تحریرات بر حیدر پاشا

نوبت ۳۲ قیامت ۲۵ شعبان ۱۳۰۰

برقندون زبده کونی

بازار حیدر پاشا (۱۳۰۰) نوبت حیدر پاشا

برقندون زبده کونی

برقندون زبده کونی

بازار حیدر پاشا (۱۳۰۰) نوبت حیدر پاشا
برقندون زبده کونی
برقندون زبده کونی
برقندون زبده کونی

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünûn ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mütazammın muharrerat ve makalâta ve âğraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı istirdat iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

AYŞE ŞEN

İSTANBUL HAVÂDİSİ

□ Beyoğlu cihetinde vukû'bulmakta olan sirkatin mütecasirleri henüz der-dest edilemediğinden ve hırsızlar ise bugüne kadar icra-yı habaset edegeldiğinden dolayı canlarının vikâyesi zımnında bir karakol yaptırılmasını Çakmak Mahallesi ahalisi Beyoğlu Mutasarrıflığından bâ-arzuhal istirham etmiş oldukları mesmûdur [işitilmiştir]... (1 Mart 1885)

□ Beyoğlunda Aynalı Çeşme civarında karhaneci Niktar nâm kadının hanesine çend gece akdem beş altı şahıs gelip, mer-kûme Niktar'ın kapıyı açmamasına mebnî, kapıyı bir hayli tepeledikten sonra bununla da kanaat etmeyip hanenin pencerelelerini şikest ve birbirini üzerine çıkarak pencereden içeri girmek tasavvurunda bulunmuşlar ve merkûmenin feryadı üzerine teşhîr-i silâh edip mezbûreyi susturmayla çalışmışlar ise de muahharen iş zaptıyeye aks etmekle mütecasirlerinin der-dest edildiği işitilmiştir... (16 Mart 1885)

□ Çend gece akdem Salı Pazarı civarında hastalığı istidâd etmiş [şiddetlenmiş] olan bir hastaya komşusu bulunan bir doktor celb edilmek arzu olunmuş ise de mumâileyhin ben gece gelemem sözü üzerine muahharen saat dört raddelerinde Beyoğlu tabirlerinden doktor Ali Bey celb kılınmış idüğü haber alınmıştır... (17 Mart 1885)

□ Evvelsi akşam Sakızağacı civarında sâkin bir Rum kadını beslemesiyle birlikte çarşıya çıkıp hanesinin anahtarını komşusuna tevdi eylemiş ve avdetinde hanesinin kapısını açık bulup içeri girdikte seksen lirahıktan mütecaviz zî-kıymet eşyasının sirkat olunmuş olduğunu ve bu eşyadan maâda mefruşat ve sâireye ilişilmediğini görmüş olduğunu (Stern Ekspres) yazıyor... (22 Mart 1885)

RESMÎ İŞLER

□ Süveyş kanalından sefâinin mürûruna dair bir komisyon teşkili Bâbiâliye teklif olduğu mütevâtirdir. İşbu komisyon Devlet-i Aliyye murahasının taht-ı riyasetinde icima edecek ve kendisinin mukarrerâtı ba'de bir konferansa arz ile tasdik kılınacaktır. Bâbiâli bu hususa muvafakat ettiği halde icabının icrası zımnında Londra Sefaret-i Seniyyesine talimat irsal olunacaktır... (4 Mart 1885)

□ Rivayet-i evrak havadisinden anlaşılacağına göre memuriyet-i mahsusa ile Londra'da bulunan Hasan Fahmi Paşa hazretlerinin (Lord Granvil) ile olan mukâlemelerinde Bulgaristan vergisinin ve Berlin muâhedesinden müstefîd olan hükümetlerin düyûn-u Osmaniyeden isabet eden hisselerinin tayini ve Şarkî Rumeli vilâyeti gümrük hasılatından hazine-i celîleye ait meblağın zammı maddeleri üzerine pek çok mübâhaseler [konuşmalar] cereyan etmiş ve (Lord Granvil) Paşa-i

müşarileyh hazretleri cânibinden serd olun edilleyi [delilleri] pek makûl görmüş-tür... (11 Mart 1885)

Tarık

□ Şişli hattı tramvaylarına İslâm kadınların dahi girdiği hasebiyle vagonların bir köşesinde bir perde var ise de kadınlara mahsus olmak üzere terk olunan mahal derece-i kifâyede olmadığı misillü bir perde ile tefriki dahi gayrı kâfi idüğü cihetle hutût-u sâire vagonlarında olduğu gibi birer tahta perdenin yapılması lüzumu matbaamız vasıtasıyla tramvay idaresine ihtar olunur... (13 Mart 1885)

□ Sultan Mahmut türbe-i şerîfesi civarında ve Fazlı Paşa'da kâin Binbirdirek nâm mahallin sokak üzerinde olan menfeslerinden bazıları demir çubuklarla ihâtâ kılınmış ise de birkaçı hâlâ hal-i kadîminde bulunduğu ve mahall-i mezkûr adeta bir cadde şeklini alıp, geceleri de gaz yanmadığı cihetle geçende vukû'bulduğu gibi kaza vukûu tekrar etmemek üzere anların dahi demir çubuklarla ihâtası lüzumu mercîne ihtar olunur... (15 Mart 1885)

□ Sofya'da gündüz sokaklarda ahâlî-yi İslâmiyyeye hakaret olduğu gibi birkaç kimesnelerin belâ-yı darba dahi dücâr oldukları ve geceleri sokağa çıkmak kâbil olmadığı ve bu emniyetsizlik daha bir müddet devam eder ise işlerini tesviye etmek için Sofya'da bulunan İslâmların ikâmetleri mümkün olamayacağı alınan hu-

susi bir mektuptan anlaşılmıştır...
(20 Mart 1885)

□ Yenikapı haricinde eski Yazmacılar mahallesinde dakik değirmeni önünde mezkûr değirmenin alet-i mahsus ile denizden almakta olduğu soğuk suya ve diğer taraftan dahi yine deryaya icra eylediği sıcak suya mahsus olan havuzlara akşam üzeri birçok çocuklar girdikleri gibi yine ol civarda Ermeni Patrikhanesi civarında İncirdibi denilen mahalde dahi akşam üzeri mektepten çıkan çocuklar tecemmu' ederek [toplanarak] denize girmekte oldukları görülmekte olduğundan vukûu melhûz olan [olması akla gelebilen] kaza ve tehlikenin bir an evvel önü alınması için mensub oldukları daire-i belediye ile polis memurlarının nazarı dikkat ve hamiyetlerine tavsiye kılınır...
(23 Mart 1885)

TELGRAF HAVÂDİSİ

□ Karnaval esnasında Petersburg'ta İmparator sarayında verilen son balonun supe taamında [akşam yemeğinde] imparatoriçe hazretlerinin sağında Almanya Sefiri General (Şvenic) ve sol tarafında Saltanat-ı Seniyye Sefiri devletlu Şakir Paşa hazretleri oturmuşlar ve imparatoriçe hazretleri tarafından paşa müşarileyhe suret-i mahsusada iltifat olunduğu gibi imparator hazretleri dahi ol gece Saltanat-ı Seniyye sefiri ile uzunca bir mülâkatta bulunmuş olduğundan Sefir-i müşarileyhe gerek imparatoriçe hazretleri tarafından ibraz olunan taltifat ve nevâiş huzzârın dikkat-i mahsusasını celb etmiş olduğu Petersburg'tan iş'âr olunmuştur...
(1 Mart 1885)

□ Ajans Havas tarafından dünkü gün matbaamıza tebliğ olunan telgrafnamedir.
Londra 28 Şubat akşam

Vükelâ bugün akd-i meclis-i meşveret edip öğleyinden iki saat sonra başlayan meşveret dört saat sürmüştür.

Mevsûk olarak alınmış olan malûmata nazaran vükelâ istifa etmeyecektir.

İntihabat dairelerinin taksimatına dair kanun lâiyhası kabul olunduktan sonra parlamentonun dağıtılması muhtemeldir... (2 Mart 1885)

□ İngiltere kraliçesinin küçük kerimesi Prenses (Beatris) ile namzedlenmiş [nişanlanmış] olup, geçenlerde biraderi Bulgaristan prensini görmek üzere Sofya'ya azimet eden Prens (Henri Vatemberg), şehir-i mezkûrda bir hayli gün ikametden sonra Almanya'ya avdet eylemek üzere Şubat-ı efrencinin yirmi beşinde Sofya'dan hareket etmiştir.

Prens müşarileyh be-tekrar Sırbistan kralı Milan hazretleriyle görüşüp Bulgaristan ile arasında henüz tesviye-pezîr olmayan ihtilâfa bir hitam verdirmek üzere

re Niş demiryoluyla Belgrat'a gitmiştir...
(2 Mart 1885)

□ Bu sabah Madam Rigotie ile beslemesi maktûlen [ölü olarak] bulundular. Sebeb-i katl sirkat olduğu yirmi beş bin Franklık eshâmın bulunmasından anlaşılmıştır. Katiller henüz ele geçirilememiştir... (3 Mart 1885)

□ İngiltere kraliçesi (Viktorya) hazretleri ahiren Londra şehri dahilinde bir milyon lira Sterlin kıymetinde akar mübâyaa eylemiştir... (15 Mart 1885)

Avrupa Postası

□ Avrupa gazetelerinde münderic telgrafnâme ve havadisın bazıları ber-vech-i zîr nakl olunur. Roma 9 Mart

□ İtalya devleti kariben Yeşil Kitap ünvanı tahtında muharrerat-ı diplomatikayı tab ve neşr edecektir. Madrit 9 Mart

□ (Katalonya) meb'usarı İspanya ile İngiltere meyanında derdest-i akd olan ticaret ahidnâmesinin imza olunmasını talepte fevk al-gaye [son derecede] ısrar etmişler ise de dahiliye nazırı umum memleketin menâfiini dört eyaletin menâfi-i hususiyyesine feda edemeyeceğini bildirmiştir... (17 Mart 1885)

İLÂN VE REKLÂMLAR

(mühim ilân)

KÜÇÜKYAN ve BİRADERLER ECZAHANESİ

□ İstanbul'da Köprübaşında 77 numarada kâindir.

İşbu eczahane sinîn-i vefîreden [uzun yıllardan] beri ahaliyi memnun etmek için her türlü sâ'y ve ikdâmda bulunduğu umum müşterileri nezdinde malûm ve âşikâr bir keyfiyettir. Müşterilerin bu hususta olan umûrunu teshil etmek zımında birçok zamandan beri diğer bir eczahane-nin küşâdı tasmîm edilip ol vechile Yeni camide 26 numaralı eski depodan maâda olmak üzere İstanbul'da köprü karşısında Küçükyan ve Biraderler nâmıyla 77 numaralı bir eczahane müceddeden [yeniden] küşâd edilmiştir. İşbu küşâd olunan eczahanede ehven fiyatla Fransa, Londra ve Almanya'nın birinci derecede mahsulât-ı kimyâiyye ve ispençiyarileri bulundurulmaktadır. Bundan başka mezkûr eczahane ve depoda her nevi miyah-i madeniyye [maden suları] ve şarap ve konyak ve Avrupa'nın en meşhur fabrikalarında imal olunan balık yağları ve envâ meşrûbat ile ameliyat-ı cerrahiyyeye dair vesaire gibi aletler dahi bulundurulmaktadır. Ahalinin işbu eczahaneye rağbetleriyle götürcekleri veya gönderecekleri reçeteler heman dakikasında ve ehven fiyatla taze ve saf mahsulât-ı ispençiyariyye ile istihzâr olunmaktadır. Mezkûr eczahanede etibbâ-yı meşhûreden dahi bir-kaçları mevcut olduğu ilân olunur.

Usul-ü fenn-i kimya üzere her nevi mu-

ayene ve tahlil icrâ ve gayet dūn [aşağı] fiyatla satılmaktadır... (1 Mart 1885)

DÜYUN-U UMUMİYYE-İ OSMANİYYE İDARESİNİN İLÂNIDIR

□ Düyûn-u Umumiyye-i Osmaniyye meclis idaresi düyûn-u umumiyyeden kayıtlı ve mübadele olunan tahvilat üzerine 1 Mart 1885 Rûmî tarihinden itibaren yüzde yarım faiz tediye olunacağını umuma ilân eder. Mübadele olunan tahvilat faizleri Dersaadette Osmanlı Bankası ve Londra ve Paris'te şubeleri ve Viyana ve Berlin ve Roma ve Brüksel'de muhbirleri tarafından tediye olunacaktır...
(2 Mart 1885)

□ Kandilli'de Akıntı Burnunda merhum Kâni Paşanın yalısına muttasıl [bitişik] 40 numaralı yalı harem ve selamlık dokuz oda üç sofa ve bahçe ve sâireyi müstemil olduğu halde kiraya verilecektir.

Bâbiâli Caddesinde kitapçı Aleksan efendinin dükkânına müracaat oluna...
(3 Mart 1885)

□ Erzak anbarı için alınacak Cenova pirincinin münakasasına üçyüz bir sene-i maliyyesi Martının dördüncü Pazartesi günü başlanacağından i'tâya talip olanların yevm-i mezkûrda hazine-i hasa-i şâhâne hazır bulunmaları... (15 Mart 1885)

MUKTEBESAT

□ Selânık ve Kosova vilâyetlerine tecavüz etmek üzere Bulgaristan'ın Sofya ve Köstendil ve Dobinca beldelerinde hayâdîd [haydutlar] çeteleri tertib olunmakta idüğü ve bunlara Bulgaristan idaresi tarafından silah ve mühimmat ve bir miktar harcırah verildiği Sofya'dan (Neogolos) gazetesine iş'âr olunmuştur... (16 Mart 1885)

□ Rusya'nın Avrupa kıtasındaki memâlikinin tahrir-i nüfusu [nüfus sayımı] bu kere ilân olunmuştur.

Bin sekiz yüz seksen iki senesinde nüfus-u mezkûrenin yekûnu yetmiş yedi milyon sekiz yüz yetmiş dokuz bin beş yüz on adet olup, otuz sekiz milyon altı yüz elli bir bin dokuz yüz yetmiş yedi nüfus zükûr [erkekler] ve otuz dokuz milyon iki yüz yirmi yedi bin beş yüz kırk dört nüfus inâs [kadınlar]dır. (Finlandiya) Grandükalığı ve memalik-i saire ahalisiyle Rusya teb'ası takriben yüz iki milyona bâliğ olmakta imiş.

Sene-i mezkûrede mevâlidin [yeni doğan çocukların] miktarı üç milyon dokuz yüz dört bin beş yüz yetmiş yedi tahrir olup, evlâd-ı zina yüz bir bin altı yüz kırk sekiz nüfus imiş. Mikdar-ı vefeyât [ölümlerin miktarı] üç milyon otuz üç bin beş yüz altmış dokuz nefere bâliğ olmuştur. Köylerde tabip nadir olduğundan mikdar-ı vefeyât şehirlere nisbetle ziyadedir... (1 Mart 1885)

KİTAPİYAT

SELİM NÜZHET GERÇEK'İN TARİH ÇALIŞMALARI

“Malûmdur ki hiçbir unsur yaşadığı muhitin zihniyetinin tesirinden kurtulamaz. Yaşadığımız muhitin zihniyetimize tesiri o kadar katıdır ki düşüncelerimizin her zamanki ve her muhitteki düşüncelere nasıl uymadığına âdetâ aklımız ermez.”

S.N. GERÇEK

Selim Nüzhet Gerçek (1891-1945), matbaacılık, gazetecilik, tiyatro, taşbasmacılık konusundaki tarihsel nitelikli araştırmaları, bu konulara ilişkin gazete ve dergilerdeki yazıları, tartışma ve eleştirileri, çevirileri, derlemeleri, yaşam öyküsel (biyografik) çalışmaları ile kültür ve sanat yaşamımızın sorunlarına eğilen, çözümler arayan kişilerden biridir. Bu nedenle Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarındaki kültür, sanat ve düşün alanında çalışan birçok kişiye gözlenen çok yönlülük, onun çalışmalarında da hemen kendini gösteriyor. Fakat ölümünden sonra, yapıtlarının yeni baskılarının yapılmaması nedeniyle, eğildiği alanlarda çalışma yapanlar dışında tanınmaz olmuştur. Oysaki onun araştırmaları, incelemeleri, günlük yazıları ve eleştirileri, kaynak gösterici, değinilen konuya dikkat çekici nitelikler taşır.

Onun düşünceleri, o yıllarda yeni bir kimliğe bürünen “Batı'ya açılma” geleneği ve ulusçu eğilimlerin bileşimine dayanan yenileşme ve değişmeden yana olmayı içerir. Bir yandan ulusal kültür, sanat ve tarihsel gelişimimiz konusunda yeni yeni çalışmalar yaparken, bir yandan da ortaya çıkarılanları, Batı'nın bilimsel yönetime dayanan, çok yönlü verileri karşısında sınama, genelde Selim Nüzhet Gerçek ve diğer araştırmacıların çalışmalarına egemen olan bir yöntem.

O günlerin birçok araştırmacısında olduğu gibi, Selim Nüzhet Gerçek'in de çalışmalarında görülen genel özellik, aktarmacılıktır. Ayrıca da doğal bir eğilim... Çünkü bilimsel nitelikli çalışmalarımızın az olması nedeniyle, aktarmacılık bize, ulusal değerlerin kaynaklarını gösterirken, uluslararası -özellikle Avrupa- kültürünün tanınmasını sağladı. Böylece, ulusal ve uluslararası düşünceler, yargılar, bilgiler, uygulamalar, sonuçlandırmalar karşılaştırılıyor, değerlendiriliyordu. Selim Nüzhet Gerçek bu durumu birçok çalışmasında açıkça belirtmekte. Örneğin, *Türk Teması* adlı çalışmasında; “Bu satırlar yalnız mevcut malûmatı toplamak yarın yenden bulunacak vesikalara bir zemin ha-

zırlamak emelile yazılıyor”¹ derken, *Türk Gazeteciliği* çalışmasında da; “ilk gazeteler hakkında biraz malûmat” topladığını, bu konuda daha sonraları çalışma yapacak olanlara “bir zemin hazırlamış oldum ümit ederim”² diyor. Ayrıca o, kendinden sonraki araştırmacıların tamamlayacağı inancıyla, çalışmalarındaki bilgi eksikliğini açıkça belirtiyor.

İşte bu noktada aklımıza, Selim Nüzhet Gerçek'in neden birçok alanda, tarihsel nitelikli araştırmalar yaptığı sorusu gelebilir. Bunun yanıtı, o yıllardaki uluslaşma sürecine bağlı olarak, ulusal kültür oluşturma çabalarına katkıda bulunma düşüncesi ve kaygusunda yatıyor. Böylece, tarihsel gelişiminde Cumhuriyet Dönemi ile kendine farklı bir gelecek kurmak isteyen Türkiye halkı, geleneksel kültürü hakkında bilgilendirilecekti. Bu nedenle, Selim Nüzhet Gerçek Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarını “milletimiz için bir Rönesans devri”³ olarak görüyor.

Yaşar Nabi Nayır'ın, “birçok bibliyografya eserleri hazırlamış, Türkiye'de modern bibliyografinin kurucusu”⁴ olarak tanımladığı Selim Nüzhet Gerçek, çalışmalarında kullandığı kaynakları gösterirken, hem çalışmalarına bilimsel bir özellik kazandırıyor, hem de kendinden sonraki araştırmacılara gösterdiği kaynaklarla yardımcı oluyor, yol açıyordu.

Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Matbaacılığı* (1926) (2. Basım 1939), *Türk Teması* (1930) (2. Basım 1942), *Türk Gazeteciliği* (1931), *Türk Taş Basmacılığı* (1939), *Tiyatro Tarihi - Yunan ve Latin Tiyatrosu-* (1944) adlarında kitaplaşmış tarihsel nitelikli çalışmalar yapmıştır. Ayrıca, *Atalarsözü* (1939) adlı kitabı, çeşitli kültür adamlarına ilişkin yaşam öyküsel incelemeleri, döneminin kültür ve sanat yaşamını anlatan ve geleneksel sanatlarımız konusunda bilgiler veren yazıları da, konularının içeriği açısından, tarihsel nitelik taşıyan çalışmalarına yaklaşırlar.

Şimdi artık Selim Nüzhet Gerçek'in tarihsel nitelikli kitaplaşmış çalışmalarını tek tek tanıtmaya geçebiliriz.

1. *Türk Matbaacılığı*

Eski yazıyla 1926 yılında, yeni yazıyla 1939 yılında basılan *Türk Matbaacılığı* adlı yapıt, Selim Nüzhet Gerçek'in kitaplaşmış ilk çalışmasıdır. İlk kitabını 1929 yılında ortaya çıkarmış olan matbaacılığımızın 200. yılı için hazırlanan bu çalışmada, Avrupa, Uzak Doğu, Uygurlar ve İslâm ülkelerindeki matbaacılığa değiniliyor. Aslında kitap, İbrahim Müteferrika'nın ülkemizde basımevi kurma çabalarını ve çalışmalarını içermekte.

Selim Nüzhet Gerçek, matbaanın Rönesans'la birlikte ortaya çıkmasının, yaşama yeni bir bakış kazandırdığını, “hurfelerin yıkılmasına, siyasi ve içtimai yeni bir devrin inkişafına sebep”⁵ olduğunu belirtiyor. Doğu halklarında el yazması eserlerin, basma eserlerden daha çok tutulmasının, matbaanın bu ülkelere daha

geç gelmesinde önemli bir etken oluşturduğu düşüncesindedir. Yalnız, II. Beyazıt zamanında matbaacılıkla uğraşanların idam edildiği ve bu nedenle basimevi kurulmadığını belirten düşüncelere karşı çıkıyor. O yıllarda basimevi oluşturmamamızı şöyle anlatıyor:

“Demek ki o devirlerde matbaanın memleket ve millete ne nisbette hâdim bir icat olduğu kestirilememiştir.”⁶

Matbaanın bulunması ve basimevlerinin yaygınlaştırılmasıyla birlikte Batı’da ve Doğu’da birbirlerine ilişkin, dinsel, bilimsel ve dilbilime ait yapıtların, sözlüklerin çevrildiğini söylüyor.⁷

Selim Nüzhet Gerçek, ilk basimevimizin kurulmasından yüz yıl kadar önce, 1627 yılında Nikodemos Metaksas adlı bir Rum rahibin basimevi kurma girişiminin bulunduğu ve başına gelenleri anlatıyor. İstanbul İngiliz Elçiliği’nin koruması altında matbaasını kuran Metaksas, ilk olarak, 1627 yılında “Museviler Aleyhine Bir Risale” adlı bir kitap basar. Fakat Fransızların ve Cizvitlerin kışkırtması sonucu, 6 Aralık 1628 yılında Yeniçeriler matbaayı basıyorlar ve Metaksas ile İngiliz Konsolosluğu kâtibini hapsediyorlar. Selim Nüzhet Gerçek yeniçerilerin bu tavrını, matbaa düşmanlığına değil, Cizvitlerin Ortodokslara karşı onları kullanmalarına bağlıyor. Bu düşüncesini de, yeniçerilerin matbaaya zarar vermemesine dayandırıyor.

İbrahim Müteferrika’nın, 1729 yılında basimevinde yayın yapmadan önce, “şimşir üzerine oyma kalıplarla ufak tefek şeyler”⁸ bastığını belirtiyor. Müteferrika’nın 1719 yılında, Damat İbrahim Paşa’ya sunduğu sanılan Marmara haritasının resmini buna örnek gösteriyor. Ayrıca İbrahim Müteferrika’nın 1724 yılında bir Karadeniz, 1729 yılında bir İran ve (bulunamamış) bir Mısır haritası yaptığını ekliyor.

Selim Nüzhet Gerçek, “Acemperest” bir beğenin egemen olduğu III. Ahmet’in padişahlık yaptığı yılların ve “Lâle Devri”nin, matbaacılığın ülkemize gelmesinde ve gelişmesinde önemli bir yere sahip olduğu görüşündedir. Osmanlı Devleti’nin bu yıllarda ulusal ve uluslararası ilişkilerde barış içinde yaşamasının payı büyüktür.

Selim Nüzhet Gerçek, çeşitli tarihsel kaynaklara dayanarak, İbrahim Müteferrika’nın Calvinist mezhebine dahil Macar kökenli bir Hristiyan olduğunu, papaz olarak yetiştirildiğini, on sekiz yaşında Osmanlılara esir düştüğünü, kurtulması için fidye verilmediğinden İstanbul’da esir olarak satıldığını, çok kötü günler geçirdiğini, Müslüman olmayı kabul etmesi üzerine esirlikten kurtulduğunu, İslâm dinini ve Türk dilini çok iyi kavradığını, böylece hızla yükseldiğini anlatıyor. Müteferrika’nın “Risale-i İslâmiye” adlı değerli bir çalışması olduğunu söylüyor. Dil bilmesi, çok yönlü olması nedeniyle, Da-

mat İbrahim Paşa’nın yakınında olmayı başarmış, basimevi kurmada yardımını kazanmıştır. Selim Nüzhet Gerçek matbaanın bizde geç kurulmasını şöyle açıklıyor:

“Buraya kadar yazdıklarımızdan sarîh bir şekilde anlaşılıyor ki, matbaa ve matbaacılık İstanbul’un meçhulü değildi. Yalnız o zaman taassubun nüfuz ve kudretinden korkarak bu san’atı tatbik imkânı elde edilememişti. Daha doğrusu o devre kadar zaman bu icade müsait bir şekil almamıştı.”⁹

İbrahim Müteferrika’nın Damat İbrahim Paşa’ya basimevi kurmak için sunduğu bilgilendirici “risale”sinde, basimevi kurulmasının, kitap basımının elle yazmaktan daha ucuza gelmesinden ötürü halk için daha yararlı olacağını, yazarların yapıtlarının daha iyi korunacağını ve yaygınlaşacağını, kitap okumanın daha kolaylaşacağını, kitapların başındaki özet ve sonundaki dizinin aranılan şeyin daha kolay bulunmasını sağlayacağını, taşra kentlerinin kitaplardan daha çok yararlanabileceğini, kütüphaneciliğin yaygınlaşacağını, Osmanlı Devleti’nin kitap basımı yoluyla İslâm halklarına daha çok hizmet edeceğini, Avrupalıların Doğu halklarına ilişkin yanlışlar dolu kitaplar basmasının önleneyeceğini, Osmanlı Devleti’nin kitap basımına önder olmasıyla İslâm dünyasında şanının ve şerefının artacağını anlattığını söylüyor.¹⁰

Selim Nüzhet Gerçek, kurulan basimevini, on yıl İbrahim Müteferrika’nın, iki yıl “Rumeli kadılarından İbrahim ve Anadolu kadılarında Ahmet Efendinin”, iki yıl “Vâsif ve Raşit Efendilerin” ve son dört yılda “yalnız Raşit Efendinin” işlettiğini belirtiyor. 1729’da ilk basılan *Van-kulu Lügâti*’nden başlayarak, 1794’te basılan *Fenn-i Muhasara*’ya kadar geçen sürede yirmi dört kitap basılmıştır.¹¹ İlk kitapların tarihi konuları içermesine rağmen, son kitapların askeri nitelikli teknik kitaplar olduğu dikkati çekiyor. Ayrıca, 1735-1740 yılları arasında basimevi çalışmamıştır. Karşılaştığı tüm zorluklara rağmen, İbrahim Müteferrika’nın bastığı kitapların seçiminde de çok titiz davrandığını anlatıyor.

Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Matbaacılığı*’nın bir yerinde, “kuruluş gayesi bütünü başka olduğu halde, Türkçe neşriyat yaparak Türk irfanına da hizmet”¹² eden Fransız Elçiliği basimevinin çalışmaları da anlatıyor. Bu basimevinde, askerliğe yönelik ve Türk-Fransız ticaretinin gelişmesinin bir sonucu olarak, Türk diline ilişkin kitaplar yayınlamıştır.

Türk Matbaacılığı’nın son sayfaları, İbrahim Müteferrika’nın Latince’den çevirdiği, fakat basılmayan bir çalışmayı anlatıyor. Ayrıca kitabın sonunda, matbaacılık konusundaki belgeleri içeren kırk dört resim var.

2. Türk Temeşası

Selim Nüzhet Gerçek’in 1930 ve 1942

yıllarında iki kez basılan *Türk Temeşası* adlı kitabı, Meddah, Karagöz ve Ortayoyunu üzerine yapmış olduğu araştırmalarının bir ürünüdür. Geleneksel tiyatromuz konusunda yaptığı bu çalışmadan daha sonra yetkin, çok yönlü araştırmalar yapılmıştır. Fakat *Türk Temeşası* çalışması, araştırmacılara kaynak göstermesi, günümüze yakın yaşayan geleneksel tiyatromuzun kişilerinin tanıtılması açısından önem taşımaktadır.

Selim Nüzhet Gerçek’in tiyatro konusundaki çalışmaları içinde, Türk Tiyatrosu’na ilişkin araştırmaları önemli bir yer tutar. *Türk Temeşası*, geleneksel tiyatromuza ilişkin belgelerin derlenmesini ve kaynakların fazlaca yorumlamadan aktarılmasını içerir. Bu kitap, eski tarihçilerden, vak’ânüvislerden, gezgincilerin anılarından ve gününde Türk Tiyatrosu üzerine yapılan çalışmalardan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Kitabın ilk bölümünde Meddah’a ilişkin bilgi vardır. Fakat anlatılan, kendisinin de belirttiği gibi, diğer halklardaki meddah geleneği değil, Türk meddah geleneğidir.¹³

Meddahların geçmişte, toplumsal yaşamda önemli bir yere ve saygıya sahip olduklarını, bu konularını da meddahlıkları sayesinde kazandıklarını belirtiyor. Fakat meddahlığa ve meddahlara ilişkin bilginin çok az olduğunu da ekliyor. Bu nedenle, Türk, İran ve Arap meddahlarının birbirlerinden yararlanmalarına ve ayrılıklarına tam açıklık getirilemediğini söylüyor. “Meddah hiç şüphesiz bütün şark ve İslâm memleketlerinin ilk ve iptidaiî temâşasıdır”¹⁴ diyor, ama meddahın tanımlanması, toplumsal işlevi ve görevlerine ilişkin fazlaca bir bilgi vermiyor. Yalnız, “kıssahan”ları yazılmış öyküleri okuyan, “meddah”ları doğaçlamadan öykü anlatandır diye tanımlarken, meddahların yaptıkları işe kısaca değiniyor.¹⁵

Meddahların halkın temâşa gereksinimini karşıladıklarını söyleyen Selim Nüzhet Gerçek, Türk meddahlarının dinsel öyküler yerine, ulusal kaynaktan aldıkları konuları anlattıklarını belirtiyor. Selim Nüzhet Gerçek, “kat’i bir tasnif değildir” diyerek, kadın ve erkek meddah ayrımı yapıyor. Kadın meddahların masal, erkek meddahların aklı uygun gelen öyküler anlattıklarını söylüyor.

Selim Nüzhet Gerçek, meddahların adları, yaşamları, tavırları, söze girişleri, nasıl sürdürdükleri ve öykülerini nasıl sonladıkları ile günlük yaşamları hakkında bilgi verir. Hangi meddahların, hangi taklitlerde başarılı olduklarını anlatır.

Türk Temeşası kitabının ikinci bölümünde Karagöz sanatımızla ilişkin bilgi veriyor. Gölge oyunu geleneğini Platon’un *Devlet* adlı kitabındaki mağara benzetmesine dayandıran Selim Nüzhet Gerçek, “Batılılaşma” sürecimizde küçümseme Karagöz için “meddahlığın tekamül etmiş

bir şeklidir”¹⁶ diyor. Fakat Karagöz sanatı ve sanatçıları hakkında belge bula-madığını, bunun nedeninin de eski tarih-çilerin oyundan uzun uzadıya bahsetme-yi önemsememelerine bağlıyor.

Karagöz’ün kaynağının Mısır’da oldu-ğunu, bu nedenle “Karagöz’ün bir Bi-zanslı kıptı” olduğunu ve Yıldırım Beya-zıt’ın camisinin yapılmasında Hacıvat adlı biriyle işi aksatan ve cezalandırılan bir kişi olmadığını belirtiyor. Ona göre, perde ar-dında gölgeler olarak oynayan tasvirlerin, geleneksel kültüründe “tasavvuf” bir eği-lim taşıyan Doğu halklarının -buna bağlı olarak da Türklerin- beğenisini hemen ka-zanmış, sevilmiştir.

Selim Nüzhet Gerçek, Karagöz’deki tasvirlerin herbirinin, izleyicileri bir gül-dürü içinde düşündürdüğü görüşündedir. bu nedenle Karagöz sanatçılarının, konu ve kişilerin geliştirmek için büyük çaba sarfettiklerini, ayrıca seyircinin de, Kara-göz sanatının gelişiminde yenilik isteyen davranışının katkısına da değiniyor. Fa-kat bu değişimde Karagöz’ün özünün de-ğişmediğini de ekliyor.

Bugün artık tiyatro araştırmacıları ta-rafından kabul edilen ve Karagöz’ün üç temel özelliğinden olan açık saçıklığa, Se-lim Nüzhet Gerçek, “Karagöz’e gayri ah-lâkîlik isnat edilemez” diyerek karşı çıkı-yor.

Çalışmasında, başta Karagöz ve Hacı-vat olmak üzere, Arap, Acem, Lâz, Ar-navut vb. oyun kişilerini tanıtıyor ve özel-likleri hakkında bilgi veriyor. Giysileri, ulusal şarkıları, söyleyişleri (telâffuz) ile güldürmeyi sağladıklarını belirtiyor.¹⁷

Selim Nüzhet Gerçek, son devir Kara-göz sanatçılarından kırk iki Türk, on ta-ne de Rum ve Ermeni asıllı kişinin adını sıralıyor. Ayrıca, Karagöz tasvirlerinin hazırlanılışını, “tasvir kesmek”te ünlü olanları tanıtıyor. Fakat Karagöz sanatıyla uğraşanların güvencesizlik ve ilgisizlik yüzünden giderek azaldığını, bunun ön-lenmesi gerektiğini belirterek şöyle diyor:

“Ümit ederim ki yakın bir âtide bu te-menni bir hakikat olur ve son hayalciler-den istifade edilerek bu güzel san’at ihya edilir.”¹⁸

Selim Nüzhet Gerçek, kitabının üçün-cü bölümünde, geleneksel tiyatromuz için-de tipleri, biçemi, oynanışı ile önemli bir yer tutan ve Karagöz’deki kişilerin, “per-deden yere inerek”¹⁹ ortaya çıkardıkları-nı belirttiği Ortaoyunu’nu inceliyor. O, Hacıvat’ın Pişekâr, Karagöz’ün Kavuk-lu olarak seyircinin karşısına çıktığı gö-rüşündedir.

Selim Nüzhet Gerçek, Ortaoyunu’nun, halkın beğeni, söz söyleme yeteneğine da-yandığını ve Türkçenin gelişmişliğini, çok yönlülüğünü gösterdiğini belirtir. Fakat, Ortaoyunu hakkındaki kaynak eksikliğin-den yakınır.

Ortaoyunu’nun geçmişte bir süre, sün-net düşünlerinde, esnaf eğlencelerinde,

peştemal kuşatma törenlerinde oynandı-ğını, böylece halk tarafından çok sevildi-ğini anlatıyor. Ortaoyunu’nda kullanılan güzel sözlerin, cinasların ve hazırcavap-lıkların, seyirciyi güldürürken, dilimizi de incelettiğini belirtiyor. Bunun sonucun-da, Ortaoyunu’nda konularının çoğaldı-ğını söyleyen Selim Nüzhet Gerçek, kırk altı oyunun adını sıralıyor.²⁰

Eskiden Ortaoyunu’nda curcunaya çı-kanlar ve köçekçeler bulunduğunu, ancak bir süre sonra bunların oyunlardan çıka-rıldığını, ama oyuna girişin, oyun kişile-rinin tavırlarının değişmediğini söylüyor. Yalnız, İstibdat Dönemi’nde Kavuklu’ya “Nekre” dendiğini, Kavuklu’nun biçimi-ni Şükrü Efendi’nin bulduğunu, bu tipe yeni biçimini verenin ise Kör Mehmet ol-duğunu anlatıyor.

Ortaoyunu’nun tipleri, giysileri, sahne donanımları (aksesuar), özellikleri ha-kında bilgi veren Selim Nüzhet Gerçek, Ortaoyuncuların çoğunun adının bile bi-linmediğini belirtiyor. Yirmi üç Zenne, yirmi iki Taklit’e çıkan kişinin adlarını verdikten sonra, altı yabancı kökenli Or-taoyuncunun adlarını sıralıyor.²¹ Bunla-rın arasında Abdürrezzak, Komik Kel Hasan, Hamdi Efendi ve Abdi Efendi hakkında kısa bilgi veriyor. Son yıllarda Ortaoyunu ile uğraşanların azaldığını söy-ledikten sonra, aralarında Küçük İsmail ve Nasit’in bulunduğu Ortaoyuncularının adlarını veriyor. Taklitlerin, Zenne, şive taklidi, İstanbul taklidi ve diğer taklitler olarak dört ana kısımda sınıflanabilece-ğini anlatıyor.

Türk Temaşası kitabında, bu konula-rın yanı sıra, geleneksel tiyatromuzun önemli kişilerinin, kostümlerin, dekorla-rının, gölge oyunu tasvirlerinin ve bazı belgelerin fotoğrafları vardır.

3. Türk Gazeteciliği

1 Kasım 1831 yılında çıkan ilk Türk ga-zetesi “Takvim-i Vakayi”nin çıkışının 100. yılı nedeniyle, Selim Nüzhet Gerçek *Türk Gazeteciliği*’ni hazırlamıştır. 1931 yı-lında çıkan bu kitap, gazeteciliğimizin ilk elli yılını tanıtmayı amaçlıyor.

Selim Nüzhet Gerçek, gazetecilik konu-sunda bir araştırma yapılmadığından ve böyle bir araştırmaya girildiğinde de bel-ge eksikliğiyle karşılaşılacağını şöyle anlatıyor:

“Gazete bizde, gündelik her eşya gibi, biraz hor tutulmuş, tarihi lâıyk olduğu veçhile tetkik edilememiştir. İptida böyle bir tetkik yapabilmek için lâzım gelen ve-sikalar yoktur. Gazete koleksiyonları hiç-bir kütüphanemizde tamam değildir.”²²

Selim Nüzhet Gerçek, gazetelerimizin kaç sayı, haftalık mı yoksa günlük mü çıktığı konusunda kesin bilgi eksikliği ne-deniyse, bu çalışmayı, gazetelerden bula-bildiklerini toplayıp, düzenleyerek oluş-turmuş.

Gazeteciliğe ilişkin eksikli, tarih yanlış-larının bulunduğu çalışmalar yapmasına rağmen, Ebüzziya Tevfik’in önemli bilgi-

ler verdiğini, belge derlediğini belirtiyor.

Bizdeki gazetenin gelişimini anlatma-dan önce, gazetenin ortaya çıkışı ve tarih-sel gelişimi hakkında bilgi veriyor. İlk ga-zetenin resmî bir nitelikte Mısır’da çıktı-ğını, Antik Yunan’da gazetenin olup ol-madığının bilinmediğini Roma’da duvar-lara asılan bir gazete olduğunu, Çin’de ise gazetenin geçmişinin eskiye dayandığını, fakat başlangıcı konusunda bilginin azol-duğunu anlatıyor. Gerçek anlamda gaze-tenin, 1605 yılında çıktığını, Fransa’daki gazetenin 1631 yılında yayınlanmaya baş-ladığını anlatıyor.

II. Mahmut’un Türkçe bir gazete çıkar-ma girişiminde bulunduğunu, Esat Efen-di, Sarım Efendi ve Sait Bey’i gazete çı-karmakla görevlendirdiğini ve “Takvim-i Vakayi” adını verdiğini söylüyor. II. Mahmut’un bu adı verirken, Mısır’da çı-kan “Vakayi-i Mısıriyye”den etkilenebi-leceğini belirtiyor. Çünkü bu gazete Türk-çe ve Arapça çıkmaktaymış.

Selim Nüzhet Gerçek, “Takvim-i Va-kayi”yi anlatmadan önce, İstanbul’da ve İzmir’de çıkan Fransızca gazeteleri tanı-tıyor. 1789 Fransız Devrimi’nden sonra, 1794 yılında Fransızların İstanbul’da ga-zete çıkarma girişiminde bulunduğunu söylüyor. Fransız Elçiliği bu iş için Alye adlı birini görevlendirmiş. Bu gazeteden amaç, Fransa’daki gelişmelerden, çıkan kanunlardan İstanbul’daki Fransızları ha-berdar etmek. Adı “Gazette Française de Constantinople”dir.

Bu gazeteden sonra, 1824 yılında İz-mir’de Fransızca gazeteler çıkmıştır. İz-mir’de çıkan gazeteler konusundaki ilk ça-lışmayı kendisinin yaptığını söylüyor.²³ İzmir’de çıkan gazetenin adı, “Smyrne-en”. “Spectateur Oriental” adını alana kadar, düzensiz bir şekilde yayınlanmış-tır.

“Spectateur Oriental” Yunanistan’ın Osmanlı Devleti’nden ayrılarak bağımsız-lık istemesi konusunda İngiltere’yi sorum-lu tutmuş ve eleştirmiştir. İngiltere’nin iste-ği üzerine, İzmir’deki Fransız Konsolos-luğu Osmanlı Devleti’nin politikasından yana olan bu gazeteyi yayından kaldırmış. Daha sonra tekrar yayınlanmaya başlıyor. Gazetenin savunduğu düşünceler gene ayn-ı doğrultudadır. Özellikle Aleksandr Blak adlı gazeteci bu konuda önemli ya-zılar yazıyor. Türk halklarını savunan bu gazeteci, daha sonra “Courrier de Smyrne” adlı gazeteyi çıkarıyor. Daha sonra da “Moniteur Ottoman” adlı bir gazeteyi çıkarmak için İstanbul’a gitmiş. Selim Nüzhet Gerçek, “Bayron’un yükse-len sesine karşı Blak Beyin cevap verme-sine kim tahammül edebilirdi!” diyerek, Blak’ı yüceltıyor.

Daha sonra “Takvim-i Vakayi”, “Ceride-i Havadis”, “Tercüman-ı Ah-vâl”, “Tasvir-i Efakâr”, “Ceride-i Aske-riye”, “Utarit”, “Terakki”, “Müme-yiz”, “Diyoben”, “Basiret”, “Devir” gi-bi belli başlı gazetelerle beraber, çıkan di-

ger gazeteleri kısaca tanıtıyor ve ardından şunları söylüyor:

"Bugüne kadar çıkan gazetelerin de siyasi olmaları lâzım gelirken bunlarda hiçbir siyaset takip edilememiştir. Buna başlıca sebep de siyasi muharrir ve gazetecilerin azlığıdır."²⁴

Tarih sırasına göre tanıttığı bu gazetelerde çalışan yazarlar, siyasal ya da ekonomik nedenler yüzünden karşılaştıkları sorunları, içerikleri ve kapanışları hakkındaki bilgi veriyor.²⁵ Bu gazetelerde, gazeteciliğin önemi, görevi ve geleceği konusunda yazıların olduğunu belirtiyor. Bizde siyasi gazetelerin 1870 yılından sonra çıktığını belirterek, onları da tanıtmaya çalışıyor.

"İbret", "Hayal", "Tiyatro", "Ef-kâr", "Medeniyet", "İstikbâl", "Vakit", "Sabah", "Tercüman-ı Hakikat" gibi yayın yaşamımızda önemli bir yer tutan gazetelerin yanı sıra, ayı yıllar arasında çıkan diğer gazeteleri tanıtıyor.²⁶ Bu gazetelerin birçoğunun isimlerini değiştirerek, siyasal görüşlerini yaymaya devam ettiklerini belirtiyor.

Selim Nüzhet Gerçek, bu çalışması hakkında şunları söylüyor:

"İlk gazeteleri bulmak bu son senelerin bazı gazetelerini bulmaktan daha kolay oldu. Bu suretle ilk gazeteler hakkında biraz malûmat toplayabildim. Halbuki bu son gazeteler hakkında buna da imkân olmadı. Uğraştığım halde bir şey yapamadım. Fakat yapmak isteyeceklere bir zemin hazırlamış oldum ümit ederim."²⁷

1881'den 1908 yılına kadar "istibdat" ve sansürün gazeteleri sindirdiğini söylüyor. II. Meşrutiyet'ten sonra gazetelerin özgür bir şekilde yazdıklarını, fakat "31 Mart Olayı"ndan sonra, gazetelerin gene kapatılma ve sansür tehlikesi ile karşı karşıya kaldıklarını belirtiyor.

Türk Gazeteciliği adlı kitabın sonunda, 1831'den 1881 yılına kadar çıkan gazete ve dergilerin listesini tarih sırasına göre veriyor. Ayrıca kitapta, tanıtılan gazetelerin birçoğunun örneğinin fotoğrafı var.

4. *Türk Taş Basıncılığı*

Selim Nüzhet Gerçek, 1831 yılında Mehmet Hüsrev Paşa'nın çabalarıyla başlatılan taşbasıncılığımız için, 1939 yılında *Türk Taş Basıncılığı* adlı çalışmasını yayınladı. Bu çalışmasında, dünyadaki taşbasıncılığın gelişimine değinerek, bu sanatın bizdeki gelişimini anlatıyor.

Taşa yazı yazma yönteminin 1796 yılında bulunduğunu, taşbasıncılığın ise 1814 yılında oluşturulduğunu belirtiyor. Taşbasıncılığın 1831 yılında başlaması için, "pek erken istifade etmişiz"²⁸ diyor.

Taşa yazı yazma (litografi) A.Senefelder (1771-1834) tarafından bulunmuş ve geliştirilmiştir. Bu konudaki çalışmalar ve denemeler, bir Fransız tarafından 1814 yılında gerçek biçimine kavuşturulmuştur.²⁹

1831 yılında Romanya'ya Fransız Elçisi olarak atanan Jacques Coillol ile akrabası

Henry Coillol İstanbul'dan geçerken "yazma eserlerin zerafetine ve nefasetine hayran olurlar"³⁰ ve bunların taşbasıncılığının yapılmasının kârlı olacağını düşünerek, taşbasıncılık yapmaya başladılar. J.Coillol Romanya'ya gitmekten vazgeçer.

"O sıralarda, Yeniçerilerden kurtulan memleket"³¹ yeniliklere açık olduğundan, taşbasıncılık işi tutar. Selim Nüzhet Gerçek, H.Coillol'un Türkçe öğrendiğini, saray başta olmak üzere, birçok yere taşbasıncılık hakkında bilgi verdiğini söylüyor. O yıllarda her şeyin askerlikle çözümlenmesinden ötürü, "Harbiye Nezaretine intisap yolunu ararlar"³² ve gerekli yardımı da görürler.

Selim Nüzhet Gerçek'in, hakkındaki çok az bilgi olduğunu belirttiği Mehmet Hüsrev Paşa, Coillol'lara çok yardım eder. O sıralarda Mehmet Hüsrev Paşa geniş yetkilere sahiptir. "Harbiye Nezareti müstemilâtından bir bina bu işe tahsis olunur. Çalışmak ve bu san'atı öğrenmek üzere elli nefer ayrılır."³³

Taşbasıncılık yoluyla ilk basılan kitap, Mehmet Hüsrev Paşa'nın "Nuhbetüt-talim" adlı eseridir. 1831 yılında basılan bu kitabın, 1838'de ikinci baskısı yapılmış. Selim Nüzhet Gerçek, "Nuhbetüt-talim" çok okunaklı bir nesil ile yazılmış ve beyaz, pembe ve mai olmak üzere üç renk kâğıda ve çok itina ile basılmıştır"³⁴ diyor.

1832 yılında "Nefer Talimi" adlı kitap basılır. Kitap basılamayan 1833 yılından sonra, 1834'de, "Top Alayı Talimi" ve "Talim-ü Asakir-i Piyadegân Maa Top-cuyan" adlarında iki kitap yayınlanır. "Müzekkere-i Zabiat" (1835), "Top Bölüğü Talimi" (1836) kitaplarının basımından sonra, 1837 yılında kitap basımı yapılmamıştır. Bu durumda 1836 yılında Mehmet Hüsrev Paşa'nın görevden alınmasının etkisinin büyük olduğunu belirtiyor.³⁵ Zaten Coillol'lar, matbaacılığı daha kârlı bulduklarından, taşbasıncılığı bırakmışlardır. Matbaacılık işinden çok para kazanıyorlar.

Türk Taş Basıncılığı kitabında, taşbasıncılığımıza ilişkin yirmi resim var.

5. *Tiyatro Tarihi*

Selim Nüzhet Gerçek, 1944 yılında *Tiyatro Tarihi* adlı kitabını yazar. Bu, onun Türk kültür ve sanatı konusu dışına çıkan tek kitaplaşmış çalışmasıdır. Bu çalışmasında, Antik Yunan ve Roma tiyatro yazarları anlatılıyor. Aiskhylos, Sophocles, Euripides, Aristophanes, Seneca ve Plautus'un yaşamları ve oyunları hakkında kısa bilgiler veriyor.

Bu çalışması için, "Yunan şiirinin geçirdiği safhaları tahlile çalışacağım"³⁶ diyor. Tiyatro tarihi konusuna ilk kez yaklaşan ve ilgi duyanlar için yararlı bir çalışma. Aslında daha sonraları, bu konuya ilişkin, bilimsel nitelikli ve çok yönlü çalışmalar yapılmıştır. Fakat o yıllarda, *Tiyatro Tarihi* çalışması, tiyatromuz açısından önemli.

Tiyatro Tarihi çalışmasında Fransızca yapıtlar kaynak olarak kullanıyor. Bu durumu, çalışmasındaki konuya ilişkin isimlerin, Fransızca yazma ve söyleyişine uygun olarak yansımada örnekleyebiliriz. Örneğin, Aiskhylos'a Eschyle, Plautus'a Plaute deniliyor ve oyunların çoğunun adı Fransızca yazılmış.

Tiyatro Tarihi adlı çalışmasına tartışmacı bir anlatım egemen. Anlatımında yer geldikçe, günündeki tiyatro tarihi alanındaki bilimsel araştırmaların o konulara ilişkin farklı yaklaşımlarını yapının içine sokuyor ve karşı çıktığı düşünceleri eleştiriyor.

Bu yazımızda Selim Nüzhet Gerçek'in tarihsel nitelikli incelemelerinin içerdiklerini tanıtmaya çalıştık. Onun çalışmalarına, değerlendirmeci değil, tanıtıcı bir şekilde yaklaşmayı denedik. Belli başlı ve bilinen özel isimler, tanımlamalar dışında, onun yazma biçimini, anlatımını yeğledik. Ayrıca böyle bir tanıtmanın, hem Selim Nüzhet Gerçek'i tanımak hem de gününün tarihsel olana bakış anlayışı ve yöntemi konusunda bilgilenmek açısından yararlı olacağını düşündük.

Hilmi Zafer ŞAHİN

¹ S.Nüzhet Gerçek, *Türk Temaşası* (İstanbul, Matbaa-i Ebüzziya, 1930 [2. bas. 1942]), s.77.

² S.Nüzhet Gerçek, *Türk Gazeteciliği* (İstanbul, Devlet Matbaası, 1931), s.77.

³ S.Nüzhet Gerçek, *Türk Matbaacılığı* (İstanbul, Müteferrika Matbaası, 1939 [1. bas. 1942]), s.8-9.

⁴ Yaşar Nabi Nayır, "Selim Nüzhet'in Ardından", *Varlık Dergisi*, Sayı: 300-301, İstanbul, 1-15 Ocak 1946, s.173.

⁵ S.Nüzhet Gerçek, *Türk Matbaacılığı*, s.8.

⁶ a.g.e. s.18

⁷ a.g.e. s.20-21

⁸ a.g.e. s.34

⁹ a.g.e. s.50

¹⁰ a.g.e. s.50-51

¹¹ a.g.e. s.84-85 ve s.98

¹² a.g.e. s.99

¹³ S. Nüzhet Gerçek, *Türk Temaşası*, s.7

¹⁴ a.g.e. s.5

¹⁵ a.g.e. s.9

¹⁶ a.g.e. s.47

¹⁷ a.g.e. s.72-73

¹⁸ a.g.e. s.98

¹⁹ a.g.e. s.99

²⁰ a.g.e. s.130-132

²¹ a.g.e. s.144-148

²² S. Nüzhet Gerçek, *Türk Gazeteciliği*, s.5

²³ a.g.e. s.16

²⁴ a.g.e. s.56

²⁵ a.g.e. s.30-56

²⁶ a.g.e. s.57-77

²⁷ a.g.e. s.77

²⁸ S.Nüzhet Gerçek, *Türk Taş Basıncılığı*, s.7

²⁹ a.g.e. s.8-10

³⁰ a.g.e. s.11

³¹ a.g.e. s.11

³² a.g.e. s.11

³³ a.g.e. s.12

³⁴ a.g.e. s.16

³⁵ a.g.e. s.23

³⁶ S.Nüzhet Gerçek, *Tiyatro Tarihi*, (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1944), s.5

ÇERKES KADINLARI

Başta Saray olmak üzere bey, paşa ve öbür seçkinlerle varlıklı kişilerin görkemli harem dairelerini besleyen yabancı dışıl kaynaklar, İmparatorluğun gerilemeye başlaması ve de özellikle fetihlerin durması üzerine kuruma yüz tutar.

Esasen cinsel tutkuyla cinsel korkunun içiçe bulunduğu karanlık bir ortamda kadınların alabildiğine sömürülmesi, tutsak ve cariye pazarlarının inanılmaz kertelede yozlaşması, çok daha eski dönemlere değin uzanmaktadır. Sözgelisi, İmparatorluğun her alanda doruk noktasını yaşadığı 1583 dolaylarında çıkarılan bir fermanla, şu satırlar bulunmaktadır:

“İstanbul kadısına hükümdür ki: İstanbul’da Beyazistan halkı ve tutsakların kimi karı ve genç tutsakçı adına kimi hatunların cariyelerini satıverelim diye pazara getirip erkeklerle sözde sattıkları; onların da dişi tutsaklarla birkaç gün yaşadıkdan sonra sahiplerine geri verdikleri; kimi tellâlların kendi karılarını pazara getirip onları ahçı gibi göstererek kimi Müslümanların cariyelerini aşağı değere onlara sattıkları; kimi kefilsiz tellâlların kimi cariyeleri erkek odalarına alıp onlara fahişelik yaptıkları öğrenilmiştir. Bundan sonra kadınların tutsakçılıktan menedilmesi, kefilsiz tellâlların ortadan kaldırılması, durumları iyi olmayanlara tutsakçılık yaptırılmaması sağlansın”.¹

Çağ ve insanlık dışı, temelinden ve özünden bozuk bir kurumu, salt din izin veriyor diye fermanlarla düzeltmek, durumu iyi olanların tekeline bırakarak iyileştirmek mümkün mü? Kuşkusuz hayır? Nitekim, bu tür fermanlara karşın ne “kadınlar esirlikten men” edilebilir, ne “kefilsiz tellâllar ortadan” kaldırılabilir ve ne de “cariyelere fahişelik yaptırılması” önlenemez. Tam tersine, çürüme ve kokuşma daha da hızlanır; sınırların ötesinde kuruyan kaynaklar içerde, özellikle Anadolu’da aranmaya, yaratılmaya çalışılır. Bu uğursuz çabaların baş kurbanları da uysal ve alımlı Çerkes kızları olur. “Üç yüz altmış beş günde ancak üç yüz sözcük söyleyen güzel Çerkes kızları,” Saray’ın, bey ve paşaların harem dairelerini, acımasız kadın pazarlarının doyumsuz oburluklarını, “beş santimetrekarelik” acılı çiçekleri ve suskuya dönüşen öfkeleriyle yüzlerce yıl süslerler ve beslerler.

Tanzimat’tan sonra, Mehmet Fitkeri Şüenü’nün deyişiyle, “yeni Osmanlılık âleminde de fıskırarak inkişaf istidadını gösteren milliyet meseleleri” (s.21) gündeme geldikte, Çerkesler de uyanmaya başlar ve özellikle kız satmalarına ilişkin saldırılar karşısında, bir tür savunmaya geçerler. Mehmet Fitkeri Şüenü’nün ya-

pıtı, böyle bir çabanın önemli ürünlerinden biri, belki de birincisidir. 1914 yılında, Zerafet Matbaası’nda basılan 63 sahifelik yapıtı, *Osmanlı Âlem-i İctimâyesinde Çerkes Kadınları* adını taşımaktadır. Bağnaz ve terimleri çoğu kez yanlış kullanan yazar, özellikle Celâl Nuri’nin *Kadınlarımız* adlı yapıtında yer alan “zavallı Çerkes ve Gürcü milletleri, kızlarını en kâbiliyetli metres olmak üzere yetiştirdiler. Birçoğumuzun validesi veya ceddeleri [büyükanası] yüz, iki yüz, beş yüz liraya alınmış mallardır”² gibi sözlerine ve Osmanlı toplumunu da bu tür olguların bozduğu doğrultusundaki değerlendirmelerine çok kızar ve “yevm-i cedîd, rızk-ı cedîd” (s.7) geçinen soydaşlarını uyarmaya çalışır.

“Eğer eserimle milletdaşlarımı ikaz edebilir, onlara hakikati telkin ile teslih [silâhlendirme] edebilirsem, bilhassa Türk vatandaşlarına Çerkeslerin ve kadınlarının Osmanlılık âleminde bir âmil-i inhitat [çöküş nedeni] olmadıklarını, bilâkis Osmanlılığın en sadık ve halâskâr [kurtarıcı] bir unsuru olduklarını gösterebilirsem, cidden bahtiyarım”. (s.12)

“Halen Çerkes denince nazarlarda yalnız kız tüccarı sıfatı ile tecessüm eden birtakım insanların, birçok zevkperestânın [zevkdüşkünlerinin] tatmin-i zevk ve şehvet uğruna kız yetiştirmekle mükellef tanınan bir mazinin” (s.16) canlanması, Çerkes kadınlarının birer “mal olarak girdikleri” aileleri bozduklarına ilişkin görüşler, Şüenü’ya göre, kesinlikle yanlıştır.

“Çerkesler, edvar-ı mütekaddimede [önceki çağlarda] cihangir bir medeniyet kurarak zamanlarının cihanına ders veren Hitit yahut Hatti’lerin ahfadıdır. Çerkeslerin yahut (öbür deyişle) *Âdiğe*’lerin yalnız lisanlarının tetkiki bile Hatti’lerin öz evlâdı olduklarına büyük bir burhandır [kanıttır]” (s.23).

Böylesine köklü ve uygar bir ulusun kadınları ise, girdikleri topluma bozulma ve yıkım değil, olsa olsa refah getirebilirler. Nitekim, “Çerkes kadınlarının muhit-i Osmanî’de âmil-i inhitat oldukları fikr-i zayıfı yanlış ve haksızdır. Kendi secâyâ-i mümtaze ve mecibesine [kendi soyluluğuna ve temiz geçmişine] bu derecelerde bir sadakat ve ehemmiyetle merbut kalan bir neslin kızları ile teşrik-i hayat eden, onlarla peyda-i sıhriyet [dönürlük] eden Türkler nasıl olur da necâbetten [soyluluktan], ulviyyetten [yücelikten] fesat çıktı, zarar gördüm diyebilirler ve bu söz nasıl kabul ve hazmedilebilir?” (s.23/24).

Yani “bu âli milletin kızları Türklere yalnız zevk eğlencesi mi olmuşlardır? Acaba asırlardan beri muhafaza edegeldikleri saffiyet-i ahlâkiyye ve nesliyyelerini Türk aile-i içtimâyesine karışmakla bozmuşlar, bu suretle Türklerin inhitatı, indiras-ı âmillerinden [Türklerin yıkılması ve silinmesi etkenlerinden] mi olmuşlardır? Hayır... Hiçbir zaman”. (s.24).

Gerçi, “ihtimal ki Türkler, çerkes kız-

larını bir zevk eğlencesi olarak almışlardır. Lâkin onlar vazife-i terbiyetlerini [eğitim görevlerini], belki bilmeyerek icra etmişler, Türkleri evsaf-ı ruhiye ve eşgâl-i bedeniyece yükseltmişlerdir. Mübânenet-i azîme [büyük aykırılık] bize haykırıyor ki, Çerkes kızları Türklere medeniyet ve tekâmül itibarıyla zarar vermemişler; belki ırkıyetlerinde kemâle doğru bir inkılâp vücuduna getirmişlerdir. Çerkes kızları Osmanlı Türklüğünde muhit-i aileye [aile çevresine] girmekle saffiyet ve ruhiyet-i ırkıyyesini gaip etmiş, tereddide [soysuzlaşmaya] sapmış, âmil-i inhitat olmuşsa bunun mesulü kim? Hem bunu Çerkeslikte, Çerkes kızlığında değil, yine Türk muhitinde, Türklükte aramak icap eder”. (s.24/25)

Çerkesleri savunayım derken tüm bağnazlar gibi açmazlara saplanan, haksızlıkları kınayayım derken haksız bulduklarını kertesine düşen Mehmet Fitkeri Şüenü, bunca başkaldırı ve dövmelerine inandırıcı gerekçeler bulmak ister gibidir:

“Annem bana dedi: Oğlum çalış. Milletinin hayatı, milletinin kadınlığı muhteris ve müfteris [hırslı ve azgın] bir sürü insanların temin ve tatmin-i zevk ve debdebisine inhisar ediyor. Feryat et. Büyüdün zaman sen bunları kaldırmaya, kaldırtmaya çalış. Bu bir hazan-ı milliyedir. Bülbülün hazan-ı bahara feryadı gibi muzaaf [katmerli] bir elem ile sen de haykır” (s.29)

“İşte, hemşiren belki Saray denilen zindanda, belki kâşane denilen bir demirkafeşte yabancı bir ocak başında ağlıyor, inliyor. Bu, yalnız bizde değil; köyümüzü gez, bak, karalar bağlamış kaç anne görecektir; kahrından alını buruşmamış, saçını kırmamış kaç kadın bulacaksınız?” (s.29)

Yazarın kurgulamasına göre, oğlu Mehmet Fitkeri Şüenü’yu bir özgörevle donatan anne, sonunda verem olarak ölür. Hayırlı oğul Fitkeri, ayağında demirçarik, kızkardeşi Behice’yi aramaya koyulur. Acılı Behice, “Abdülhamit’in Saray-ı istibdadında teverrüm edip [verem olup] mansubundan birinin hanesinde ebediyete intikal” (s.30) etmiştir. Behice’nin oralara nasıl gittiğini es geçen Şüenü, derisinin dışına çıkabilmek için kendini iyice zorlayarak şöyle haykırır:

“Ben sanırım ki, bütün kadınlar Çerkestir. Bütün kadınlar âlemin tahkirine uğrayan bir milletin çalınmış, satılmış kızlarıdır. Belki bu muhit-i Osmanî’de bir mütefekkir riya perdesini, yalan maskeyi yırtacak bir cesaretle bu bedbaht ve fakat âli milletin insan pazarından, kız ticaretinden vazgeçmesi lüzûmunu feryat eder diyor ve bekliyordum. Fakat heyhat, ümitlerim hep boşa çıktı”. (s.32,34)

1 Ahmet Refik [Altınay], *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı*, 2. Bas. (İstanbul, Maarif Vek., 1935), s.42.

2 Celâl Nuri, *Kadınlarımız* (İstanbul, Matbaai İctihad, 1331/1914), s.131.

“Filhakika şimdi evveleri gibi esir pazarları, esirciler yok. Fakat buna mukabil gizli satışlar var. Evveli hususî mahallere inhisar eden kız ticarethaneleri şimdi her salon, her mahfil... Bir de evveli para ile rütbe ile satmak vardı. Şimdi hatıra binaen takdimcilik var. Parasız vermek var”. (s.27/28)

Kısaca dendikte, özellikle “Çerkes kızlarının sirkat ve fûruhtu [çalınması ve satılması] veya ithaf ve takdimleri, gayr-i resmî ve fakat yarı gizli gene devam ediyor. Çerkes kızlarının zeval-i Osmanî'ye vasıta olduklarını söyleyen mütefekkirler nerede? Kendileri gibi hisli, vicdanlı, duygulu birer insan olan zavallı Çerkes kızlarının alım satımlarına niçin feryat edilmiyor? Yoksa bu kızlar, 10 Temmuz Kanun-i Esasiyesi'nin, ondan daha evvel Avrupa Kanun-i Medenîsi'nin bahsettiği hürriyet-i şahsiyeden, hukuk-i beşerîden istifadeye lâyık bir derekede mi değiller”? (s.34)

“Kuşkusuz hayır! Bundaki sâik, *Cariyesiz Yaşanmaz* zu'm-u batıla [yanlış kanısı] ile hareket eden ağıniâ [büyükler] bin bir vasıta ile aratıyor taratıyor bir biçareyi|buldular mı, iğfal edinceye kadar uğraşarak birkaç ayda bir üç beş kuruş vermek suretiyle ve fakat tatlı vaadlerle elinden kızını alıyorlar. Eski esirciler gibi bu işi kendine meslek edinmiş, bu yüzden para kazanan ne kadar kasap var, canavar var”. (s.44/45)

İyi güzel de satılanlar, arananlar, daha çok tutulanlar acaba neden Çerkes kızları oluyor? Mehmet Fitkerî Şüenü, “ben de bir Çerkes sıfatıyla bunu kendime sordum” (s.48/49) dedikten sonra, soruyu şöyle yanıtlıyor:

“Bunu, Çerkeslerin tenâsüp ve hüsn, ahlâk ve ruhiyet hususunda, yani teşkilât-ı ruhiyyece Türklere faik ve onlardan daha dilâşup bir vasfı haiz bulunmalarında aranmalıdır. (Ayrıca) Çerkeslerin, kendi kızlarını İstanbul'a gönderenlerin taltiflere, ihsanlara garkedildiğini görmek gibi bir teşvik, bir rağbet de “(s.51/52) kız satma eğilimlerini artırmıştır. Bu nitelik ve özendirmeler, “bir diyar-ı İslâm'da öleym emel-i safiyanesiyle terk-i vatan ederek Osmanlı ülkesine duhul eden” ve “ilk defa kızlarını insan pazarına götürönlere” olmakla birlikte, “bu satılanlar kendi kızları değil, belki kölelerinin mahsulleri” (s.40) olan Çerkesler arasında, “özellikle Abazalarla öbür Çerkes kabilelerini” alabilmiş ve etkilenmiş ve onları, “birbirlerinin kızlarını çalıp fûruhta kadar” ileri götürmüştür. Nitekim, “birçok zamanlar İstanbul esir pazarlarında piyasaya çıkan bu mahlûklar” olmuştur. “Abazalarca söylenmekte olan şarkılarda, muhasım Çerkesler bir parça ekmek için kız satmakla itham ve tahkir edilmektedir”. (s.50)

İşin tutumsal ve tecimsel yanlarını bir yana bırakan Fitkerî'ye göre, Osmanlı'nın kız ve genç erkeklerle düşkünlüğü de bu

tür metaların sergilendiği pazarları çekici kılmıştır. Nitekim, “harplerde esir edilen genç delikanlıların en yakışıklı ve güzel olanları, yine on üç, on dört yaşlarındaki esirelerle beraber zamanın âzam ricaline [büyük orun sahiplerine], hattâ padişahân-ı âzamına takdim ve ithaf edilmekte ve bu sayede mazhar-ı en'am [nimetler] ve âtîfet olunmaktaydı. Harem dairelerine bir nazar edelim. Halayık, odalık, cariyeye sürüleri yanında bir de İçoğlanları takımı manzûremiz olamaz mı [görmez miyiz]”? (s.61/62)

Hüseyin KILIÇ

TUNAYA'NIN SİYASAL PARTİLER'İNİN YENİ BASIMI VE “PARAMİLİTER” BİR DERNEKLE İLGİLİ EK BİLGİ VE BELGELER

Prof.Dr. Tarık Zafer Tunaya'nın 1952 yılında yayımladığı, *Türkiye'de Siyasî Partiler* kitabı, kısa sürede klâsik bir kaynak olmuştur. 32 yıl sonra, bir bölümünün yeni basımı yapıldı. Bir “giriş”le dört “kitap”tan oluşan eski basım 800 sayfaydı. Elimizdeki yeni basım, o yapının bölündüğü beş ciltten ilki oluyor. Eski basımın aşağı yukarı II. kitabının 1. kısmına (160-400'üncü sayfalar arasına, yani 240 sayfasına) karşılık olan bu birinci cilt tam 700 sayfa. Bir başka deyişle, üç katına yakın genişletilmiş. Hocamızın ellerine sağlık. Dileriz, ömrü uzun, sağlığı yerinde olsun; bize vaad ettiği öteki ciltleri de yayımlasın.

Ben Tunaya'nın Önsöz'ünde dostlarına cömertçe sunduğu teşekkürlerden payıma düşenlere lâayık olacak kadar kendisine yardım edemedim; ama çalışmalarının bir döneminde, yaptığı işin büyüklüğünü gözlemleyebileceğim kadar yakınında oldum. Böyle geniş ve kapsamlı bir yapıta, doğal “eksik”lerin yanı sıra, düzeltilmesi gereken yanlışların da bulunması, adeta kaçınılmaz bir zorunluk. Bunlar, hiç kuşkusuz, zamanla ortaya konulacaktır. Ben burada *Siyasal Partiler*'de işlenen bir derneğe ilişkin bazı ek bilgi ve belgeleri açıklayarak, hocamıza ve onun anıtsal yapıtına karşı saygı ödevimi yerine getirmek istiyorum.

Eski basımda yokken, yeni kitapta yer verilen bir derneğin tanıtımı şöyle başlamakta: “Müdafaa-i Milliye (Ulusal Korunma [Savunma!]) Cemiyeti, Müzaheret-i Milliye (Ulusal Yardım) Cemiyeti'nin amacı genişletilerek kurulmuş bir örgüttür. Müzaheret-i Milliye Cemiyeti Trab-

lusgarp Savaşı dolayısıyla 1 Mayıs 1913 tarihinde kurulmuştur. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti 13 Şubat 1914'te Balkan Savaşları'nın umutsuzluk dolu havası içinde kurulmuştur.” (s.448)¹

Bu paragrafta verilen bilgiler, bana kendi içlerinde tutarsız göründü. Müzaheret-i Milliye Cemiyeti, ileride Müdafaa-i Milliye'ye dönüşecek de olsa, nasıl “Trablusgarp Savaşı dolayısıyla 1 Mayıs 1913 tarihinde kurulmuş” olabilir? Trablusgarp Savaşı, 6,5 ay önce, 15 Ekim 1912 tarihli Uşi Antlaşması'yla sona ermişti. Asıl Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin kuruluşunun da “13 Şubat 1914'te Balkan Savaşları'nın umutsuzluk dolu havası içinde” olduğu, keza doğru olamaz. Osmanlı devleti, yine bu tarihten altı-yedi ay önce, 20 Temmuz 1913'te Edirne'yi Bulgarlardan geri alarak, o savaşı olabildiğince başarılı bir sonuca ulaştırmış, 1914 başlarında artık umutsuzluk falan kalmamıştı.

Kaldı ki, yine Tunaya'nın yeni kitabında (s.481) şöyle bir bilgi var: “Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Heyeti: Balkan Savaşları karşısında bir yardım cemiyeti olarak, 1913 yılında kurulmuş olan bu dernek 26 Kânunusânî (8 Şubat) ve 2 Şubat (15 Şubat) tarihlerinde Darülfünun'da yaptığı toplantılarla, Osmanlı kadınlarının topluca sesini duyurmuş ve usta kadın konuşmacıların ortaya çıkmasını sağlamıştır.” (Hesapça, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti kuruluşundan tam bir yıl önce bir kadın kolu oluşturmuş bulunuyor!)

Tunaya Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin kuruluş tarihini, tam metnini sunduğu, değiştirilmiş dernek tüzüğü'nün bakanlar kurulunca onaylandıktan sonra ilân edildiği 31 Temmuz 1330 (13 Ağustos 1914) tarihli bir padişah iradesinden almış. Tüzüğü'n 1. maddesinde ise, derneğin 19 Kânunusânî 1329'da tesis edildiği yazılmış. (Bölümün başında, Tunaya nereden çıkardığını anlamadığım 31 Kânunusânî 1329 tarihinden hesap yaptığı için, 13 Şubat 1914 gününe ulaşıyor; ama gerçekte bu, 19 Ocaktan hesaplanınca, 1 Şubat eder.)

Aslında, derneğin kuruluş yılı 1329 değil, 1328 olmalı; tam günü de, 1328 yıl 1912'nin 13 Mart'ından başlayıp, 1913'ün 12 Mart'ında sonra erdiğine göre, 1 Şubat 1913. Ya hocanın kullandığı metinde bir dizgi hatası var, ya da not alırken kazayla değiştirmiş. Zaten, bu tarih derneğin resmen kuruluşuna aittir. *Fiilen* Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, İttihat ve Te-

¹ Oysa, Hikmet Bayur “İslâmci öz” taşıyan Müzaheret-i Milliye Cemiyeti'nin, 1328 Eylülünde kurulmuş olan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin yerine geçmek üzere Haziran 1329 (1913)'da oluşturulduğunu yazmaktadır: *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt II-Kısım IV (Ankara: T.Tarih Kurumu, 1983), 2.bas. s. 497.

مدافعه ملیہ جمعیتک بیاننامہ سی

محترم وطنداشر

عقائلی اردوسی آیلردن بری چالغہ خطہ طوٹان سیاسی مانعاری زب ذوالجلال دشمنلرمزى بربرنے دوشورمک صورتیہ اورتہن قالدیردی: اردومزہ میدان آچیلدی. ادرنہمز کیری آلدی. دشمنلرمک اقطاع ایتدکازی مظلله ادرتہ محبطندہ اولسون نہایت یرمک میسر اولدی الہک بولطف وعنایتہ حد اتمک دینی، اخلاقی پروطفہدر.

یوگون قلبندہ وطن محبتی طاشیان هرعتائی الہ بوظیفہی ایضا ایتدکدہدر. فقط دینی و اخلاقی و بناء علیہ اجتماعی وظیفہلری بتون ملت چوققری، قادیلری وارککلریہ جامعلرہ ومعدلرہ طویلانہرق برلکدہ ادا ایتلی وقرشلکلمزی یوتون عالم کوسرتملیدر. بر صورتہ کہ استانبولدہ نقدر مسلمان وعتائی وارسم معین اولان ساعتدہ بالکیز جامعلرہ ومعدلرہ کورلی و اوساعتدہ استانبول محبطندہ بالکیز و بالکیز برس، عقائدلرک حد ونا واتباء واختوت سسی یوکلدی، عرشلرہ قدر یوکلدی واورادن بتون جهان اسلامیت وانسانیہ باییلدی بتون دین ووطن قرده شلرینک روحلرینہ قووشعلی: دیم سکا بیک حد ونا:

پروغرام

توزک اون ایتدنجی جمہ کونی آیاسوفیہ، یازید، بی، جامع، قانع و اسکاداردہ اسکله جامی، طویخانہ قلع علی، ایوب جوامع شریفہ سندن ارککلر وشہزادہ و اقسرای والدہ و اسکاداردہ آیزمہ جوامع شریفہ سندن دخی قادیلر جمہ تباریک اداسی متعاقب دعیہ اشتراک ایدہ جکلردہ.

دعان صکرہ عموماً حربیہ نظارتی میدانندہ اجتماع ایدیلرک اردونک نصرت و سلامتی تحائی تکرار ایدیلرکدہ.

دارالفنون عموم شعباتیہ بالمعموم مکاتب عالیہ و مکاتب سائرہ طلبہ ستنہ و بالمعموم قلوبلر و جعیلرہ حربیہ نظارتی میدانندہ آری محفلر تخصیص ایدلشدہ.

اجتماعہ ہر درلو تابش و آلاشدن عاری برسیکت و وقار دیندارانہ ایلہ اشتراک ایدلشی بالخاصہ رجا اولور.

«مطبوعہ خیرہ وشرکلی»

naleyh içtimâi vazifelerini bütün millet çocukları, kadınları ve erkekleriyle camilerde ve mabetlerde toplanarak birlikte eda etmeli ve kardeşliğimizi bütün âleme göstermelidir. Bir surette ki, İstanbul'da ne kadar Müslüman ve Osmanlı varsa muayyen olan saatte yalnız camilerde ve mabetlerde görülmeli ve o saatte İstanbul muhitinde yalnız ve yalnız bir ses, Osmanlıların hamdüsena ve intibah ve uhuvvet sesi yükselmeli, arslara kadar yükselmeli ve oradan bütün cihan-ı İslâmiyet ve insaniyete yayılmalı, bütün din ve vatan kardeşlerinin ruhlarına kavuşmalı: Rab-bim sana büyük hamdüsena!

Program

Temmuzun onikinci Cuma günü Aya-sofya, Bayezid, Yeni Cami, Fatih ve Üsküdar'da İskele Camii, Tophane'de Kılıç Ali, Eyüb cevami-i şerifesinde erkekler ve Şehzade ve Aksaray Valide ve Üsküdar'da Ayazma cevami-i şerifesinde dahi kadınlar Cuma namazlarının edasını müteakib duaya iştirak edeceklerdir.

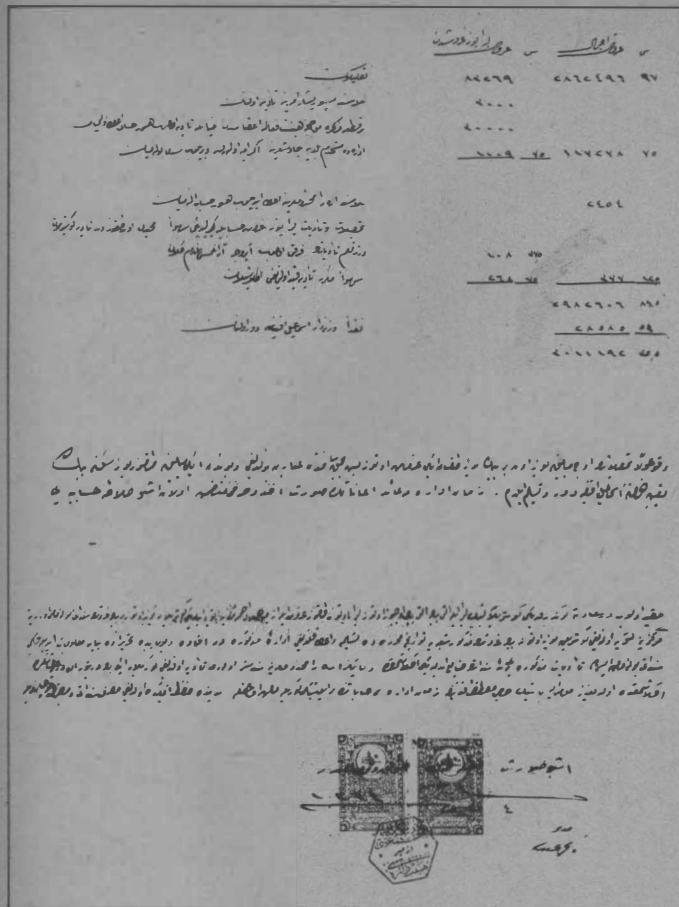
Duadan sonra umumen Harbiye Nezareti meydanında içtimâ edilerek ordunun nusret ve selâmeti temenniyatı tekrar edilecektir.

Darülfünun umum şubeleriyle bilu-mum mekâtib-i âliye ve mekâtib-i saire talebesine ve bilumum klübler ve cemiyetlere Harbiye Nezareti meydanında ayrı mahaller tahsis edilmiştir.

İçtimâa her türlü nümayiş ve alâyişten âri bir sükûnet ve vakar-ı dindarane ile iştirak edilmesi bilhassa rica olunur.

Matbaa-i Hayriye ve şürekâsi

² Ankara'daki Millî Kütüphane'de bir de Mûdafaa-i Milliye dergisinin 25-48'inci sayılarını buldum (1962 SC 209): *Mûdafaa-i Milliye - Askerî ve Fennî Osmanlı Gazetesidir*. Başlığın üstündeki slogan: "Zabt ü rabt [disiplin] kuvveti, kuvvet ise vatanın terakkisini vücuda getirir." Anlaşılan, 1 Mart 1911 (15 Şubat 1326)'dan itibaren her ayın birinci ve onbeşinci günlerinde Türkçe, Fransızca ve Almanca olarak çıkan, tabloid boydaki 22-24 sayfalık bu süreli yayının, Mûdafaa-i Milliye Cemiyeti'yle bir ilgisi yoktur. Aynı kütüphanede bulunan (1962 SB 73), 1916 yılına ait büyük boy, tek yapraklı bir sayı, derginin o tarihte yalnız Türkçe bir "risale-i askeriye" olarak yayında devam ettiğini gösteriyor. Gelecek aylarda söz konusu "gazete"den yararlanarak bir yazı hazırlayacağım *Tarih ve Toplum* için.

kadar tuttuğunu düşünebiliriz. Dernek, bu paranın bir bölümünü, İstanbul'daki genel merkeze ve doğrudan doğruya Savaş Bakanlığı'na vb. göndermiş, bir bölümüyle de ordu gereksinimi için yiyecek (un, koyun, kavurma, saman), giyecek (çorap, eldiven, kuşak, kaput bezi, muşamba, çuha, uçkurluk fitil), inşaat malzemesi (kereste, çimento), çeşitli araç ve gereçler (dikiş makinesi, eyer, koşum takımları), satın alıp birliklere yollamış, görevlilerin ücret ve yolluklarıyla diğer giderlerini karşılamış.

Yukarıda yayımladığımız son gelir sayfasında imzası bulunan âzâ Mahmut Celâl (Bayar), anılarının bir dipnotunda, derneğin İzmir'de Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki etkinlikleri hakkında şunları anlatıyor (*Ben de Yazdım*, cilt 5, s. 1545-46/dn.2):

"Müdafaa-i Milliye Cemiyeti harb mü-nasebetiyle gayretini arttırmıştı. Fukara için 'aşevleri' açıldı. İzmir'de her gün ortalama 10.000 fakire ekmek, yemek vermek imkânını buldu. Bir zamanlar bu miktar günde 30.000'i aştı. Sabahları elli çorba, öğle ve akşam sebze veriliyordu. Mukabilinde yalnız 20 para alınıyordu. Ekmek, haftada bir defa verilen hoşaf bedava idi. Öksüzler Yurdu'nda 500 çocuğun maddî ve manevî ihtiyaçları karşılanıyordu.

Orduya yardım şubesinin idaresinde 'iş evleri' açılmıştı. El tezgâhlarında asker ai-

	Kuruş	S[antim]	İCMAL	Kuruş	S[antim]
Nakl-i yekûn	Lira yüz kuruştan 83.269			2.862.496	97
Bilâ-sened Mösyö Rişar emrine tediye olunan	3.000				
Bir kıt'a müzekkere mucibince hey'eti faaliye âzasından Ziyâ Beye tediye olunup henüz cay-ı ita olunmayan	30.000				
İdarede müstahdem belediye çavuşlarına ikramiye olarak verilip senedi bulunmayan	1.009	75		117.278	75
Bilâ-sened Erera Mahdumlarına ita edilip henüz hesaba alınmayan Tahsilat ve tediyaat lira 100 kuruş hesabıyla geçirildiği sehven mecidiye 19'dan tediye gösterilen 4 kalem tediyaatın farkı olup ayrıca aranılması lâzım gelen	108	375		2.454	
Sehven mükerrer tediye ve kayd olunduğu anlaşılan	268	75		377	125
				2.982.606	845
Nakden veznedar İsmail Efendi'ye devrolunan				28.585	59
				3.011.192	35.5

Vukû'bulan tahsilâtın üç milyon yüz on bir bin yüz doksan iki kuruş otuz beş buçuk santimden ibaret bulunduğu ve bundan iki milyon dokuz yüz seksen bin yetmiş kuruşu İsmail Efendi'ye devir ve teslim eyledim. Zaman-ı idareme ait ianâtın suret-i ahz u sarfını mutazammın olan işbu hüllâsa-i hesabiyeyi

mukayyed olup Dersaadet'e gönderildiği gösterilen bin lira ile altı bin üç yüz otuz lira otuz dokuz kuruş ile İzmir Hilâl-i Ahmer merkezine tediye edildiği gösterilen yüz otuz bir buçuk kuruşun senedâtı bulunmaması üzerine merkezine tediye olunduğu gösterilen yüz otuz bin kuruş mezkûr şubeye tevarih-i muharrerede teslim ve ita kılındığı irade-i mezkûreden ifâde ve bu bâbda tahriren de beyan-ı malûmât edileceği, senedât-ı bulunmamış ise tediyaat-ı mezkûreye ait senedât zâyi edildiği anlaşılmakta ve yalnız Erera Mahdumlarına senetsiz olarak tediye olunduğu görülen iki bin dört yüz elli dört kuruşun da anlaşılmakta olduğundan muameleyle Başık Hacı Mustafa Efendi'ye zaman-ı idaresi hesabında bir irtikâbı(?) görülememiş olmağa yedinde hıfz etmekte olduğu masraf senedâtı ve makbuz koçanlarıyla.

İşbu suret aslı ile muvafık ve mutabıktır.

4 Kasım 1331

Müdür
(İmza)

[Pul ve Mühür]

leleri çalıştırılıyor, dokudukları mallar orduya gönderiliyordu. İki ay içinde İzmir'den 300.000 parça kışlık hediye toplanmıştı. Cemiyetin ayrıca memleket sporuna geniş yardımı vardı.

Kadın, erkek İzmirli sosyal işlere yardımını severler, bizzat hayır müesseselerinde çalışmaktan zevk alırlar. Bu itibarla cemiyet bütün işlerinde memleketin necip duygusuna dayanıyor, kuvvetini buradan alıyordu.

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti harbin son senesinde halk arasında başlayan tifüs ve diğer bulaşıcı hastalıklarla mücadele eden Kızılay şubesinin takdire değer çalışmalarına yardımları ile destek oldu. Şehir içinde günde 25 kadar tifüs vak'ası oluyordu. İki hafta içinde tehlike önlendi. Siyaset vasıtasını ortadan kaldırmak için 5 umumi hamam açıldı. İki hamamlı tren, şimendifer hattı üzerinde dolaştırıldı. Altı ay içinde 457.370 kişi temizlendi. Alsancağ'ta açılan tifüs karantina istasyonunda 3 ay zarfında 3.500 kişi tecrit edilerek aş evlerinden beslendi.

Hilâl semtinde umumi çamaşırhane açıldı. Burada yine üçbuçuk ayda 11.024 kadın işçi tarafından 263.778 parça fukara çamaşırı bedava yıkandı. Söylemeliyim: Müdafaa-i Milliye'nin başında Müftü Ahmet Cevherî Hoca bulunuyordu. Bütün bu söylediğim sosyal hizmetlerde birinci derecede Ferit Eczacıbaşı'nın tükenmek bilmez gayreti görülmüyordu."

Bayar ayrıca, aynı cildin 1557. sayfasında da, 28 Haziran 1915 tarihinde İzmir'de kurulan Şimendifer Mektebi'nin giderlerini Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin üstlendiğini belirtiyor.

Günümüzün Silâhlı Kuvvetlere Yardım Vakıfları gibi çalışan, bu "İttihad ve Terakki" nin yan kuruluşu", Mütareke'den sonra, 1919 Şubatı'nda Harbiye Nezareti'ne (onunla birlikte Donanma Cemiyeti de Bahriye Nezareti'ne) bağlanmış, Mayıs ayında ise (yine Donanma Cemiyeti ile birlikte), büsbütün feshedilmiştir (belgesi: *Siyasal Partiler*, s.455-57). Tunaya, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin Teşkilât-

Mahsusa'ya yardımcı olduğunu öne sürüyor. Bunun nasıl gerçekleştiğini bilmiyoruz. Ancak, söz konusu dernek, bize Kurtuluş Savaşı döneminin Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin prototiplerinden biri gibi geliyor. İstanbul'un Harbiye Nezareti'ne karşılık, Ankara hükümetinde bir *Müdafaa-i Milliye Vekâleti* kurulması da, yine besbelli bu derneğin adından esinlenmiştir.

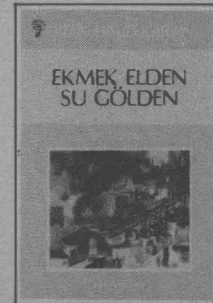
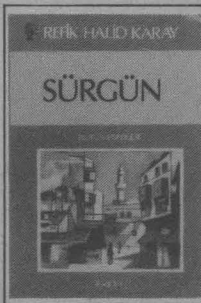
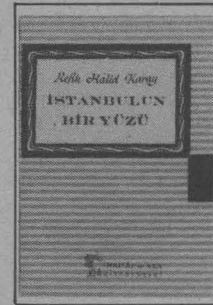
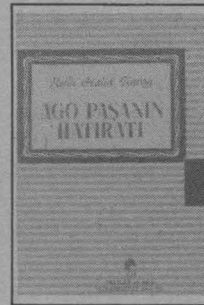
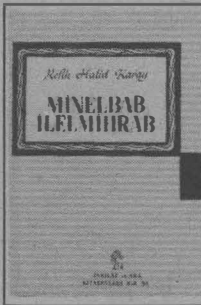
Son olarak, önemli eserinin yeni basımını dolayısıyla Tunaya'yı tekrar kutlarken, kendisinden - gençlerin onu örnek almalarını diliyorum.

Mete TUNÇAY

3 Aydın Vilâyeti					
Sancaklar İzmir	Kazalar İzmir Menemen Bergama Foçateyn Urla Çine Seferihisar Kuşadası Tire Ödemiş Bayındır	Saruhan	Manisa Kasaba Salihli Alaşehir Eşme Kula Demirci Gördes Akhisar Soma Kırkağaç	Denizli	Denizli Çal Buldan Sarayköy Tavas
				Aydın	Aydın Nazilli Bozdoğan Çine Söke
				Menteşe	Muğla Milas Bodrum Marmaris Köyceğiz Meğri (Fethiye)

İNKILÂP KİTABEVİ

REFİK HALİD KARAY BÜTÜN ESERLERİ

III. Selim'in Tuğrası - Topkapı Sarayı
(Sayın Süha Umrur'dan alınmıştır)